

ПРАВАТА НА ЧОВЕКА В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 2023 г.

БЪЛГАРСКИ
ХЕЛЗИНСКИ
КОМИТЕТ

ПРАВАТА НА ЧОВЕКА В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 2023 Г.

БЪЛГАРСКИ
ХЕЛЗИНСКИ
КОМИТЕТ

Този публикация се подготвя и издава от Българския хелзинкски комитет (БХК) – независима неправителствена организация за защита на правата на човека, създадена на 14.07.1992 г. в София.

Публикацията включва информация и констатации от наблюдателната дейност на БХК, която е извършена по проекти, изпълнявани с подкрепата на Фондация „Оук“, Фондация „Отворено общество“, Върховния комисариат на ООН за бежанците, Европейския съюз и „Фонд Активни граждани България“. Докладът не е дейност, финансирана от посочените донори, съдържанието му не е съгласувано с тях и той не отразява техните позиции.

Правата на човека в България през 2023 г.

(CC-BY-NC) Този публикация може да бъде цитирана и адаптирана свободно с некомерсиална цел с изричното позоваване на източника.

Автори

Агела Качаунова, Анета Генова, Антоанета Ненкова, Босилена Мелтева, Бояна Иванова, Диана Драгиева, Ивета Савова, Илиана Савова, Красимир Кънев, Меглена Антонова, Надежда Цекулова, Радослав Стоянов

Коректор

Павлина Върбанова

Графично оформление

Илина Маринова

Издава

Български хелзинкски комитет

ул. „Върбица“ № 7, ет. 4

1504 София

България

тел.: 02 943 4876

www.bghelsinki.org

ISSN 2367-6922

Съдържание

Използвани съкращения	v
Глава 1. Политическо развитие на България през 2023 г.	1
Глава 2. Сътрудничество с международните и местните организации за защита на правата на човека.....	3
Глава 3. Право на живот, защита от изтезания, нечовешко и унижително отнасяне.....	8
Глава 4. Право на лична свобода и сигурност.....	16
Глава 5. Независимост на съдебната власт и справедлив процес	24
Глава 6. Право на зачитане на личния и семейния живот, жилището и кореспонденцията.....	36
Глава 7. Свобода на съвестта и религията.....	45
Глава 8. Свобода на изразяване	49
Глава 9. Свобода на сдружаване и на мирно събрание	58
Глава 10. Условия в местата за лишаване от свобода.....	67
Глава 11. Защита от дискриминация.....	77
Глава 12. Право на убежище и международна закрила.....	89
Глава 13. Право на здраве.....	100
Глава 14. Права на жените	107
Глава 15. Права на хората с психични разстройства.....	117
Глава 16. Права на децата	128
Глава 17. Права на ЛГБТИ хората	137
Глава 18. Климатични права и защита на околната среда	152

Използвани съкращения

АВ	Агенция по вписванията
АСП	Агенция за социално подпомагане
АССГ	Административен съд – София-град
БНР	Българско национално радио
БНТ	Българска национална телевизия
БОС	Благоевградски окръжен съд
БСП	Българска социалистическа партия
БХК	Български хелзински комитет
ВАС	Върховен административен съд
ВКС	Върховен касационен съд
ВМРО – БНД	Вътрешна македонска революционна организация – Българско национално движение
ВСС	Висш съдебен съвет
ВУИ	Възпитателно училище интернат
ГДИН	Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“
ГЕРБ	„Граждани за европейско развитие на България“
ДАБ	Държавна агенция за бежанците
ДБ	„Демократична България“
ДМСГА	Дом за медико-социални грижи за деца
ДПБ	Държавна психиатрична болница
ДПС	Движение за права и свободи
ЕКПЧ	Европейска конвенция за правата на човека
ЕС	Европейски съюз
ЕСПЧ	Европейски съд по правата на човека
ЗДОИ	Закон за достъп до обществена информация
ЗЗДискр	Закон за защита от дискриминация
ЗЗДН	Закон за защита от домашно насилие
ЗИДНПК	Законопроект за изменение и допълнение на Наказателно- процесуалния кодекс
ЗИКДБ ЕАД	„Здравна инвестиционна компания за детска болница“ ЕАД
ЗО	Затворническо общежитие
ЗОЗТ	Затворническо общежитие от закрит тип
ЗООТ	Затворническо общежитие от открит тип
КЖЕ	Комисия по журналистическа етика
КЗД	Комисия за защита от дискриминация
КМСЕ	Комитет на министрите на Съвета на Европа
КПИ	Европейски комитет за предотвратяване на изтезанията,
КПИ	Европейски комитет за предотвратяване на изтезанията, нечовешкото и унижително отнасяне и наказание
КПРД	Комитет за предотвратяване на расовата дискриминация

Използвани съкращения

КС	Конституционен съд
ЛГБТИ	лесбийки, гей мъже, бисексуални, трансджендър и интерсекс хора
МВР	Министерство на вътрешните работи
МЗ	Министерство на здравеопазването
НБКРС	Национално бюро за контрол на специалните разузнавателни средства
НЗОК	Национална здравноосигурителна каса
НК	Наказателен кодекс
НПК	Наказателно-процесуален кодекс
НПМ	Национален превантивен механизъм
НСИ	Национален статистически институт
ОИК	Общинска избирателна комисия
ОССЕ	Организация за сигурност и сътрудничество в Европа
ПАС	Пловдивски апелативен съд
ПОС	Пловдивски окръжен съд
ПП	„Продължаваме промяната“
САС	Софийски апелативен съд
СГС	Софийски градски съд
СДВНЧ	Специален дом за временно настаняване на чужденци
СДС	Съюз на демократичните сили
СЕС	Съд на Европейския съюз
СЕМ	Съвет за електронни медии
СОП	специални образователни потребности
СПИ	Социално-педагогически интернат
СРС	Софийски районен съд
СпРС	специални разузнавателни средства
УНИЦЕФ	Детски фонд на обединените нации
ЦНСТ	Център за настаняване от семеен тип
ЦНСТДУППМГ	Център за настаняване от семеен тип за деца и младежи с потребност от постоянни медицински грижи

Глава 1.

Политическо развитие на България през 2023 г.

През първата половина на 2023 г. България беше управлявана от служебно правителство, назначено от президента Румен Радев. На 02.04.2023 г. се проведе парламентарни избори, които бяха спечелени от политическата формация „Граждани за европейско развитие на България“ – Съюз на демократичните сили (ГЕРБ – СДС). На второ място остана прореформаторската коалиция „Продължаваме промяната“ – „Демократична България“ (ПП – ДБ). Изборите се проведеха при действието на Изборния кодекс, редица разпоредби на който за пореден път останаха несъобразени с препоръките на местните и международните наблюдатели, включително на Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа (ОССЕ), която организира мисия за наблюдение на изборите. Изборите не дадоха възможност на лишените от свобода с ефективни присъди, както и на лицата, поставени под запрещение, да гласуват, а на двойните граждани – да се кандидатира за народни представители в нарушение на международните стандарти. Член 181, ал. 2 от Изборния кодекс забранява предизборната кампания да се води на друг език, освен на български, и предвижда административни санкции в противен случай.

След парламентарните избори беше сформирано коалиционно правителство на ГЕРБ – СДС и ПП – ДБ с премиер Николай Денков от ПП–ДБ. Движението за права и свободи (ДПС) подкрепяше формираното след парламентарните избори правителство, макар и да не участваше в него.

*Николай Денков, министър-председател на Република България (06.06.2023 г. – 09.04.2024 г.)
Снимка: Пресцентър на Министерски съвет.*

В опозиция останаха Българската социалистическа партия (БСП), крайно националистическата и прокремълска партия „Възраждане“ и малката партия „Има такъв народ“, която е с неясен политически профил.

Правителствените партии имаха комфортно мнозинство в парламента, а заедно с ДПС те си осигуриха квалифицирано мнозинство, чрез което до края на годината успяха да приемат изменения в Конституцията. Въпреки това правителството управлява в условията на остра политическа конфронтация и вътрешни напрежения. Това до голяма степен блокира неговите възможности да предприема сериозни реформи, включително в сферата на правата на човека. Макар в някои области да бяха постигнати законодателни промени в положителна посока, основните проблеми с правата на човека останаха нерешени. Конституционните изменения не засегнаха рестриктивните разпоредби на Конституцията, които доведоха до нееднократни осъждания на България в Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ).

Глава 2.

Сътрудничество с международните и местните организации за защита на правата на човека

Сътрудничеството на България с международните организации за защита на правата на човека не се подобри през 2023 г. Сътрудничеството с местните организации отбеляза известно подобрене. България продължи да не изпълнява ключови решения на ЕСПЧ. Нито една от групите дела под усилено наблюдение от Комитета на министрите на Съвета на Европа (КМСЕ) не беше затворена за наблюдение на изпълнението през годината.

През ноември и декември Комитетът за предотвратяване на расовата дискриминация (КПРД) на ООН разгледа периодичните доклади на България за изпълнение на *Международната конвенция за премахване на всички форми на расова дискриминация*. КПРД отправи критики към правителството относно дискриминацията спрямо етническите малцинства и мигрантите, речта на омраза и престъпленията от омраза.

Макар през 2023 г. КМСЕ да затвори за наблюдение редица решения, постановени от ЕСПЧ срещу България в предходни години, това за поредна година не стана с нито

една от групите под усилено наблюдение. По информация на КМСЕ, към края на 2023 г. под усилено наблюдение са били общо 63 решения, групирани към 28.09.2023 г. в общо 18 групи.¹ Това поставя България на пето място сред държавите членки по брой на групите неизпълнени решения след Русия, Украйна, Турция и Румъния. По брой на групите неизпълнени решения на човек от населението обаче тя дели първото място с Молдова. 53% от решенията срещу България, които са били наблюдавани за изпълнение от КМСЕ към края на 2023 г., са били водещи, т.е. идентифицират структурен проблем с правата на човека.² Нито една държава членка на Съвета на Европа със значителен брой наблюдавани решения не е имала толкова висок дял водещи решения под наблюдение през 2023 г.

През март КМСЕ разглежда групите дела *Кулински и Събев срещу България*, засягащи правото на затворниците и на лицата под запрещение да гласуват на парламентарни избори; *Колеви срещу България* и *С.З. срещу България*, засягащи проблеми на наказателното разследване, включително в случаи на данни за престъпление, извършено от главния прокурор, и *Станев срещу България*, засягащо настаняването и условията на живот в социалните домове за лица с психични разстройства. По групата *Кулински и Събев* Комитетът прикани българските власти да предприемат изменение на Конституцията, за да отстранят препятствието пред правото на затворниците и лицата под запрещение да гласуват на парламентарни избори.³ Въпреки че през декември Народното събрание гласува окончателно изменения на много разпоредби на Конституцията, сред тях не беше тази, която преняма участието в каквито и да било избори на затворниците и на лицата под запрещение. Изпълнението на решението по групата *Колеви/С.З. срещу България* беше разгледано още три пъти от КМСЕ през годината – през юни, септември и декември. До края на 2023-та то остана висящо, но предприетите през годината законодателни и конституционни изменения адресират до голяма степен изискванията на Комитета по отношение на общите мерки. По групата *Станев срещу България* КМСЕ отбеляза необходимостта от по-нататъшни мерки за подобряване на условията на живот в домовете за социални грижи, както и от законодателни изменения за засилване на гаранциите срещу произвол при настаняването в тях. Ново разглеждането на изпълнението на тази група беше насрочено за март 2024 г.⁴

През юни, наред с групата *Колеви и С.З.*, КМСЕ разглежда също така групата дела *Българска православна старостилна църква и други срещу България*, засягаща пречките пред регистрирането на малцинствени православни вероизповедания; групата *Любомир Попов срещу България* и няколко други групи решения, засягащи правото на собственост; и делото *Мирослава Тодорова срещу България*, засягащо дисциплинарни санкции срещу

1 Committee of Ministers (2023). *Table of cases and groups of cases under enhanced supervision* (DH-DD(2023)623E), достъпно на: <https://rm.coe.int/1468th-meeting-june-2023-dh-table-of-cases-and-groups-of-cases-under-e/1680acb745>.

2 Вж. <https://www.coe.int/en/web/execution/bulgaria>.

3 Committee of Ministers (2023). *Решения по групата дела „Кулински и Събев срещу България“ (Жалба №63849/09)* (CM/Del/Dec(2023)1459/H46-4), достъпни на: <https://rm.coe.int/bgr-decisions-kulinski-and-sabev-anatoliy-marinov-1459-unofficial-tran/1680aa8302>.

4 Committee of Ministers (2023). *Решения по „Станев срещу България“ (Жалба №36760/06)* (CM/Del/Dec(2023)1459/H46-6), достъпни на: <https://rm.coe.int/bgr-decisions-stanev-1459-unofficial-translation/1680aa82fb>. Вж. също по-долу глава *Права на хората с психични разстройства*.

съдия в нарушение на неговото право на свобода на изразяване. По групата *Българска православна старостилна църква и други срещу България* КМСЕ изрази съжаление за повторните откази на единия от жалбоподателите да се регистрира наново по *Закона за вероизповеданията* и призова българските власти да инцирират законодателни промени, за да дадат възможност на малцинствените православни църкви да се регистрират като юридически лица.⁵ По делата от групата *Любомир Попов срещу България* и другите групи, засягащи правото на собственост, КМСЕ изрази загриженост за продължаващите и все още неприключили дела, свързани с реституция на собственост, и призова властите да осигурят приемането на законодателни промени, които да ускорят финализирането на реституционните процеси.⁶ По делото *Мирослава Тодорова срещу България* КМСЕ отбеляза със задоволство, че срещу жалбоподателката няма текущи дисциплинарни производства и че тя може свободно да изразява своето мнение и да участва активно в общественения дебат. Заедно с това Комитетът призова властите да засилят гаранциите срещу злоупотреба с дисциплинарни санкции срещу съдии в отговор на установеното по това дело нарушение на чл. 18 от Европейската конвенция за правата на човека (ЕКПЧ).⁷

През септември, наред с групата *Колеви и С.З.*, КМСЕ разгледа също така групата дела *Асоциация за европейска интеграция и Екимджиев срещу България*, засягащо липсата на достатъчни гаранции срещу тайно проследяване на комуникациите; делото *И.Т. срещу България*, засягащо необоснованите откази на българските съдилища да разпоредят промяна на имената, пола и единния граждански номер на транссексуално лице, както и групата дела *ОМО Илинген и други срещу България*, засягащи откази да се регистрират сдружения на македонци.⁸ По групата дела *Асоциация за европейска интеграция и Екимджиев срещу България* Комитетът за пореден път препоръча приемане на законодателни изменения за укрепване на независимостта и професионализма на Националното бюро за контрол на специалните разузнавателни средства (НБКРС) и за назначаване в новия му състав на лица, които не са свързани със специалните служби. Той също така препоръча създаване на ясни правила за съхраняване, достъп и унищожаване на информация, придобита със специални разузнавателни средства (СнРС).⁹ По групата дела *И.Т. срещу България* Комитетът изрази загриженост относно тълкувателното решение на Върховния касационен съд (ВКС) от февруари 2023 г., което направи невъзможно издаването

5 Committee of Ministers (2023). *Решения по група дела „Българска православна старостилна църква и други срещу България“* (Жалба №56751/13) (CM/Del/Dec(2023)1468/H46-5), гостъпни на: <https://rm.coe.int/bgr-1468-bulgarian-orthodox-old-calendar-church-decisions-unofficial-t/1680ab8cf2>.

6 Committee of Ministers (2023). *Решения по група дела „Любомир Попов“* (Жалба №69855/01), група дела *„Сивова и Колева“* (Жалба №30383/03), дело *„Мутишев и други“* (Жалба №18967/03), дело *„Томов и Николова“* (Жалба №50506/09) срещу България (CM/Del/Dec(2023)1468/H46-6), гостъпни на: <https://rm.coe.int/bgr-1468-lyubomir-popov-group-unofficial-translation-notes-and-decisio/1680ab9e67>.

7 Committee of Ministers (2023). *Решения по „Мирослава Тодорова срещу България“* (CM/Del/Dec(2023)1468/H46-7), гостъпни на: <https://rm.coe.int/bgr-1468-miroslava-todorova-decisions-unofficial-translation/1680ab8c25>.

8 По-подробно за препоръките на Комитета относно тази група вж. по-долу глава *Свобода на сдружаване и на мирно събрание*.

9 Committee of Ministers (2023). *Решения по Асоциация за европейска интеграция и права на човека и група „Екимджиев срещу България“* (Жалба №62540/00) (CM/Del/Dec(2023)1475/H46-10), гостъпни на: <https://rm.coe.int/bgr-1475-notes-and-decisions-ekimdzhiev-unofficial-translation/1680acafbd>.

на необходимите документи, удостоверяващи промяна на пола. Комитетът препоръча предприемането на законодателна реформа, която да даде възможност за правно признаване на променения пол и да сложи край на настоящата ситуация на несигурност за транссексуалните хора в България.¹⁰

През декември, наред с групата *Колеви и С.З.*, КМСЕ разгледа също така групата дела *Международна банка за търговия и развитие АД и други срещу България*, засягащи неефективния съдебен контрол при отнемането на лицензи за банкова дейност, а по някои от делата – правото на собственост. Разгледана бе и групата дела *Великова срещу България*, засягащи малтретирането на задържани и лишени от свобода и липсата на ефективно разследване в подобни случаи. По групата дела *Международна банка за търговия и развитие АД и други срещу България* Комитетът отбеляза със задоволство напредъка в изпълнението на индивидуалните мерки, а също и подготвените законопроекти, които адресират общите мерки за изпълнение на тези решения.¹¹ По групата дела *Великова срещу България* Комитетът отбеляза със задоволство промените в наказателното и в процесуалното законодателство през 2023 г., включително възможността за обжалване пред съд на отказите да се образува досъдебно производство. Комитетът отправя редица препоръки за по-нататъшни реформи в законодателството и практиката, свързани с наказателното разследване и с превенцията на малтретирането от правоохранителните органи.¹²

През ноември и декември КПРД на ООН разгледа периодичните доклади на България за изпълнение на *Международната конвенция за премахване на всички форми на расова дискриминация*. В края на декември той публикува своите заключения и препоръки.¹³ Комитетът отбеляза някои позитивни законодателни и практически мерки за борба с расовата дискриминация, предприети в страната след 2020 г., включително измененията в Наказателния кодекс (НК) от 2023 г., с които се създават тежконаказуеми състави за редица престъпления, когато са извършени с расистки и ксенофобски подбуди. Заедно с това КПРД отправя редица критики и препоръки към българските власти, по-важните от които са:

- събиране и публикуване на статистически данни за социално-икономическото положение на етническите групи, чуждите граждани и мигрантите, както и за етническия състав на затворническите популации;
- отделяне в НК на съставите, предвиждащи наказания за престъпления, извършени с расистки и ксенофобски подбуди, от тези, извършени с хулигански подбуди;

10 Committee of Ministers (2023). *Решения по група „Я.Т. срещу България“ (Жалба №41701/16) (CM/Del/Dec(2023)1475/H46-13)*, достъпни на: <https://rm.coe.int/bgr-1475-decisions-y-t-unofficial-translation/1680acafd0>.

11 Committee of Ministers (2023). *Решения по група „Международна банка за търговия и развитие АД и други срещу България“ (Жалба №7031/05) (CM/Del/Dec(2023)1483/H46-9)*, достъпни на: <https://rm.coe.int/bgr-1483-international-bank-for-commerce-decisions-unofficial-translation/1680af145c>.

12 Committee of Ministers (2023). *Решения по група „Великова срещу България“ (Жалба №41488/98) (CM/Del/Dec(2023)1483/H46-11)*, достъпни на: <https://rm.coe.int/bgr-1483-velikova-decisions-unofficial-translation/1680adae8c>. Вж. по-подробно по-долу глава *Право на живот, защита от изтезания, нечовешко и унижително отношение*.

13 CERD. Concluding observations on the combined twenty-third to twenty-fifth periodic reports of Bulgaria, CERD/C/BGR/CO/23-25, 27 December 2023, достъпни на: <http://undocs.org/CERD/C/BGR/CO/23-25>.

- прилагане на ефективни мерки за борба с речта на омраза и престъпленията от омраза, включително в интернет и социалните медии, както и осигуряване на прилагането на стандартите, установени с осъдителни решения на ЕСПЧ срещу България в тази връзка;
- борба с расисткото профилиране и расистки мотивираното насилие от страна на правоприлагащите органи;
- осигуряване на адекватно представителство на етническите малцинства в политическия живот на България, включително чрез премахване на езиковите бариери за употреба на майчиния език в предизборните кампании;
- увеличаване на усилията за намаляване на безработицата сред ромската и сред турската етническа общност;
- премахване на бариерите пред преподаването и използването на малцинствените езици;
- осигуряване на изпълнението на решенията на ЕСПЧ относно правото на сдружаване на македонците в България;
- приемане на законодателни изменения, които да гарантират премахването на пречките пред получаването на документи за самоличност;
- предприемане на мерки за предотвратяването на насилствени евакуации на роми, в резултат от които те остават бездомни, както и за узаконяването на неформалните ромски квартали;
- предприемане на мерки за борба с причините за дискриминацията и сегрегацията на ромските деца в образователната система;
- прекратяване на практиките на принудителни отблъсквания на мигранти от граничните власти и предприемане на мерки за създаване на функциониращи интеграционни механизми на мигрантите, бежанците и кандидатите за убежище.

През втората половина на 2023 г. българските институции демонстрираха по-голяма откритост към неправителствените правозащитни организации. Техни представители бяха канени в работни групи в различни министерства и други институции. В началото на декември БХК подписа споразумение с Министерството на здравеопазването (МЗ) за мониторинг на психиатричните болници. Това става за пръв път след прекратяване на подобно споразумение от МЗ през 2015 г. и след неколкостранни искания от страна на БХК за неговото подновяване пред различни предходни правителства. През декември Министерството на труда и социалната политика на свой ред изрази желание да подпише споразумение с БХК за мониторинг на социалните услуги, включително домовете за хора с психични разстройства.

Глава 3.

Право на живот, защита от изтезания, нечовешко и унижително отнасяне

През 2023 г. бяха направени няколко законодателни изменения за борба със свръхупотребата на сила от правоприлагащите органи. Най-важното сред тях е въвеждането на възможност за обжалване в съд на отказите на прокуратурата да образува досъдебно производство. Направен беше и опит, като цяло неудачен, за въвеждане на състав на изтезание в НК. Свръхупотребата на сила, помощни средства и огнестрелно оръжие продължи да бъде сериозен проблем в България през годината. Въпреки подобренията, условията в много от затворените институции продължиха да бъдат нечовешки и унижителни. В края на годината КМСЕ отправи редица препоръки към българските власти при прегледа на изпълнението на групата решения на ЕСПЧ *Великова срещу България*.

Свърхупотреба на сила и огнестрелно оръжие от правоприлагащите органи, довела до загуба на живот

През годината БХК получи голям брой оплаквания от лица, срещу които полицията е употребила сила и помощни средства, без това да е необходимо. Тези оплаквания бяха свързани основно със задържане на заподозрени в извършване на престъпления и с опити за контрол на протести на граждани. В най-малко два случая полицейски служители употребиха прекомерна сила и огнестрелно оръжие, с което причиниха смъртта на засегнатите.

Осемнайсетгодишният Светльо Младенов беше прострелян и убит от полицейски служител в нощта срещу 18 септември в София. Първоначалната публична информация около прострелването бе оскъдна. Според изявления на полицията простреляният заедно с още няколко лица е извършвал грабежи. Той е прострелян в гръб след преследване. Полицията, който е използвал личното си оръжие, според информация от полицията е отправил предупреждение и е стрелял във въздуха.¹⁴ Няма информация Младенов да е бил въоръжен или да е заплашвал в момента на преследването си други лица. Веднага след инцидента високопоставени полицейски служители, включително главният секретар на Министерството на вътрешните работи (МВР) и министърът на вътрешните работи, заявиха, че огнестрелното оръжие е било употребено законосъобразно. БХК на свой ред заяви, че въз основа на наличната информация има сериозни основания да се предполага, че полицейският служител, прострелял Младенов, е извършил флагрантно нарушение на закона, и по-специално на изискването за абсолютна необходимост при употреба на огнестрелно оръжие. В подобна ситуация според БХК отговорът на българската държава не може да бъде друг, освен наказателно обвинение срещу полицейския служител и присъда, която да отчита тежестта на причиненото увреждане.¹⁵ До края на 2023 г. разследването по този случай не приключи. В средата на януари 2024 г. прокуратурата заяви, че „все още не е изяснен механизъм на причиняване на огнестрелното нараняване, довело до смъртта на преследваното лице“¹⁶.

На 30.12.2023 г. бившият републикански шампион по борба Пламен Пенев загуби живота си на централна улица в Стара Загора след преследване от девет полицейски патрулни коли. Той е бил преследван от полицията след обаждане по спешния телефон на непълнолетен младеж, с когото бившият борец е влязъл в конфликт. От конфликта не изглежда да има пострадали, нито лице, което да се нуждае от спешна закрила. Изглежда, че Пенев е отказал да се подчини на полицейско разпореждане, след като е установено, че се намира на бензиностанция. На едно от публикуваните в интернет видеа се вижда, че Пенев е спрял чрез причиняване на катастрофа от една от полицейските коли, която

14 *Майката на простреляния от полиция: Никога не е бил задържан или обвиняем*, [mediapool.bg](https://www.mediapool.bg/maikata-na-prostrelyaniya-ot-politsai-nikoga-ne-e-bil-zadarzhan-ili-obvinyаем-news351554.html), 20.10.2023 г., достъпно на: <https://www.mediapool.bg/maikata-na-prostrelyaniya-ot-politsai-nikoga-ne-e-bil-zadarzhan-ili-obvinyаем-news351554.html>.

15 *Кънев за убития от униформен младеж: Налице е очевидно нарушение на закона*, [nova.bg](https://nova.bg/news/view/2023/09/23/426754), 23.09.2023 г., достъпно на: <https://nova.bg/news/view/2023/09/23/426754>.

16 *4 месеца разследващите умуват за младеж, убит в полицейско преследване*, *Сега*, 15.01.2024 г., достъпно на: <https://www.segabg.com/hot/category-bulgaria/4-meseца-razsledvashtite-umuvat-za-mladezh-ubit-policeysko-presledvane>.

го блъсва странично, докато той кара с висока скорост.¹⁷ На друго видео се вижда как няколко полицаи яростно ритат вече спрялата му кола и как, след като го изваждат от нея, го малтретират.¹⁸ Близките на Пенев твърдят, че когато впоследствие са видели тялото, по него и по главата е имало многобройни следи от насилие. Според резултатите от направената скоро след инцидента аутопсия Пенев е починал от задушаване.¹⁹ В началото на януари 2024 г. двама полицаи от Стара Загора, участвали в инцидента, бяха отстранени от длъжност.²⁰

Свърхупотреба на сила и помощни средства от правоприлагащите органи по време на протести на футболни фенове

На 16 ноември в София полицията употреби масирано сила и помощни средства при сблъсък с футболни фенове, които организираха протест срещу ръководството на Българския футболен съюз по време на мача България – Унгария. Част от протестиращите използваха насилие и предприеха вандалски действия срещу полицаи и полицейски коли. В отговор полицията използва водни оръдия и други помощни средства, за да ги разпръсне. В няколко случая използването на сила беше видимо произволно и без никаква необходимост, например ритане в главата на повален демонстрант от полицаи²¹, нахлуване на полицаи в заведение и побой на хора, които не оказват съпротива.²² След инцидента бяха образувани осем прокурорски проверки и три следствени дела за полицейско насилие.²³ Нито едно от тях не приключи до края на годината.

Състав на изтезание в Наказателния кодекс

С измененията и допълненията в НК през юли беше направен опит в него да бъде въведен състав на изтезание в отговор на нееднократните препоръки на международни органи по правата на човека, както и на местни неправителствени организации. Приетата от Народното събрание разпоредба на чл. 144б от НК гласи:

17 *Мъж загина, а полицаи е ранен след преследване в Стара Загора*, видеозапис, достъпен на: <https://www.vbox7.com/play:32645df895>.

18 *Бил ли е бит мъжът, починал след гонка в Стара Загора*, видеозапис, достъпен на: <https://www.vbox7.com/play:66f156a4ac>.

19 *Резултатите от аутопсията: Пламен Пенев е починал от задушаване*, *vesti.bg*, 05.01.2024 г., достъпно на: <https://www.vesti.bg/bulgaria/gotovi-sa-rezultatite-ot-autopsiata-na-plamen-penev-eto-ot-kakvo-e-pochinal-6188073>.

20 *Отстраниха от длъжност двама полицаи, участвали в гонката с Пламен Пенев*, *vesti.bg*, 04.01.2024 г., достъпно на: <https://www.vesti.bg/bulgaria/otstraniha-ot-dlyzhnost-dvama-polica-i-uchastvali-v-gonkata-s-plamen-penev-6188003>.

21 *Полиция ритна в главата повален демонстрант на улица Гурко*, видеозапис, достъпен на: <https://www.youtube.com/watch?v=S3LuHd5DM20>.

22 *Полицаи нахлуват в заведение, валят отвътре хората и ги бият по време на протеста срещу БФС, 24 часа*, 16.11.2023 г., достъпно на: <https://www.24chasa.bg/bulgaria/article/16259819>.

23 *След погрома на протеста на БФС: Осем прокурорски проверки и три следствени дела за полицейско насилие*, *bTV*, 11.01.2024 г., достъпно на: <https://btvnovinite.bg/bulgaria/sled-pogroma-na-protesta-na-bfs-osem-prokurorski-proverki-i-tri-sledstveni-dela-za-policejski-nasilie.html>.

(1) Който чрез сила, заплашване или по друг начин изтезва друго, за да даде той или друго лице сведение или признание, за да бъде наказан за деяние, което той или друг е извършил или се подозира, че е извършил, се наказва за изтезание с лишаване от свобода от една до шест години, ако не подлежи на по-тежко наказание.

(2) Когато деянието е извършено от длъжностно лице при или по повод изпълнение на службата му, наказанието е лишаване от свобода от две до осем години.

Нито този текст, нито който и да било друг текст от НК пояснява значението на изпълнителното деяние „изтезва“. Няма и относима съдебна практика, която да прави това. Съставът не въвежда напълно определението на изтезание от чл. 1 на *Конвенцията против изтезанията на ООН*. В него липсват част от целите на причиняването на страдание и болка – сплашване, принуждаване или дискриминация. Сериозен недостатък на тази разпоредба са също така ниските наказания, които тя предвижда. Ако от „изтезанието“, причинено от длъжностно лице, са причинени убийство, тежка или средна телесна повреда, съответните състави в НК предвиждат по-тежки наказания за такива деяния, а в кодекса няма тежконаказуеми състави за причиняването им чрез изтезание. Това на практика означава, че за „изтезание“ по новата разпоредба ще се подвеждат основно лица, които с действията си са причинили леки телесни повреди. Новият състав не решава и проблема с давността. За „изтезанието“ по чл. 144б тече общата давност, предвидена в чл. 80 от НК, който не беше променен. В редица решения ЕСПЧ сочи изрично, че за изтезание не следва да се прилага давност.²⁴ Подобно е и изискването на Комитета срещу изтезанията на ООН.²⁵

Изменения в Наказателно-процесуалния кодекс

В края на май и в началото на юни Народното събрание гласува изменения и допълнения в *Наказателно-процесуалния кодекс* (НПК), с които беше въведена възможност за обжалване в съд на отказите на прокуратурата да образува досъдебно производство. Дотогава отказите на прокуратурата можеха да се обжалват само пред по-горната прокуратура. Това затваряше процеса в тесния кръг на взаимоотношенията между прокуратурата, полицията и пострадалото лице и често водеше до безнаказаност в случаи на свръхупотреба на сила от полицейски служители поради изградените между тях и прокурорите работни отношения на доверие и произтичащото от това нежелание на прокуратурата да повдига обвинения на полицейски служители.

24 ECHR, *Erdoğan Yılmaz and Others v. Turkey* (no. 19374/03), Judgment of 14 October 2008, §56, гостъпно на: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88842>; *Terzi and Erkmen v. Turkey* (no. 31300/05), Judgment of 28 July 2009, §33, гостъпно на: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93823>; *Baran and Hun v. Turkey* (no. 30685/05), Judgment of 20 May 2010, §58, гостъпно на: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98664>; *Savin v. Ukraine* (no. 34725/08), Judgment of 16 February 2012, §67, гостъпно на: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109130>; *Lenev v. Bulgaria* (no. 41452/07), Judgment of 4 December 2012, §124, гостъпно на: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115007>.

25 CAT (2012). *General Comment No. 3*, CAT/C/GC/3, 13 December 2012, §40, гостъпно на: <https://undocs.org/CAT/C/GC/3>.

Според новата уредба в чл. 213 от НПК лицето, което е пострадало от престъпление, или неговите наследници, ощетеното юридическо лице и лицето, направило съобщението за престъпление, могат да обжалват отказа пред по-горестоящата прокуратура. При потвърждаване на отказа той може да бъде обжалван пред съответния първоинстанционен съд в 7-дневен срок. Съдът разглежда делото еднoлично в закрито заседание не по-късно от един месец от постъпването на материалите по преписката, като се произнася по обосноваването и законосъобразността на постановлението за отказ да се образува досъдебно производство с определение, което е окончателно. При отмяна на постановлението за отказ съдът връща преписката на прокурора със задължителни указания относно прилагането на закона. Лицата с право на обжалване имат право на достъп до материалите от проверката на прокуратурата.

Тази процедура за обжалване се прилага за всяко тежко престъпление, т.е. за такова, за което по закона е предвидено наказание лишаване от свобода повече от пет години, доживотен затвор или доживотен затвор без замяна. Тя се прилага и за други, по-леки престъпления, които са изрично изброени в чл. 213, ал. 4 от НПК.

Възможността за обжалване пред съд на отказите на прокуратурата да образува досъдебно производство се предполага да овласти пострадалите от престъпление и особено тези, които стават жертви на полицейско насилие. Тя е била нееднократно обсъждана в българските професионални среди и в миналото е срещала силна съпротива. БХК настоява за въвеждането на такъв контрол от години.²⁶ За съдебен контрол над отказите на прокуратурата да образува досъдебно производство настоява и КМСЕ при наблюдението на изпълнението на групата решения *Великова срещу България*, засягащи свръхупотребата на сила от правоприлагащите органи.²⁷

Условията в затворените институции

Условията в много от затворените институции в България продължиха да бъдат нечовешки и унижителни през 2023 г. През март България беше посетена за пореден път от Европейския комитет за предотвратяване на изтезанията, нечовешкото и унижително отнасяне и наказание (КПИ), но до края на годината той не публикува доклад за резултатите от своето посещение. Наред с КПИ, посещения в затворени институции през годината направиха представители на Националния превантивен механизъм (НПМ) към омбудсмана и БХК.

От психиатричните институции през 2023 г. НПМ посети психиатричните болници в Бяла, Раднево, Ловеч, Карлуково и Центъра за психично здраве – Хасково. В докладите за посещенията си в тези институции НПМ констатира лоши битови условия, лоша храна, пренаселеност и неадекватни условия за изолиране на пациентите, понякога в

26 Вж. например Кънев, К. *Съдебен контрол върху отказите на прокуратурата да образува досъдебно производство е необходим*, defacto.bg, 04.01.2020 г., достъпно на: <https://defakto.bg/?p=58342>.

27 Committee of Ministers. *Interim Resolution CM/ResDH(2020)198*, adopted on 1 October 2020 at the 1383rd meeting of the Ministers' Deputies, достъпна на: <https://rm.coe.int/bgr-velikova-cmdh-1383-notes-and-ir-translation-in-bgr/16809fceb4>.

нарушение на действащите нормативни актове.²⁸ НПМ посети и няколко пенитенциарни институции и институции за полицейско задържане, където констатира лоши битови условия, нашествие на паразити и неадекватно медицинско обслужване. Тези наблюдения на НПМ като цяло съвпадат с наблюденията на БХК в посетените пенитенциарни институции през годината.²⁹ През юли и август НПМ посети няколко институции за задържане на чужденци на Дирекция „Миграция“ към МВР. Там констатира многобройни проблеми с битовите условия, законността на задържането, медицинското обслужване и осигуряване на безопасността на настанените. В периода май – ноември НПМ посети институциите за настаняване на деца в конфликт със закона (възпитателни училища интернати – ВУИ, и социално-педагогически интернати – СПИ). В доклада от посещението си НПМ направи редица препоръки за цялостна реформа на системата на правосъдието за деца в конфликт със закона, както и за закриване в най-кратък срок на единственото СПИ в България в с. Варненци.³⁰

Препоръките на Комитета на министрите на Съвета на Европа

През декември КМСЕ разгледа за пореден път изпълнението на решенията по групата дела *Великова срещу България*. Тези решения засягат случаи на смърт, малтретиране и неоказване на своевременно медицинска помощ, както и липса на адекватно разследване в случаи на употреба на сила от правоприлагащите органи. В някои случаи, какъвто е този по делото *Великова*, малтретирането е довело до смъртта на жертвата. Много от жертвите по тези дела са роми.

Тази група дела е под усилено наблюдение от КМСЕ от 2000 г., когато е постановено първото решение. Към датата на разглеждането на изпълнението на общите и на индивидуалните мерки през декември 2023 г. тя е сред рекордърите по неизпълнение. През 2007 г. и през 2020 г. КМСЕ произнесе две междинни резолюции, с които констатира липсата на напредък в изпълнението на тези решения. През годините в тази група попаднаха голям брой дела, но много от тях впоследствие бяха извадени от нея. В голяма част от случаите причината за това беше невъзможността по тях да се предприемат изискваните от Комитета индивидуални мерки, свързани основно с възобновяване на наказателните разследвания, поради изтичане на давностните срокове. Така чрез бездействие България намали броя на делата под усилено наблюдение в тази група.

На заседанието си през декември КМСЕ за пореден път призова българските власти да предоставят информация за възможностите за възобновяване на наказателните разследвания по няколко от висящите дела от групата *Великова* и за възможните престъпления на полицейските служители, които са участвали в малтретирането на жал-

28 Вж. по-подробно глава *Права на хората с психични разстройства*.

29 Вж. по-подробно глава *Условия в местата за лишаване от свобода*.

30 Омбудсман на Република България. Права на децата, настанени във ВУИ и СПИ, София, май – ноември 2023 г., достъпно на: https://www.ombudsman.bg/storage/pub/files/20231221153426_Специален%20доклад%20за%20правата%20на%20децата%20настанени%20във%20ВУИ%20и%20СПИ.pdf.

боподателите по две други дела, на друга длъжност, несвързана с работа със задържани. КМСЕ поиска информация за хода на разследванията по използването на сила по време на антиправителствените протести от 2020 г. Комитетът също така формулира редица препоръки, свързани с общите мерки за изпълнение на решенията от тази група. Той приветства измененията в НПК, с които се въвежда възможност за обжалване пред съд на отказите на прокуратурата да образува досъдебно производство, както и опита да се криминализира изтезанието (Комитетът приема безкритично този като цяло неуспешен опит). Сред по-важните препоръки на КМСЕ за по-нататъшни законодателни реформи следва да се отбележат: настояването за криминализиране на опитите да се изтръгнат показания с насилие от заподозрян, на когото още не е повдигнато обвинение; предприемането на мерки за осигуряване на своевременна правна помощ в полицията и в пенитенциарните институции, както и осигуряване на незабавно конфиденциално и акуратно медицинско обследване на задържаните; осигуряването на прокурорски надзор над предварителното разследване в случаи на полицейско насилие от прокурори, които не са свързани с работни отношения със заподозрените; гарантирането, че служителите в правоприлагащите органи, които са разследвани за малтретиране на задържани, се отстраняват от длъжност по време на разследването; създаването на национална система за събиране на статистическа информация за жалбите, наказателните производства и наложените наказания, свързани с малтретиране от правоприлагащите органи; подкрепа чрез конкретни мерки на по-интензивния мониторинг на омбудсмана и експертните НПО. Комитетът насрочи ново разглеждане на изпълнението на решенията от тази група през юни 2024 г.³¹

Решение на ЕСПЧ срещу България за право на живот

През май 2023 г. ЕСПЧ постанови решение по делото *Станеви срещу България*.³² Жалбоподателките са майка и дъщеря, чийто съпруг и баща загива при автомобилна катастрофа, причинена от Т.Х. В хода на образуването досъдебно производство се установява, че това лице е страдало от биполарно афективно разстройство и към момента на злополуката е било в състояние на невменяемост. След назначената психолого-психиатрична експертиза непосредствено след злополуката и заключението на експертите, досъдебното производство е прекратено, без на Т.Х. да му бъде повдигнато обвинение. Жалбоподателките предявяват иск срещу застрахователното дружество, застраховало автомобила на Т.Х. Софийският градски съд (СГС) уважава исковите претенции срещу застрахователното дружество и присъжда на жалбоподателките по 90 000 лв. за неимуществени вреди. Софийският административен съд (САС) отменя решението на долната инстанция и отхвърля предявените искове. Въззивната инстанция приема за безспорно, че е оборена презумпцията за вина, като се позовава на съдебно-психиа-

31 Committee of Ministers (2023). *Решения по група Великова срещу България (Жалба №41488/98)* [CM/Del/Dec(2023)1483/146-11], гостъпно на: <https://rm.coe.int/bgr-1483-velikova-decisions-unofficial-translation/1680adae8c>.

32 ECtHR (2023). *Stanevi v. Bulgaria*, no. 56352/14, Judgment of 30.05.2023, гостъпно на: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-224961>.

тричната експертиза, изслушана в хода на производството пред СГС (независимо че в нея са преразказани факти от другата съдебно-психиатричната експертиза, направена по време на досъдебното производство). Предвид функционалната зависимост между отговорността на застрахователя от отговорността на делинквента, съдът приема, че тя не може да бъде ангажирана поради липсата на виновно поведение от страна на извършителя на пътнотранспортното произшествие. Това решение е оставено в сила от ВКС след жалба на жалбоподателките. Успоредно с това производство се развива и друго, в което ищец е само първата жалбоподателка за причинените ѝ на нея лично тежки травматични увреждания от Т. Х. в резултат на същото пътнотранспортно произшествие. Производството протича аналогично пред първите две инстанции, но ВКС достига до извода, че презумпцията за виновност на Т. Х. не е била оборена, и поради това присъжда обезщетение на първата жалбоподателка за неимуществени вреди. В мотивите си ВКС констатира, че в Кодекса за застраховането не е предвидена хипотеза, при която в случаи като настоящия Гаранционният фонд следва да носи отговорност да изплати обезщетение, и препоръчва на законодателя да допълни кодекса с такава хипотеза. ЕСПЧ отбелязва, че оплакванията на жалбоподателките се фокусират върху един от аспектите на позитивното процесуално задължение на държавата по чл. 2, а именно – задължението да въведе ефективна система, позволяваща при причиняване на смърт по непредпазливост да се предоставя подходящо обезщетение. В случая те не са получили такова. Съдът достига до извода, че при конкретните обстоятелства по настоящото дело държавата отговорник не е осигурила система, позволяваща подходящо обезщетение, както се изисква съгласно чл. 2 от Конвенцията, и установява нарушение на тази разпоредба в нейните позитивни процесуални аспекти.

Глава 4.

Право на лична свобода и сигурност

През 2023 г. не бяха направени съществени изменения в законодателството и в практиката за агресиване на основните проблеми с правото на лична свобода и сигурност в България. Идентифицираните с решения на ЕСПЧ дефицити в законодателството и в правоприлагането не бяха поправени. През март 2023 г. КМСЕ отправи редица препоръки за реформа на законодателството и практиката, свързани с настаняване в домове за възрастни с психични разстройства. През годината БХК изследва налагането от съдилищата на мярка за неотклонение „задържане под стража“ и установи редица дефицити в законодателството и правоприлагането.

Наблюдение на Комитета на министрите на Съвета на Европа на групата дела *Станев срещу България*

През 2023 г. КМСЕ продължи засиленото наблюдение на изпълнението на групата решения *Станев срещу България*. През март 2023 г. КМСЕ разгледа за пореден път изпълнението на тази група решения. В частта, свързана с процесуалните гаранции срещу произволно настаняване в домове за социални грижи, Комитетът насърчи българските власти да осигурят цялостното прилагане на процедурни улеснения и гаранции, предназначени да установят мнението на лицето, което се настанява, включително в контекста на съдебно производство (експертна помощ, правна помощ, по-проактивен подход на съдиите да обмислят алтернативни решения). Той също така прикани властите да изяснят процесуалния статус на лицата под пълно запрещение когато са настанявани, както и когато поискат да се преразгледа тяхната мярка за настаняване. Освен това ги прикани да гарантират, че лицата с тежки увреждания на развитието, които не са под запрещение, също могат да се възползват от подходящи процедури за установяване на тяхното съгласие, включително съдебен контрол, когато се настаняват в социални домове.

Комитетът прикани властите да предприемат мерки за осигуряване на съдебен контрол, съвместим с изискванията на чл. 5, §4 от ЕКПЧ, когато дадено лице не е дало валидно съгласие за настаняване или когато желанието на дадено лице да напусне институцията може да бъде пренебрегнато. Той отбеляза, че изискванията на чл. 5, §4 могат да бъдат изпълнени най-добре чрез комбинация от периодичен съдебен преглед на разумни интервали и право на съответното лице директно да подаде в съда молба за прекратяване на настаняването.³³

Определяне на мярка за неотклонение „задържане под стража“

През 2023 г. БХК проведе изследване на подхода при определянето на мярка за неотклонение „задържане под стража“ от съдилищата, както и на нагласите на участниците в тези производства. За целта изследователи на БХК направиха преглед на относимите публикации по темата, прегледаха и анализираха 50 дела, свързани с налагане или изменение на мярка за неотклонение „задържане под стража“, основно от Софийския районен съд (СРС), както и от няколко други съдилища извън София.

Изследването на делата и на съдебната практика разкри няколко сериозни проблема с правоприлагането при вземането на мярка за неотклонение „задържане под стража“. Първият и може би най-сериозен от тях е **устойчивата нагласа на съдилищата да налагат задържане, ако защитата не е положила енергични усилия да обори презумпциите** относно наличието на реална опасност обвиняемият да се укрие или да извърши друго престъпление. Типичният ход на подобно дело е при обосноваването на искането прокурорът да приведе доказателства в подкрепа на поне една от четирите презумпции за опасност, въведени с чл. 63, ал. 2 от НПК. След това защитата сочи доказателства, целящи да оборят презумпциите – например наличие на постоянен адрес³⁴, трудова заетост³⁵, необходимост обвиняемият да се грижи за член от семейството³⁶, лошо здравословно състояние на обвиняемия³⁷, изтичане на значителен срок на приложеното задържане³⁸, малкия размер на причинените вреди³⁹, съдействие от обвиняемия на разследващите органи⁴⁰, признаване на вината и желание за възстановяване на вредите⁴¹. Накрая съдът постановява определеното си. В масовия случай той повтаря доводи-

33 Committee of Ministers (2023). *Решения по Станев срещу България (Жалба №36760/06)* (CM/Del/Dec(2023)1459/H46-6), достъпни на: <https://rm.coe.int/bgr-decisions-stanev-1459-unofficial-translation/1680aa82fb>.

34 Районен съд – Вигин. ЧНД №1110/2022, 21.10.2022 г.

35 СРС. ЧНД, №202111110209191, 27.06.2021 г.

36 Районен съд – Вигин. ЧНД №376/2021, 19.04.2021 г.

37 СРС. ЧНД №7251/2019, 04.05.2019 г.

38 СРС. ЧНД №15103/2019, 27.09.2019 г.

39 СРС. ЧНД №7630/2019, 12.05.2019 г.

40 СРС. ЧНД №5774/2020, 13.05.2020 г.

41 Районен съд – Плевен. ЧНД№ 516/2021, 11.03.2021 г.; СРС. ЧНД№ 5755/2023, 03.05.2023 г.

те на прокуратурата, приемайки, че защитата не е успяла да обори презумпциите по чл. 63, ал. 2 от НПК. Аргументацията често е абстрактна, обща и стереотипна. От проучените от БХК 50 дела, свързани с налагане или изменение на мярка за неотклонение „задържане под стража“, в само шест случая (12% от общия брой) съдилищата са отказали да постановят вземане на такава мярка или са я изменили в по-лека. В два от тези случаи съдилищата постановяват вземането на друга мярка, която представлява задържане – „домашен арест“. При това в единия от тях съдът е очевидно подтикнат от факта, че обвиняемият е бил задържан доста дълго време с мярка за неотклонение „задържане под стража“ преди това. В друг случай делото за изменение на мярката е разгледано след 7 месеца и 26 дни задържане, т.е. четири дни преди пределния срок, поради което обвиняемият е освободен под гаранция.

Вторият сериозен проблем е **несъответствието на критериите за вземане на мярка за неотклонение „задържане под стража“ с международните стандарти**. Например някои съдилища извеждат опасността лицето да се укрие от липсата на лична карта.⁴² Често самият факт на предходно осъждане дава основание на съда да заключи, че е наличие опасност от извършване на ново престъпление.⁴³ Някои съдилища съвсем открито извеждат опасността обвиняемият да се укрие и да извърши друго престъпление от тежестта на обвинението. Така например Апелативен съд – Пловдив аргументира:

„Като се вземат предвид обстоятелствата, при които е осъществена вменената дейтелност, че е в съучастие, общественоопасният резултат, характерът на засегнатите обществени отношения – личността и нейното най-висше благо живота, както и телесната ѝ неприкосновеност, въззивният съд също намира, че съществува реална опасност обвиняемият Т.А.Т. да извърши престъпление и да се укрие“⁴⁴.

В редки случаи в съдебните определения за налагане на мярка за неотклонение се съдържа анализ дали някоя от наличните алтернативни мерки би била подходяща за конкретното лице.

В предходни изследвания се обръща внимание на използването на такива критерии за вземане на мярка за неотклонение „задържане под стража“ или за нейното заменяне, като съдействието на задържаното лице за разкриване на обективната истина.⁴⁵ Някои адвокати на свой ред сочат това като основание техните клиенти да не бъдат задържани. Използването на подобен критерий няма никакво основание в закона, както и в международното право. То упражнява смразяващ ефект върху желанието на обвиняемото лице да упражнява свои гарантирани от закона права (например правото на мълчание), както и да обжалва актове и действия на разследващите органи. Същото се отнася и

42 СРС. ЧНД №16466/2029, 20.10.2019 г.

43 Например СРС. ЧНД №7231/19, 09.05.2019 г.; СРС. ЧНД №5755/2023, 03.05.2023 г.

44 Апелативен съд – Пловдив. ЧНД №288/2023, 22.06.2023 г.

45 Каракашева, Е. (2016). Доклад относно проучване на съдебната практика по отношение на мярката за неотклонение „задържане под стража“, представен по искане на зам.-председателя на Наказателната колегия на ВКС на 26.09.2016 г., получен от БХК по реда на ЗДОИ на 05.01.2023 г. Това основание се използва според доклада например от съдилищата в съдебните райони на Софийския окръжен съд и Пернишкия окръжен съд. В изследването на съдебната практика изследователите на БХК разкриха подобен подход и при Апелативен съд – Пловдив по ЧНД №229/2023 г. в определение от 25.05.2023 г.

... сериозен проблем е несъответствието на критериите за вземане на мярка за неотклонение „задържане под стража“ с международните стандарти...

за такъв критерий, като признаване на вината и желание за възстановяване на вредите. Той е използван от някои адвокати, когато pledират срещу налагането на задържане. Подобно обвързване на признаването на вина с налагането на задържане е недопустимо. Задържането не следва да се прилага по никакъв начин като средство за принуждаване на обвиняемия да признае вина.

При проучването на делата изследователите на БХК се сблъскаха със сериозни трудности да установят устойчива съдебна практика, насочваща към условия, при които презумпциите по чл. 63, ал. 2 от НПК могат да бъдат оборени. И тук стигаме до третия сериозен проблем – липсата на яснота в критериите, въз основа на които съдилищата приемат, че е налице опасност от укриване или от извършване на друго престъпление. Понякога аргументацията на определенията е объркана и без връзка с реалността и здравия смисъл. Такъв например е случаят с определението на СРС по №12634/2019 г. Съдът постановява вземане на мярка за неотклонение „задържане под стража“ по това дело, което е свързано с домашно насилие. Обвиняемият е от кв. „Орландовци“ в София и е регистриран на адрес, който към момента на производството не съществува, тъй като постройката, на която той се намира, е разрушена. Въпреки че е нанесъл многобройни удари в главата на жената, с която живее на семейни начала, „без реален повод“, довели до счупване на нейната челюст, съдът приема, че „не е налице реална опасност обвиняемият да извърши престъпление, тъй като според приложената справка за съдимост, той е реабилитиран“⁴⁶. Обстоятелствата на извършване на това престъпление според съда не могат да обосноват реална опасност обвиняемият да извърши друго престъпление. Затова пък според съда има опасност той да се укрие. Макар да живее на определен адрес, на който той е извършил престъплението и е установен там от полицията, според съда този адрес „не представлява административен адрес, на който той може да бъде призван, установяван и осигуряван за целите на разследването“, на който той и членовете на неговото домакинство „не са направили необходимото, за да се регистрират“, и могат да го напуснат и да заживеят на друг адрес, без да може обвиняемият да бъде установен и призван (като че ли това не би могло да стане, ако обвиняемият се беше регистрирал на адреса, на който живее). Това определение е не просто лишено от здрав смисъл. То издава непознаване на реалността, в която живеят стотици хиляди български граждани, основно роми, и дава насоки за упражняване на безогледна дискриминация към онези от тях, които стават обект на наказателно преследване. Определението, от друга страна, е дискриминационно на основата на пол с отказа си да признае опасност от извършване на друго престъпление в ситуация, в която обвиняемият без реален повод е упражнил насилие, довело до сериозна телесна

46 СРС. ЧНД №12634/2019 г., 06.08.2019 г.

повреда на жената, с която той живее на семейни начала.

Четвъртият проблем е липсата на яснота при прилагането от съдилищата на някои критерии за заменяне на мярката за неотклонение „загържане под стража“. Такъв например е случаят с продължителните периоди на бездействие

на разследващите органи в рамките на сроковете по чл. 63, както и самата продължителност на производството. Сами по себе си тези критерии не фигурират като основания в НПК за изменение на мярката за неотклонение. Някои съдилища обаче използват продължителните периоди на бездействие на разследващите органи самостоятелно или в съчетание с други критерии, за да обосноват изменението на мярката.⁴⁷ В други случаи съдилищата вземат предвид продължителността на производството, без да обсъждат евентуалното бездействие на разследващите органи. Така например Апелативен съд – Пловдив, за да отмени загържането, се аргументира:

„Налице е неразумна продължителност на производството, неизводима от специфичните обстоятелства по делото, сложността на случая и поведението на жалбоподателя. Необходимостта от прилагане на процесуално допустими средства за преодоляване на неоправданото забавяне на процеса поради бездействие на компетентните органи не може да се преодолее чрез най-тежкото процесуално ограничение на обвиняемия В., при отсъствието на предпоставките на чл. 63, ал. 1 от НПК.“⁴⁸

В случая не е ясно защо на Апелативен съд – Пловдив е било необходимо да обсъжда продължителността на производството, ако са отсъствали предпоставките по чл. 63, ал. 1 от НПК. За други съдилища продължителността на загържането, ако е в рамките на сроковете по чл. 63, е неотнормисима като основание за изменение на мярката. Така например Апелативен съд – Бургас се аргументира:

„... самата продължителност на загържането на подсъдимия не е самостоятелно основание за изменение на мярката за неотклонение, тъй като това е количествен критерий, който не може да се противопостави и да измести при преценката досежно законността на мярката за неотклонение качествените показатели, каквито са тежестта на обвинението, личната опасност на загържания и необходимостта от разглеждане на делото в разумен срок чрез гарантиране личното и редовно явяване на подсъдимия в съдебно заседание.“⁴⁹

Петият проблем с правоприлагането при вземането на мярка за неотклонение „загържане под стража“ е **характерът и качеството на защитата в производствата**. Поради обръщането на тежестта на доказване, за оборването на презумпциите по чл.

В 50-те дела, които изследователите на БХК проучиха, преобладаващо са участвали службени адвокати.

47 Каракашева, Е. *Цит. съч.* Това основание се използва според доклада например от съдилищата в съдебните райони на Благоевградския окръжен съд, Видинския окръжен съд, Софийския окръжен съд, Монтанския окръжен съд и Врачанския окръжен съд.

48 Апелативен съд – Пловдив. ЧНД №225/2023, 23.05.2023 г. Обвинението е за грабеж.

49 Апелативен съд – Бургас. ЧНД №146/2023, 18.07.2023 г.

63, ал. 2 от НПК, ефективното участие на адвокат в производството по налагане на мярката е от ключово значение. В 50-те дела, които изследователите на БХК проучиха, преобладаващо са участвали служебни адвокати. Упълномощени адвокати са участвали в общо 9, или 18% от всички случаи. Това е значително по-нисък дял от дела на упълномощените защитници по наказателни дела, завършили с ефективни присъди, който според представително изследване сред лишени от свобода от 2021 г. е бил 43,7%.⁵⁰ Това е разбираемо, като се има предвид, че производствата по налагане на мерките за неотклонение се провеждат в самото начало на досъдебното производство, веднага след ареста и повдигането на обвинение, когато обвиняемите и техните близки разполагат с много малко време да се погрижат за упълномощаване на адвокат.

По много от проучените дела адвокатите са били като цяло пасивни и са използвали стереотипни защиты, за да оборят презумпциите (най-често наличие на постоянен адрес, постоянна работа, лица, за които обвиняемото лице полага грижи, здравословни проблеми). В редки случаи са правени по-сериозни проучвания на личността на обвиняемите. Почти липсват представени на съда характеристики от лица, които ги познават. Има и случаи, при които адвокатите само декларират, че няма опасност обвиняемият да се укрие или да извърши престъпление, без да представят доказателства.

В масовия случай съдебните производства по мярката за неотклонение траят около половин час (рекордът по краткост сред проучените дела е ВЧНД №3929/2019 г. на СГС от 04.10.2019 г., което трае само 15 минути). През това време се изслушват обвиняемият, прокурорът, адвокатът, свидетели, ако има такива, и накрая съдът произнася определението. Има и по-дълги изслушвания, включително траещи няколко часа, но те са рядкост. Като цяло съдебните производства по мерките за неотклонение създават впечатление за формализъм, липса на сериозна ангажираност на защитниците и предопределеност. Това в още по-голяма степен се отнася за производствата, които се провеждат чрез видеоконференция, какъвто беше случаят с част от делата, проучени от изследователите на БХК, преди част от разпоредбата на чл. 64, ал. 2 от НПК да бъде обявена за противоконституционна.

Решения на ЕСПЧ по дела за право на лична свобода и сигурност

През 2023 г. ЕСПЧ постанови две решения по жалби срещу България във връзка с правото на лична свобода и сигурност. През януари той постанови решение по делото **Стефанова срещу България**.⁵¹ По това дело жалбоподателката е задържана от полицията и е освободена на следващия ден, след изтичането на 24 часа. Заповедта за задържането ѝ е оспорена пред административния съд, който я отменя като незаконосъобразна, тъй като намира, че подозренията на полицията не са били подкрепени от никакви факти,

50 Кънев, К. *Проблемите с равното третиране на обвиняемите и подсъдимите в досъдебното наказателно производство в България*. София: БХК, 2022, ISBN 978-954-9738-57-5, с. 23, гостъпно на: <https://www.bghelsinki.org/bg/reports/problemite-s-ravnoto-tretirane-v-dosadebnoto-nakatelno-proizvodstvo>.

51 ECtHR (2023). *Stefanova v. Bulgaria*, no. 39232/17, Judgment of 31.01.2023, гостъпно на: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-222777>.

които да оправдаят задържането. След отмяната на заповедта жалбоподателката предявява иск за неимуществени вреди по Закона за отговорността на държавата и общините за вреди. Административният съд уважава исковата претенция, но с окончателното си решение ВАС отменя решението и отхвърля иска с мотива, че жалбоподателката не е доказала претърпените от нея неимуществени вреди. До този извод касационният съд достига на основание показанията на полицейски служител, който посочва, че по време на ареста ѝ тя била видимо спокойна и самоуверена. ВАС не взема под внимание показанията на адвокат, който се е срещнал с нея след освобождаването ѝ, намирайки, че те са пристрастни. Според него жалбоподателката е била „възмутена“, „емоционална“ и „смазана“ от ареста“. Съдът припомня, че в редица предходни дела срещу България е критикувал нивото на доказване, изисквано от националните съдилища по отношение на неимуществени вреди, произтичащи от незаконно задържане. Съгласно неговата практика задържането, извършено в нарушение на чл. 5, §1 от Конвенцията, причинява известно психическо страдание на задържания не само докато трае, но и след това. Такова страдание не е задължително да достигне нивото на психическа травма или разстройство или да доведе до външни прояви или симптоми и затова невинаги се поддава на доказване чрез свидетелски показания. Европейският съд приема, че автоматичният отказ за присъждане на каквото и да е обезщетение на лице, което е било незаконно задържано само защото не е предоставило такова доказателство, е прекалено формалистичен и в нарушение на чл. 5, §5 от Конвенцията.

През октомври ЕСПЧ постанови решение по делото *Славков и други срещу България*.⁵² Жалбоподателите са съпрузи и съдружници в дружество с ограничена отговорност, в което те са съдружници. Жалбата е по повод прекомерната продължителност на задържането под стража на първия жалбоподател – Славков, и по повод липсата на ефективно вътрешноправно средство за защита за получаване на обезщетение към релевантния момент. То се отнася и до замразяването на активите на тримата жалбоподатели с оглед бъдещата им конфискация като облага от престъпление. Първият жалбоподател е задържан на 20.10.2008 г. по обвинение за участие в организирана престъпна група, създадена за пране на пари, сводничество, трафик на хора и наркотрафик. Той остава в ареста до 11.07.2012 г., когато е изменена мярката му за неотклонение. През периода на задържането си първият жалбоподател е подал 22 молби да бъде освободен, които са били отхвърлени от окръжния и апелативния съд. Националните съдилища посочват, че наказателното производство е сложно, заседанията се провеждат на редовни интервали и защитата е причинила значителни забавяния. С решение от 15.01.2013 г. окръжният съд признава първия жалбоподател и съучастниците му за виновни и го осъжда на 10 години лишаване от свобода. Тази присъда е отменена от ВКС и производството започва отново от първа инстанция. Към май 2023 г. то все още е висящо. Междувременно Комисията за разкриване на облаги от престъпна дейност започва производство и през декември 2008 г. подава молба за замразяване на активите на тримата жалбоподатели с оглед бъдещата им конфискация като облага от престъпление. Първият жалбопо-

52 ECtHR (2023). *Slavkov and Others v. Bulgaria*, no. 36250/12, Judgment of 17.10.2023, гостъпно на: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-228147>.

гител повдига оплакване пред ЕСПЧ по чл. 5, §3 във връзка с продължителността на задържането му и по чл. 5, §5 поради липсата на възможност за обезщетение в това отношение. Съдът отбелязва, че задържането на жалбоподателя под стража е три години, осем месеца и двадесет и един дни. Националните съдилища оправдават тази продължителност с редица основания, посочени по-горе. Въпреки че те са безспорно „релевантни“ и Съдът не вижда причина да се съмнява, че наказателното дело срещу жалбоподателя е сложно, той не е убеден, че са „достатъчни“, за да оправдаят такова продължително задържане под стража при обстоятелства които, макар и да изглеждат трудни, не са изключителни. Съдът заключава, че продължителността на задържането на първия жалбоподател е била прекомерна, поради което установява нарушение на чл. 5, §3 от Конвенцията. Що се отнася до оплакването му по чл. 5, §5, Съдът приема, че жалбоподателят не е имал на свое разположение ефективно средство за защита, за да търси обезщетение за нарушението на правата му по чл. 5, §3. Ето защо установява нарушение и на чл. 5, §5 и му присъжда обезщетение. Оплакването по чл. 1 от Протокол 1 е прието за явно необосновано.

Глава 5.

Независимост на съдебната власт и справедлив процес

2023-та беше поредната година с изключително много събития в съдебната власт. Наситеността беше от естество мнозина да ги определят като евтин криминален сериал, а подробното им следване изискваше ежедневно посвещаване. През 2023 г. се постигна дългоочакваната реформа на положението на главния прокурор чрез намаляване на неговите правомощия, връщане на водещата роля на съда и създаване на механизъм за разследване на главния прокурор и неговите заместници. През първата половина на годината в центъра на събитията беше бившият главен прокурор, който е първият главен прокурор в новата история на България, предсрочно отстранен от длъжност за уронване на престижа на съдебната власт. Това стана след поредица случаи с криминален оттенък, които все още не са получили подобаващ институционален отговор. В хода на реформирането на съдебната власт ясно личаха опитите на статуквото да го осуети, включително чрез разместване на ключови управленски фи-

гури, разпространяване на записи на твърдени за криминално проявени лица, убийства без ясен извършител и започване на разследвания, които целят единствено да сплашат демократичните политически сили. Промените в съдебната власт бяха постигнати на фона на трудна политическа обстановка и нестабилно коалиционно правителство на ротационен принцип, обединено именно около целта за реформа на съдебната власт. Макар някои от измененията да не са задоволителни, напредъкът на страната в тази област е чувствителен. Въпреки това 2024 година ще бъде от изключителна важност за довършване на реформите.

Приемане на механизма за контрол и отчетност на главния прокурор

В началото на 2023 г. изтичаше краткият живот на 48-то Народно събрание, което работи до 03.02.2023 г. В условията на продължаващо втора година политическо напрежение именно този състав на парламента имаше тежката задача да приеме един от най-важните законопроекти – Закона за изменение и допълнение на Наказателно-процесуалния кодекс (ЗИДНПК), съдържащ механизъм за разследване на главния прокурор и съществени промени в наказателния процес, които да гарантират по-задоволителна и независима работа на българската прокуратура. Въпреки големия залог за приемането на този законопроект и ангажимента на страната към Европейския съюз (ЕС) и Съвета на Европа, Комисията по правни въпроси⁵³ проведе две заседания, които представляваха фарс на юридическия дебат и единствено дадоха продължително време за изказвания от страна на бранителите на статуквото – бившия главен прокурор Иван Гешев, неговите четирима заместници, както и представителите на Висшия съдебен съвет (ВСС).

Тези заседания бяха своеобразно протакане на времето, така че да не се стигне до гласуване на законопроекта в пленарната зала. В последвалите месеци бившият главен прокурор направи всичко по силите си да спре пакета промени и настойчиво обясняваше

53 Комисия по правни въпроси, 48-о Народно събрание, достъпно на: <https://www.parliament.bg/bg/parliamentarycommittees/3146?date=9999-12-31>.

в България и извън пределите ѝ, че промените биха засегнали необратимо правосъдието. Представители на ГЕРБ също заемаха позиции против измененията.⁵⁴

Становището на ГЕРБ относно статута на главния прокурор се смени рязко след обявяването на поредния списък санкционирани лица по Глобалния закон „Магнитски“ в началото на февруари 2023 г. Лицата, посочени от Службата за контрол на чуждестранните активи на Министерството на финансите на САЩ, са Румен Овчаров, Александър Христов Николов, Иван Генов, Николай Малинов и Владислав Горанов – „за тяхното широко участие в корупционна дейност в България“.⁵⁵ Още на следващия ден Бойко Борисов заяви пред медиите, че списъкът е заради неприети съдебни реформи и „още първия ден на новото Народно събрание ние подкрепяме – внасяме, внасяме – подкрепяме, на Крум Зарков закона“⁵⁶. В отговор на списъка Върховната касационна прокуратура изпрати официални писма до Министерството на правосъдието на САЩ с искане да ѝ бъде предоставена информацията, на която са основани констатациите на компетентните американски власти по отношение на петима български граждани.⁵⁷ Липсва информация дали американските служби са откликнали на искането.

След проведените парламентарни избори на 02.04.2023 г. и в хода на сформирание на коалиционно правителство на ротационен принцип между ГЕРБ – СДС и ПП – ДБ, с тихата подкрепа на ДПС, ЗИДНПК бе приет, макар и с компромиси по някои от текстовете.⁵⁸ Приемането на този нормативен акт беше дългоочаквано и той постави началото на поредица от законодателни промени в съдебната власт, които имат за цел да се гарантира независимо разследване на главния прокурор, намаляване на неговите правомощия, връщане на съда като действителен арбитър по спорове и т.н.

Провалени „акции“ на Иван Гешев

След първото заседание на Комисията по правни въпроси на 11.01.2023 г., което беше посветено на механизма за контрол на главния прокурор, и преди президентът да вземе решение на кого да връчи третия проучвателен мандат за съставяне на правителство, Иван Гешев обяви на пресконференция, че е започнало уникално разследване не само за България, а в световен мащаб, а впоследствие стана ясно, че обект на разследване е дейността на българската компания Нехо. Заместникът на Гешев – Борислав Сарафов, обяви редица процесуално-следствени действия, включително изземване на криптоактиви, а говорителката на Гешев – Сийка Милева, сравни разследването по мащаб с

54 *Настойчивостта на Зарков да бъде приет контрола на гл. прокурор било „груб“ натиск, смята Чолаков, defakto.bg*, 31.01.2023 г., достъпно на: <https://defakto.bg/2023/01/31/настойчивостта-на-зарков-да-бъде-прие/>.

55 Office of foreign assets control. *Global Magnitsky Designations*, 10.02.2023 г., достъпно на: <https://ofac.treasury.gov/recent-actions/20230210>.

56 *Борисов „дълбоко вярва“, че Горанов е невинен, но ГЕРБ се разграничила от него, mediapool.bg*, 10.02.2023 г., достъпно на: <https://www.mediapool.bg/borisov-dalboko-vyarva-che-goranov-e-nevinen-no-gerb-se-razgranichila-ot-nego-video-news344787.html>.

57 Прокуратура на Република България, 27.02.2023 г., достъпно на: <https://prb.bg/bg/news/aktualno/63252-the-supreme-cassation-prosecutor%E2%80%99s-office-sent-letters-to-the-u.s.-department-of>.

58 <https://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=195264>.

разследването на Корпоративна търговска банка.⁵⁹ Едно от публично отпращените обвинения към четиримата съоснователи на Нехо беше, че са финансирали политическите формации ПП и „Да, България!“, и отзвукът на акцията срещу Нехо придоби повече политически, отколкото юридически характер.

В края на 2023 г. разследването срещу компанията Нехо беше прекратено, тъй като липсват доказателства за престъпна дейност.⁶⁰ В началото на 2024 г. компанията обяви, че завежда иск срещу Министерството на финансите и прокуратурата за нанесени материални и репутационни щети за 3 милиарда щатски долара пред Международния център за уреждане на инвестиционни спорове към Световната банка във Вашингтон.⁶¹

Други знакови дела на Иван Гешев също претърпяха провал през 2023 г. Такива бяха делото „Хавала“ относно трафик на мигранти, започнато през 2019 г., но с невъзможност да бъде съставен годен обвинителен акт и четири години по-късно.⁶² Разследването срещу президентския секретар по правни въпроси и антикорупция Пламен Узунов и бизнесмена Пламен Бобоков за престъпен сговор между двамата също беше прекратено заради липса на извършено престъпление.⁶³ Очаква се те също да заведат дело за обезщетение срещу прокуратурата.

В първите месеци на годината Иван Гешев многократно се изявяваше по медиите – така още през януари пресцентърът на прокуратурата съобщи, че главният прокурор ще участва в Националната молитвена закуска, давана от американския президент Джо Байдън. По-късно организаторът на събитието заяви, че Иван Гешев не е поканен и не е присъствал на закуската, а Американското посолство в София се разграничи от това посещение.⁶⁴

Нападки срещу адвокати

Иван Гешев нееднократно нападна словесно адв. Ина Лулчева, заместник председателка на Висшия адвокатски съвет, която представлява някои от обвиняемите лица по шумните, но безплодни разследвания на прокуратурата, включително по време на изслушването му в парламентарната Комисия по правни въпроси на 19.01.2023 г. Това предизвика гневна реакция на редица адвокатски колегии в страната, а Софийската

59 Прокуратура на Република България. Главният прокурор: Разследва се уникален случай не само за България, но и в световен мащаб, 13.01.2023 г., достъпно на: <https://prb.bg/bg/news/aktualno/62527-glavniyat-prokuror-ivan-geshev%3A-razsledva-se-unikalnen-sluchay-ne-samo-za-balgari>.

60 Прокуратурата прекрати разследването „Нехо“, dariknews.bg, 22.12.2023 г., достъпно на: <https://dariknews.bg/novini/bylgariia/prokuraturata-prekrati-razsledvaneto-nexo-2370480>.

61 От Нехо обяви, че ще съдят България за над 3 милиарда долара, bnr.bg, 24.01.2024 г., достъпно на: <https://bnr.bg/horizont/post/101939444/ot-nexo-obaviha-che-shte-sadat-balgaria-za-nad-3-mlrd-dolara>.

62 За трети път знаковото дело „Хавала“ за тероризъм е прекратено и върнато на прокуратурата за неясен обвинителен акт, defakto.bg, 23.01.2023 г., достъпно на: <https://defakto.bg/2023/01/23/za-tre-ti-pat-znakovoto-delo-havala/>.

63 След три години прокуратурата установи, че Бобоков и Узунов не са извършили престъпление, mediapool.bg, 06.02.2023 г., достъпно на: <https://www.mediapool.bg/sled-tri-godini-prokuraturata-ustanovi-che-bobokov-i-uzunov-ne-sa-izvarshili-prestaplenie-news344614.html>.

64 „Не е поканен“. Организаторът на Националната молитвена закуска не е чувал за Гешев, svobodnaevropa.bg, 01.02.2023 г., достъпно на: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/32249202.html>.

адвокатска колегия изпрати писмо на специалния докладчик на ООН по въпроса за независимостта на съдиите и адвокатите заради поредица от изказвания на Иван Гешев, които уронват достойнството на всички адвокати.⁶⁵

Смяна на Иван Гешев и назначаване на Борислав Сарафов

През март 2023 г. Иван Гешев обяви, че се разследва престъпна група за търговия с влияние. На организираната пресконференция главният прокурор пусна аудиозаписи на разговори между различни лица – включително криминално проявения Красимир Каменов – Къро заедно с Димитър Стоянов, разследващ журналист, Дилан Георгиев, обвиняем по друго дело, и Цветан Василев, бивш управител на Корпоративна търговска банка, – като се обсъждат смяната на главния прокурор, на полицейски началник и други теми.⁶⁶ По-късно Иван Гешев обяви, че е образувано досъдебно производство за търговия с влияние с цел дискредитиране и отстраняване на висши магистрати.⁶⁷ Липсва информация за хода на това разследване. По-малко от два месеца по-късно Красимир Каменов и съпругата му, както и две други лица, са разстреляни в Кейптаун, Южна Африка. Тезата за убийството е, че Красимир Каменов е бил готов да свидетелства по сериозни разследвания и да назове конкретни имена.⁶⁸

Съпротивата на Иван Гешев срещу приемането на ЗИДНПК относно механизма за отчетност и контрол на главния прокурор продължи през цялото време на мандата му, прекратен на 15 юни. През април в интервю по БНР Гешев заяви, че единствената цел на този законопроект е да се овладее прокуратурата и чрез нея да се реформира политическата и икономическата власт. Той обяви, че възнамерява да се обърне към Конституционния съд (КС) ако проектът бъде приет, като се опасява, че ще бъде отстранен от заеманата длъжност чрез наказателно дело. Гешев допълни изявленията си с прикритата заплаха, че ще се довърши разследването, известно като „Барселонагейт“ – хипотетично уличаващо Бойко Борисов в корупция.⁶⁹ По-късно стана ясно, че по делото „Барселонагейт“ е започната работа едва след 15 май, след като Гешев поиска имунитета

65 Позиция на Софийския адвокатски съвет в защита професионалните права, честта и достойнството на българските адвокати, достъпна на: <https://p.sak-sas.bg/p/o/poziciya-sas-89-t5za-902.pdf>.

66 Прокуратура на Република България. Главният прокурор Иван Гешев: Няма да позволя натиск върху магистратите от криминални „авторитети“, които се борят срещу държавата, 16.03.2023 г., достъпно на: <https://prb.bg/bg/news/aktualno/63548-glavniyat-prokuror-ivan-geshev%3A%C2%A0-nyama-da-pozvolya-natisk-varhu-magistratite-ot>.

67 Прокуратура на Република България. СГП образува досъдебно производство за ОПГ за търговия с влияние с цел дискредитиране и отстраняване на висши магистрати и полицейски служители, 07.04.2023 г., достъпно на: <https://prb.bg/bg/news/aktualno/63953-sgp-obrazuva-dosadebno-proizvodstvo-za-opg-za-targoviya-s-vliyanie-s-tsel-diskre>.

68 „Търговия с влияние“: Как един журналист попадна в запис, изнесен от прокуратурата?, btvnovinite.bg, 11.06.2023 г., достъпно на: <https://btvnovinite.bg/predavanja/120-minuti/targoviya-s-vlijanie-kak-edin-zhurnalist-popadna-v-zapis-iznesen-ot-prokuraturata.html>.

69 Иван Гешев: За да си български политик, трябва да лъжеш хората в очите. Това не го владее, не покривам стандартите, bnr.bg, 22.04.2023 г., достъпно на: <https://bnr.bg/horizont/post/101813320>.

на Бойко Борисов и когато обсъжданията на неговата смяна е била особено интензивна.⁷⁰

Същинските събития по смяната на главния прокурор започнаха на 1 май, когато избухна взривно устройство в близост до колата, с която пътуваше Иван Гешев.⁷¹ Отзвукът от това събитие беше огромен, а информацията, подавана на медиите, варираше от опит за убийство на главния прокурор до инсценировка, а заместникът му и настоящ главен прокурор заяви, че в колата е било и семейството на Гешев. Впоследствие това се оказа невярно, а тиражираното участие на митичен израелски експерт остана мъгляво и неизяснено по какъв процесуален ред е доведен да разследва. Поради опасения от невъзможност да се разследва независимо този инцидент, няколко неправителствени организации, включително БХК, изпратиха на ВСС писмо, в което настояваха за изясняване на данни за злоупотреба с власт и служебно положение от високопоставени прокурори и следователи относно разследването на взрива.⁷² Непосредствено след инцидента Иван Гешев напусна страната и не даваше изявления. Като отговорен за допускане на израелския експерт беше посочен Ясен Тодоров, заместник-директор на Националната следствена служба, назначен по предложение на Иван Гешев. Веднага след назначаването на и.ф. главен прокурор Борислав Сарафов той поиска Ясен Тодоров да бъде освободен от ръководния пост и прокурорската колегия удовлетвори това искане.⁷³

Иван Гешев показва оставката си и я скъса, като заяви, че ще довърши мандата си.

На 11 май, в хода на преговорите за съставяне на правителството, Мария Габриел, кандидат за министър-председател от ГЕРБ – СДС заяви, че първата работа на бъдещия ѝ кабинет би било да поиска оставката на Иван Гешев заради уронване престижа на съдебната власт.⁷⁴ На следващия ден шестима прокурори от ВСС внесоха искане за освобождаването на Гешев заради тежко нарушение на служебните задължения.⁷⁵

На 15 май, в драматично включване, излъчвано на живо на официалния сайт на прокуратурата, както и по всички големи медии, Иван Гешев показва оставката си и я

70 „Резултати по назначената проверка: По делото „Барселонагейт“ се работило интензивно едва след 15 май“, bnr.bg, 18.07.2023 г., достъпно на: <https://bnr.bg/horizont/post/101853029/rezultati-po-naznachenata-proverka-po-deloto-barselonageit-se-rabotilo-intenzivno-edva-sled-15-mai>.

71 Странен инцидент с кортежа на Иван Гешев: „4 метра огън“, „3 метра кратер“ и 2 ранени дървета“, [capital.bg](https://www.capital.bg), 01.05.2023 г., достъпно на: https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2023/05/01/4477937_stranen-incident-s-korteja-na-ivan-geshev-v-moment/.

72 Висшият съдебен съвет да обсъди изявлението на заместник главния прокурор Борислав Сарафов, настояват неправителствени организации, 10.05.2023 г. достъпно на: <https://www.bghelsinki.org/bg/news/2023-05-10-open-letter-vss-sarafov>.

73 Ясен Тодоров е отстранен като заместник-директор на следствието по искане на Сарафов, [svobodnaevropa.bg](https://www.svobodnaevropa.bg), 19.07.2023 г., достъпно на: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/yasen-todorov-e-otstranen-kato-zamestnik-direktor-na-sledstviето-po-iskane-na-sarafov/32510298.html>.

74 Мария Габриел поиска оставката на Гешев – как реагираха политическите сили?, bntnews.bg, 11.05.2023 г., достъпно на: <https://bntnews.bg/news/mariya-gabriel-poiska-ostavkata-na-geshev-kak-reagiraha-politicheskite-sili-1233144news.html>.

75 ВСС. Предложение за освобождаване на Иван Гешев от длъжността „главен прокурор на Република България“ внесоха членове на Прокурорската колегия на ВСС, 12.05.2023 г., достъпно на: <https://vss.justice.bg/root/f/upload/39/predlojenie-VSS.pdf>.

скъса, като заяви, че ще довърши мандата си. По време на изявлението си Гешев заяви, че е шантажиран да подаде оставка.⁷⁶ Същия ден Борислав Сарафов, тогава заместник на главния прокурор, се отметна от верността си към него и даде пресконференция, в която заяви, че прокуратурата трябва да излезе от политическия терен, а той самият се страхува за живота си. В изявлението си Сарафов показа рядко демонстрирана словесност и подготвеност и отправи редица обвинения към все още главния прокурор Гешев, включително за злоупотреба с държавни средства.⁷⁷ На 22 май Иван Гешев организира поредна пресконференция, на която пусна записи от разговори и кратки текстови съобщения между него и Йордан Стоев, член на ВСС. В тези разговори Гешев иска да му се осигури достоен *exit* и гаранции за спокойствие за него и семейството му. От пуснатите записи се разбира, че високите постове в съдебната власт се раздават на свои хора, като за поръчителите може да се правят заключения, тъй като не са поименно назовани. Посочен е Боян Магдалинчев, председател на ВСС, който участва в схемите и е наясно с разпределянето на постовете. Изумителното в пуснатите записи е основно това, че участниците в тях, особено Иван Гешев, говорят без каквото и да било неудобство или съзнание за нередност.⁷⁸

Последва второ искане от четирима прокурори за освобождаване на Иван Гешев от поста главен прокурор поради накърняване престижа на съдебната власт и нарушаване на Кодекса за етично поведение на българските магистрати поради използвания език от Гешев на пресконференцията от 15 май, когато нарече част от народните представители „политически боклук“, който трябва да бъде изметен.⁷⁹

Именно второто искане стана основание за освобождаването на Иван Гешев от длъжността главен прокурор, гласувано от пленума на ВСС с 16 гласа *за* и 4 *против* веднага след влизане в сила на измененията в НПК и Закона за съдебната власт, които намалиха необходимите гласове за избор и освобождаване на главен прокурор.⁸⁰ В деня след издаване на указа на президента за освобождаване на Иван Гешев прокурорската колегия на ВСС назначи Борислав Сарафов за изпълняващ функциите главен прокурор до встъпване в длъжност на нов главен прокурор.⁸¹ Иван Гешев не заема никаква юридическа длъжност след като беше освободен като главен прокурор, като ВСС отказа да го назначи за прокурор, а молбата му за прием в адвокатска колегия срещна сериозната

76 Главният прокурор отказа да подаде оставка, 15.05.2023 г., достъпно на: <https://www.youtube.com/watch?v=gaGcXVHQx0Y>.

77 Борислав Сарафов: Страхувам се за живота си, защото познавам добре Гешев. Искам охрана от Крум Зарков (видео), 24chasa.bg, 15.05.2023 г., достъпно на: <https://www.24chasa.bg/bulgaria/article/14461118>.

78 „Колко съм им помагал на всички“: Гешев няма съзнание за независимост, [dnevnik.bg](https://www.dnevnik.bg), 23.05.2023 г., достъпно на: https://www.dnevnik.bg/analizi/2023/05/23/4487058_kolko_sum_im_pomagl_na_vsichki_geshev_niama_suznanie/.

79 ВСС. Предложение до членовете на Прокурорската колегия на ВСС, 23.05.2023 г. достъпно на: <https://vss.justice.bg/root/f/upload/39/vtoro-predlojenie.pdf>.

80 ВСС. Пленумът на Висшия съдебен съвет отправи предложение до президента на Република България за предсрочно освобождаване от длъжност на главния прокурор Иван Гешев, 12.06.2023 г. достъпно на: <https://vss.justice.bg/page/view/109575>.

81 ВСС. Прокурорската колегия на Висшия съдебен съвет с осем гласа „за“ и един „против“ определи Борислав Сарафов за изпълняващ функциите „Главен прокурор на Република България“, 16.06.2023 г. достъпно на: <https://vss.justice.bg/page/view/109587>.

критика на юридическата общност.⁸² Впоследствие Гешев обяви политическа инициатива „Справедливост за България“.

Назначаването на Сарафов за и.ф. главен прокурор само с 8 гласа от прокурорската колегия на ВСС, без последващо утвърждаване на избора чрез указ на президента, породило ново напрежение и недоволство сред юридическата

общност, тъй като назначаването стана по реда на Закона за съдебната власт, относим за заместници на административни ръководители в прокуратурата, а прокурорската колегия изобщо не обсъди качествата на самия Сарафов, сигналите за неговите близки връзки с изчезналия безследно Петър Петров с прякор Еврото, участвал в схеми за натиск на магистрати, не разгледа работата на оглавяваната от Сарафов Национална следствена служба и „потъването“ на дела в нея. Това предизвика обсъждане в Пленума на ВСС на процедурата по назначаване на Сарафов за и.ф. главен прокурор по искане на министъра на правосъдието.⁸³ Обсъждането не доведе до конкретни решения или извод, а министърът на правосъдието по-късно внесе жалба пред ВАС срещу решението на прокурорската колегия за назначаване на Сарафов. Очаквано и двете инстанции на ВАС отхвърлиха жалбата, тъй като министърът на правосъдието няма правен интерес от оспорване на избора, но все пак решението на петчленният състав на ВАС съдържа изявлението, че прокурорската колегия на ВСС има правото да назначава временно изпълняващ длъжността главен прокурор.⁸⁴

ВСС откри процедура за избор на нов главен прокурор на 22.06.2023 г., която впоследствие спря до произнасянето на КС по к.г. №10/2023 г. (образувано по искане на главния прокурор за установяване на противоконституционност на част от разпоредбите в НПК и Закона за съдебната власт, приети на 02.06.2023 г.).⁸⁵ Започването на процедурата за избор на нов главен прокурор беше посрещнато с критики, тъй като намерението за конституционна реформа вече беше артикулирано от част от народните представители и желанието беше нов орган да избира главен прокурор.⁸⁶

Конституционна реформа

На 23.07.2023 г. изненадващо коалицията ПП – ДБ обяви проект за изменение и допълнение в Конституцията на своеобразна пресконференция, като изрично посочи,

82 Адвокати с призив Иван Гешев да не бъде приеман в професията, [lex.bg](https://news.lex.bg/адвокати-с-призив-иван-гешев-да-не-бъде/), 04.10.2023 г., достъпно на: <https://news.lex.bg/адвокати-с-призив-иван-гешев-да-не-бъде/>.

83 ВСС. Пленумът на ВСС проведе дебат относно органа, компетентен да определи изпълняващ длъжността главен прокурор на Република България, 22.06.2023 г. достъпно на: <https://vss.justice.bg/page/view/109618>.

84 ВАС. Определение №9485/11.10.2023 г. по адм.г. №8197/2023 г., петчленен състав, II колегия.

85 ВСС. Пленумът на ВСС спря процедурата за избор на главен прокурор, 06.06.2023 г., достъпно на: <https://vss.justice.bg/page/view/109648>.

86 Реакции на решението на КС да допусне искането на Гешев за промените в НПК и Закона за съдебната власт, bnr.bg, 29.06.2023 г., достъпно на: <https://bnr.bg/horizont/post/101843964/reakcii-na-reshenieto-na-ks-da-dopusne-iskaneto-na-geshev-za-promenite-v-npk-i-zakona-za-sadebnata-vlast>.

че проектът е изготвен съвместно с неправителствената организация Инициатива „Правосъдие за всеки“.⁸⁷ Пет дни по-късно общо 166 депутати от ПП – ДБ, ГЕРБ – СДС и ДПС внесоха общ законопроект за изменение на Конституцията, който имаше сходства с обявения по-рано от ПП – ДБ, но със сериозни разминавания в ключови моменти за положението на главния прокурор.⁸⁸ Това предизвика остра реакция на госкорошните партньори на ПП – ДБ „Правосъдие за всеки“, които обявиха публично, че прекратяват споразумението си, тъй като внесенният законопроект затвърждава голямата власт на главния прокурор и увеличава мандата му, вместо да го намали.⁸⁹ Внесенният проект изненада неприятно с липса на мотиви, неубедителни изменения в съдебната власт и лошо качество на разписаните текстове.

По покана на българските власти Комисията за демокрация чрез право на Съвета на Европа, известна като Венецианска комисия, даде мнение за проекта, което, макар да беше тълкувано по различен начин в зависимост от автора, беше по-скоро негативно, но поощряваше общата посока на промените.⁹⁰ Липсата на мотиви и на предварително обсъждане с гражданското общество залегнаха особено силно в критичното становище. Преди и след произнасянето на Венецианската комисия се организираха разнообразни форуми за дискусия на проекта, но нищо от тези обсъждания не можа да замести изначалната липса на гражданско включване. Удобно, народните представители си дадоха ваканция преди местните избори в началото на ноември и това позволи допълнително време за задкулисно обсъждане на измененията.

След като парламентът възобнови работа, гласуванията бяха организирани така, че позволиха да се внасят съществени изменения в рамките на два дни през декември – 14 и 15, а окончателното, трето гласуване се състоя на 20 декември. Измененията бяха обнародвани на 22 декември.

По същество ВСС се раздели на два отделни съвета – висш съдебен и висш прокурорски, като е предвидено и заседаването на двата в общо събрание. Главният въпрос за намаляване на правомощията на главния прокурор доведе до премахване на надзора за законност и методическо ръководство на всички прокурори, създаде се една обща върховна прокуратура, намали се участието на прокурора в дела, различни от наказателните, мандатът на главния прокурор се намали на 5 години. Висшият прокурорски съвет се състои предимно от лица, които не са издигнати от самите прокурори и следователи.

87 Промените в Конституцията на ПП – ДБ, btvnovinite.bg, 23.07.2023 г., достъпно на: <https://btvnovinite.bg/bulgaria/promenite-v-konstitucijata-na-pp-db-24-maj-nacionalen-praznik.html>.

88 ГЕРБ, ДПС и ПП – ДБ внесоха проекта за промяна на Конституцията, offnews.bg, 28.07.2023 г., достъпно на: <https://offnews.bg/politika/gerb-dps-i-pp-db-vnesoha-proekta-za-promiana-na-konstitutciata-805764.html>.

89 „Правосъдие за всеки“ прекратява партньорството си с ПП – ДБ заради промените в Конституцията, mediapool.bg, 01.08.2023 г., достъпно на: <https://www.mediapool.bg/pravosadie-za-vseki-prekratyava-partnyorstvoto-si-s-pp-db-zaradi-promenite-v-konstitutsiyata-news350125.html>.

90 Venice Commission. *Opinion on the draft amendments to the Constitution, adopted by the Venice Commission at its 136th Plenary Session*, 09.10.2023 г., достъпно на: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2023\)039-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2023)039-e).

Европейски делегирани прокурори

В началото на 2023 г. работата на европейските делегирани прокурори беше силно затруднена, въпреки че в края на 2022 г. Лаура Кьовешки поиска България да увеличи квотата си на българските прокурори в нейния екип с още петима – от 10 на 15, заради големия обем работа. През февруари се появиха съобщения за масови напускания на българските европрокурори, като трима бяха подали оставки, а други петима бяха изявили неформално желанието си да се върнат да работят при Иван Гешев. Подпомагащите служители също не желаеха да работят в тази структура. Това предизвика Лаура Кьовешки да изпрати остро писмо на Иван Гешев, както и на служебния министър на правосъдието Крум Зарков и да организира одит на работата на службата в България.⁹¹ На европейските делегирани прокурори беше предоставена сградата на ул. „Раковски“ 134, но в началото на 2024 г. тя все още не е ремонтирана и условията за работа не са подходящи.

През октомври 2023 г. Прокурорската колегия на ВСС организира нов подбор за попълване на свободните седем места за български европейски делегирани прокурори. От предложените седем само двама бяха одобрени от Колегиума на Европейската прокуратура и така остават непопълнени общо пет бройки.⁹²

Въпреки че текущото на прокурори беше спряно, българският офис все още има нужда от техническо и административно обезпечаване, за да може да работи удовлетворително, включително чрез попълване на квотата и назначаване на полицейски служители за извършване на разследвания по независим начин.

Злоупотреба при избора на членове за ВСС

На 20.02.2023 г. смесен състав на ВАС и ВКС установи, че изборът на членове за Съдийската колегия, проведен през лятото на 2022 г. в сградата на ВАС, е проведен правилно и тайната на вота не е нарушена.⁹³ Това решение предизвика неодобрение сред обществото, тъй като от публично изнесените данни беше видно, че не е възможно да бъдат подадени стотици гласове от един IP адрес. През ноември 2023 г. това недоволство се потвърди, като двама от жалбоподателите – съдиите Атанас Атанасов и Владислава Цариградска – продължиха да търсят доказателства за опорочения избор въпреки извършената експертиза по делото. Така те получиха достъп по реда на Закона за достъп до обществена информация (ЗДОИ) на своето второ запитване до Министерството на правосъдието. На първото им запитване за точния брой хора, влезли в сградата на ВАС в двата изборни дни, по времето на служебния министър Крум Зарков те получават отговор, че такава информация Министерството няма. Шест месеца

91 Кьовешки изпраща проверка на европрокурорите в България, [mediapool.bg](https://www.mediapool.bg/kyoveshki-izprashta-proverka-na-evroprokurorite-v-bulgaria-news345191.html), 23.02.2023 г., достъпно на: <https://www.mediapool.bg/kyoveshki-izprashta-proverka-na-evroprokurorite-v-bulgaria-news345191.html>.

92 Европейската прокуратура одобри само двама от седмината кандидати за делегирани европрокурори, [lex.bg](https://news.lex.bg/Европейската-прокуратура-одобри-само-двама-от-седмината-кандидати-за-делегирани-европрокурори/), 14.12.2023 г., достъпно на: <https://news.lex.bg/Европейската-прокуратура-одобри-само-двама-от-седмината-кандидати-за-делегирани-европрокурори/>.

93 ВКС. Решение №50001 от 20.02.2023 г. по дело №20/2022 г. по описа на ВКС.

по-късно те наново питат Министерството, когато министър вече е Атанас Славов. От отговора става ясно, че в двата изборни дни през 2022 г. в сградата са влезли общо 28 души, докато погадените гласове са 200.

От тези разкрития през ноември 2023 г. не последва нищо, макар решението на смесения състав на ВКС и ВАС да е явно порочно и невярно, а отговорните за тази информация – бившият служебен министър Зарков, сега съветник на президента Радев, и неговата заместничка Мария Павлова, впоследствие заместничка на и.ф. главния прокурор и служебен министър на правосъдието – да са я затаили.

Решение на ЕСПЧ по дело за достъп до съд

През февруари 2023 г. ЕСПЧ постанови решение по делото *Миладинова срещу България*.⁹⁴ Жалбоподателката е руска гражданка, която живее в Кюстендил. Тя е работила като медицинска сестра в дом за възрастни хора с физически увреждания в същия град. През 2012 г. срещу нея е образувано досъдебно производство за кражба на движими вещи от дома на стойност 549 лв. В периода ноември 2012 г. – октомври 2013 г. производството двукратно е прекратявано на основание чл. 218б от НК, като е прието, че размерът на откраднатото не надвишава две минимални работни заплати, поради което следва да се наложи административнонаказателна санкция – глоба. Тези постановления са отменени от районния съд, който намира, че се касае за продължавано престъпление, поради което чл. 218б НК не може да бъде приложен. С постановление от 27.05.2014 г. производството отново е прекратено с други мотиви. В него е отбелязано, че липсват доказателства жалбоподателката да е извършила престъплението, за което ѝ е повдигнато обвинение. За част от вещите е трудно да се докаже, че са принадлежали на дома, тъй като те са се продавали в магазинната мрежа на цялата страна, а и жалбоподателката е доказала, че са нейни. Друга част от вещите не са открити в жилището ѝ, а домът за възрастни хора не е доказал на кого принадлежат. Това постановление не е обжалвано и влиза в сила. През февруари 2015 г. по сигнал на полицията и получена жалба от дома за възрастни хора окръжната прокуратура отменя постановлението за прекратяване на досъдебното производство от 27.05.2014 г., тъй като не са били спазени указанията на съда (пред който е било обжалвано първото постановление за прекратяване), че при наличието на продължавано престъпление не може да се прилагат административнонаказателни санкции. Досъдебното производство е възобновено. В съда е внесен обвинителен акт за кражба на стойност 92 лв., която не може да бъде приета за малозначителна поради това, че се касае за продължавано престъпление. На 26.04.2016 г. жалбоподателката е оправдана от районния съд поради липсата на достатъчно доказателства. След прекратяването на досъдебното производство срещу нея жалбоподателката предявява иск по Закона за отговорността на държавата и общините за вреди за неимуществени вреди срещу Районната прокуратура в Кюстендил и МВР поради незаконното наказателно производство. С решение от 15.07.2015 г. Районният съд в Кюстендил отхвърля

94 ECHR (2023). *Miladinova c. Bulgarie*, No. 31604/17, Arrêt du 07.02.2023 г., достъпно на: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-222869>.

иска ѝ с мотива, че от една страна, МВР не може да носи отговорност за причинените ѝ неимуществени вреди и наред с това в момента срещу нея е висящо наказателно производство по повод същото обвинение. Решението е оставено в сила от Окръжния съд в Кюстендил. Пред ВКС жалбоподателката формулира въпроса дали Законът за отговорността на държавата и общините за вреди допуска присъждането на обезщетение, когато наказателното производство е било прекратено, а след внасянето на граждански иск за обезщетение отново е възобновено. ВКС не допуска жалбата до касация, приемайки, че съгласно съдебната практика, при наличието на висящ наказателен процес не е допустимо уважаването на иск за неимуществени вреди по повод същия процес. Жалбата е разгледана в светлината на правото на достъп до съд. ЕСПЧ припомня основните си принципни положения, изведени в неговата практика по този въпрос, и по-специално – че правото на справедлив процес трябва да бъде конкретно и ефективно, а не теоретично и илюзорно. ЕСПЧ припомня основните си аргументи от решението по делото *Филева срещу България*, в което достига до извода, че липсата на процедурни предпазни мерки по повод възобновяването на наказателните производства (ограничаване във времето, препратки към ясни законови основания или възможност за обжалване пред съд на тези прокурорски актове за отмяна на постановленията за прекратяване на досъдебното производство) поставят в неравностойно положение гражданите по отношение на прокуратурата, като това накърнява самата същност на правото на достъп до съд. Европейският съд констатира, че след измененията в НПК от 2005 г. е предвиден краен срок, в който горестоящият прокурор може да отмени постановлението за прекратяване на долустоящия в рамките на една или две години в зависимост от тежестта на повдигнатото обвинение, но от друга страна, за главния прокурор такива срокове няма и в изключителни случаи, които не са прецизирани, той може да прави това по всяко време. Всякакви срокове за разследване започват да текат отново и няма ограничение колко пъти могат да бъдат отменени постановленията за прекратяване на досъдебни производства. Въпреки позитивните промени в закона от 2005 г., в конкретния случай Съдът констатира, че правото на достъп до съд на жалбоподателката е било засегнато в самата си сърцевина; оспорваното ограничение не е пропорционално на легитимните цели за опазване на обществения ред и правилното провеждане на наказателното разследване. В този случай жалбоподателката се оказва в явно неравностойно положение в сравнение с прокуратурата, която има дискреционни правомощия, позволяващи ѝ да повлияе на гражданското производство, чрез едно постановление (отменящо прекратяването на наказателното производство), което не е мотивирано с наличието на конкретни недостатъци на наказателното преследване и не е било предмет на съдебен контрол. Ето защо Съдът установява нарушение на чл. 6, §1 и на жалбоподателката е присъдено обезщетение за неимуществени вреди.

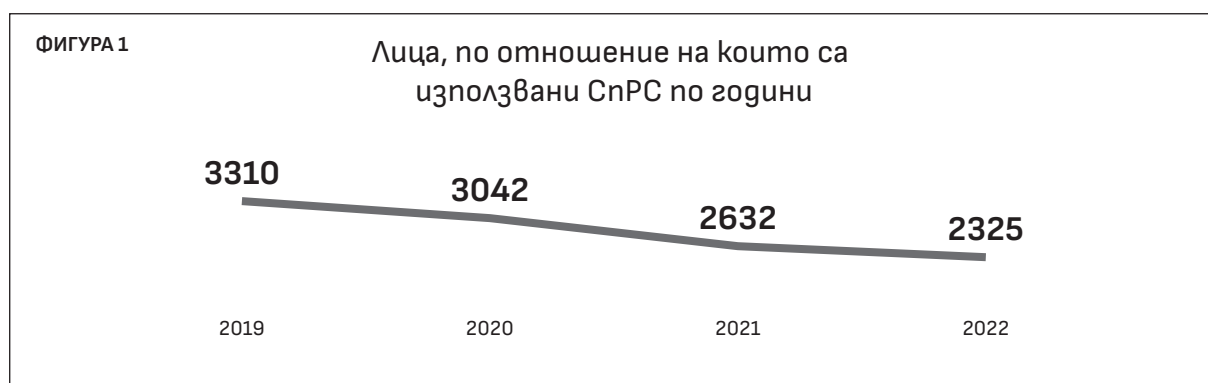
...правото на справедлив процес трябва да бъде конкретно и ефективно, а не теоретично и илюзорно.

Глава 6.

Право на зачитане на личния и семейния живот, жилището и кореспонденцията

Прилагане на специални разузнавателни средства

През 2023 г. НБКРС публикува своя доклад за 2022 г. Няма информация за прилагането на СпРС за 2023 г. През 2022 г. продължи тенденцията към намаляване на използването на СпРС. Според доклада на Националното бюро СпРС през тази година са използвани по отношение на 2325 лица.⁹⁵ Това е с 12% по-малко от лицата, по отношение на които са били използвани СпРС през 2021 г. На фигура 1 е представена динамиката на използване на СпРС според броя лица в периода 2019 – 2022 г.

Източник: НБКРС, Доклад за 2022 г.

Тази тенденция очевидно е резултат от изменения в подхода към наказателното разследване. Тя е обратна на общата динамика на осъжданията по наказателни обви-

95 НБКРС. Доклад на Националното бюро за контрол на специални разузнавателни средства за 2022 г., с. 4, достъпен на: <https://www.nbkrsr.bg>.

нения, както и на динамиката на осъжданията за престъпления, за които най-често се иска използването на СпРС. И в двата последни случая статистиката на Националния статистически институт (НСИ) показва леко увеличение на осъдените лица.⁹⁶ Увеличението на дела на отказите е при всички заявители на СпРС.

През 2022 г. са намалели и изготвените искания за СпРС. Те са били 4331 срещу 4580 през 2021 г. Намалели са и разрешенията – 3562 срещу 4580 през 2021 г.⁹⁷ Рекорден е и дялът на отказите в сравнение с броя на използваните СпРС – 33%.

Както и в предходни години, с най-голям дял от заявителите на СпРС е МВР – с 62,83%. На второ място е прокуратурата с 23,62%, а на трето – Държавна агенция „Национална сигурност“ с 11,27%. Особеното за 2022 г. е, че относителният дял на исканията от страна на МВР е нараснал значително в сравнение с 2021 г., когато той е бил 53,08%. Това нарастване с близо 10% е доста драстично в сравнение с предходните три години, през които то е било близо до 53% във всяка от тях. За сметка на това относителният дял на исканията от прокуратурата е намалял от 33,86% през 2021 г., т.е. с повече от 10%. В този случай намаляването на относителния дял също е доста драстично в сравнение с предходните три години. През всички тях той е намалявал плавно, за да се стигне до рязкото намаляване през 2022 г.⁹⁸ От доклада на НБКРС не става ясно дали закриването на специализираното правосъдие през 2022 г. е изиграло роля в драстичната промяна на дяловете на заявителите на СпРС.

През 2022 г. отказите на съдилищата да разрешат използването на СпРС са били 769 – рекорден брой през последните 4 години и с 32% повече в сравнение с 2021 г.⁹⁹ Дялът на отказите през 2022 г. се е увеличил при всички заявители.

Както и в предходни години, най-много използвания на СпРС и през 2022 г. са били за престъпления по чл. 321 от НК – образуване, ръководство или участие в организирана престъпна група – общо 974 случая. Следват престъпленията за наркотици по чл. 354а от НК – 852 случая. Докато в тях тези използвания са се увеличили в сравнение с 2021 г. с близо 8%, случаите на използване по чл. 321 са намалели значително – с 44%.¹⁰⁰ По всяка вероятност това се дължи на закриването на специализираното правосъдие през 2022 г.

През 2022 г. за пръв път искания за използване на СпРС започва да прави Европейската прокуратера. Те са били общо 44. От тях обаче значителен брой са отказани (18) или оставени без разглеждане. Така успешните искания на Европейската прокуратера съставляват 59% от общия им брой, значително по-нисък дял от общия за системата на наказателното правосъдие.¹⁰¹

96 НСИ. Престъпления, обвиняеми и осъдени лица – 2022 г., достъпно на: <https://www.nsi.bg/bg>.

97 НБКРС. Доклад на Националното бюро за контрол на специални разузнавателни средства за 2022 г., с. 8 и 13.

98 Пак там, с. 6.

99 Пак там, с. 14.

100 Пак там, с. 9.

101 Пак там, с. 15.

Принудителни евикции на роми от техни жилища

Принудителните евикции на роми от техни единствени жилища поради това, че са незаконно построени, е един от най-сериозните проблеми с правото на жилище в България. КМСЕ вече повече от едно десетилетие наблюдава по процедурата за усилено наблюдение групата дела *Йорданова и други срещу България*. През 2023 г. тази група не беше обект на преглед. Не бе постигнат никакъв прогрес в изпълнението на препоръките на КМСЕ от септември 2022 г. Не бяха направени никакви изменения на законодателството, което да осигури възможност за оценка на пропорционалността на мерките за премахване на незаконно построени жилища и защита на уязвимите лица в съответствие с препоръките на КМСЕ.¹⁰² Няма промяна и на съдебната практика.

През 2023 г. в софийския квартал „Орландовци“ беше осъществена една от най-агресивните и най-произволни евикции на роми през последните години. През юни роми от квартала се оплакаха в БХК, че са получили предупреждения от представители на Район „Сердика“ за предстоящо събаряне на техните домове. Малкият ромски квартал в този район се обитава постоянно от средата на 50-те години на миналия век, когато с пари на община София на неговия терен са построени гървени бараки, в които са заселени роми, чиито къщи са били разрушени от наводнение. През 70-те години бараките изгниват и на тяхно място обитателите им построяват без строителни разрешения, но с мълчаливото съгласие на общинските власти малки тухлени жилища. Тези жилища станаха обект на премахване поради това, че са незаконно построени.

На 16.06.2023 г. домовете на живеещите в квартала роми бяха посетени от служители на Столичната община, сред които началника на отдел „Устройство на територията и строителен контрол“, Район „Сердика“. На къщите им бяха залепени уведомявания със следния текст: „Уведомяваме Ви, че до 30.06.2023 г. ще бъдат предприети дейности по премахване на всички незаконно изградени постройки и разчистване на терени, находящи се в кв. 24, местност „Орландовци – Малашевци“, като същите следва да бъдат освободени от обитатели и движимо имущество. Предварително се извиняваме за причиненото неудобство и благодарим за разбирането“. Разлепените бележки бяха без дата, подпис, печат и посочен издател.

На 23.06.2023 г. БХК сигнализира властите (кмета на общината, областния управител и други) за предстоящото събаряне на жилищни постройки в кв. „Орландовци“. В периода 22 – 29.06.2023 г. с правна помощ от БХК няколко жители на квартала подадоха до Административен съд – София-град (АССГ) искания за защита от незаконни действия на администрацията на основание чл. 250 от Административнопроцесуалния кодекс. Според тази разпоредба всеки, който има правен интерес, може да иска прекратяване на действия, извършвани от административен орган или длъжностно лице, които не се основават на административен акт или на закона. След извършена проверка в рамките на образуваните съдебни дела се установи, че за строежите на жалбоподателите издадени заповеди няма, поради което съдилищата отхвърлиха исканията по чл. 250 от Административнопроцесуалния кодекс.

102 Вж. препоръките на КМСЕ на: <https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-1924>.

Около 11 ч. на 30.06.2023 г. – деня, обявен за събаряне на къщите, на място в квартала пристига кварталният полицейски инспектор, който, без да се легитимира, започва устно да убеждава семействата да оттеглят твърденията си за разлепване на уведомлението за събаряне, въпреки че той лично е присъствал на разлепянето на уведомлението на 16 юни. Инспекторът информира живеещите в квартала, че на 14 юли ще донесе вече „официална“ бележка с печат, и съставя протокол, към който прилага залепената преди това бележка. На 06.07.2023 г. на място отново пристигат кметът на района и служители на администрацията, придружени от патрулна кола с четирима полицаи. Представителите на Общината правят оглед на къщите, преброяват ги и ги заснемат. На представителите на домакинствата не са представени документи, нито някой е отговорил на въпросите им за евентуално предоставяне на алтернативни жилища. Отново им е заявено, че на 17.07.2023 г. ще им бъде връчен „официален“ документ с печат.

На 13 юли на място отново пристига служител на Район „Сердика“ заедно с четири служителки от Дирекция „Социално подпомагане“ – „Сердика“. Отправят заплахи към хората, че ако не подпишат заявлението за ползване на социални услуги, финансирани от държавния бюджет, ще останат на улицата. На пенсионерите и лицата с увреждания с решение от ТЕЛК не се предлага подходящ вид социална услуга, а единствено настаняване в дом за възрастни хора или за хора с психични увреждания (отделно от близките им, с които живеят към този момент). Предлаганите от Дирекция „Социално подпомагане“ – „Сердика“ условия предполагат разделяне на семействата: бащите трябва да бъдат настанени в помещения отделно от жените, децата и родителите им. На нито един от жалбоподателите не са показани институциите, в които те ще бъдат настанени, и битовите условия в тях.

На 19 юли в 9 часа на място в квартала пристигат служители на Общината заедно с няколко патрулиращи коли. Започва събарянето на няколко от къщите, което продължава и на следващия ден. Служителите на Общината отказват да предоставят на засегнатите заповеди за събаряне и им заявяват, че директно ще бутат постройките, тъй като теренът бил общински и не било необходимо да издават или връчват заповеди.

Основната част от събарянето на къщите в квартала се осъществи на 9 и 10 август 2023 г., отново без да се предоставят никакви заповеди на засегнатите. На 9 август сутринта представители на Общината, полицейски служители, на които е поискано съдействие, и багер започват събарянето на постройките. Електроснабдяването и водоснабдяването на квартала са спрени. Някои от обитателите успяват да изнесат личните си вещи, но други – не, в резултат на което много лични вещи са затрупани под развалините. Същия ден БХК подаде искане за привременни мерки до ЕСПЧ. Те бяха наложени на следващия ден, когато повече от половината къщи бяха вече съборени. Съдът изиска премахването на постройките да се спре, а на обитателите на вече премахнатите да се предостави алтернативно настаняване. В следващите дни, въпреки решението за привременни мерки на ЕСПЧ, неразрушените къщи бяха премахнати, като на обитателите им бяха предоставени някакви алтернативи. Други сами се изнесоха от тях, изправени пред липсата на ток и вода. Някои от алтернативите бяха неадек-

ватни. Така например на едно семейство бяха предоставени два бракувани фургона на общински терен, на който водата и токът се предоставяха от частен бизнес, който също ползва терена. Фургоните, чието отопление е на дърва, се обитават през зимата от малки деца и от бременна жена заедно с останалите членове на голямото семейство.

Общият брой на засегнатите от тази евикция е повече от 150 души роми. Тя стана предмет на дело в ЕСПЧ, на което беше даден приоритет.

Решения на ЕСПЧ по дела срещу България за правото на личен и семеен живот и жилище

През 2023 г. ЕСПЧ постанови няколко решения по жалби срещу България за право на личен и семеен живот и жилище. Делото *Симонова срещу България* от април 2023 г.¹⁰³ е по повод събарянето на незаконно изградена сграда, в която жалбоподателката – самотна майка, е живяла със своите седем деца. През 2007 г. тя придобива две трети от имот в околностите на с. Куклен. През 2009 г. заедно със собственика на останалата част от имота получава разрешение за строеж на постройка със селскостопанско предназначение от 35 кв.м. На неопределена дата строителството е завършено и тя заживява в имота със своите деца. През 2013 г. собственикът на съседен имот сезира кмета на общината, че част от сградата е изградена върху неговия парцел. След проверка на място е установено, че не са съставени съответните документи, удостоверяващи съответствието на строежа с нормите на действащото законодателство, че няма изпълнени електро и ВиК инсталации, че сградата се ползва не за земеделски нужди, а за жилище и е изградена отчасти върху чужд имот. Въз основа на констатациите на комисията кметът издава заповед за събаряне на незаконно изградената сграда. Последвалите съдебни производства приключват с решението на Административния съд в Пловдив от ноември 2015 г., че заповедта на кмета е законосъобразна. Колкото до липсата на дом за децата на жалбоподателката, съдът отбелязва, че социалните служби са сезирани още през януари 2015 г. от главния архитект на общината, че следва да подпомогнат жалбоподателката и децата ѝ. Последвалата молба за отмяна на това решение до ВАС е оставена без уважение през 2016 г. Социалните служби информират жалбоподателката, че ако не може да осигури настаняване на малолетните си деца след планираното събаряне на сградата при роднини, те ще ги настанят в специализирана институция. Разрушаването е извършено на 17.11.2017 г., като покривът и една от стените на сградата са съборени. На неизвестна дата през 2018 г. жалбоподателката построява отново сградата и заживява в нея. Пред Съда е повдигнато оплакване по чл. 8 от Конвенцията за това, че заповедта от март 2015 г. за разрушаване на сградата, в която тя живее с децата си, е нарушила непропорционално правото на зачитане на жилището ѝ. Основният въпрос, на който следва да се даде отговор в настоящото дело, е дали намесата, произтичаща от заповедта, е била „необходима в едно демократично общество“. Съдът припомня, че хората, които са застрашени да загубят единствения си

103 ECHR (2023). *Simonova v. Bulgaria*, No. 30782/16, Judgment of 11.04.2023, гостъпно на: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-224074>.

гом, трябва да могат да потърсят и получат в даден момент на производството, което води до разрушаване, подходяща проверка на неговата пропорционалност в светлината на индивидуалните обстоятелства и само в изключителни случаи те могат да имат основателно твърдение, че разрушаването би било непропорционално при техните специфични обстоятелства. Съдът констатира, че самата заповед за разрушаване не съдържа никакъв анализ на това дали ще засегне непропорционално жалбоподателката в светлината на нейните собствени конкретни обстоятелства, нито има доказателства, че при издаването ѝ заместник-кметът на Куклен се е опитал да претегли целта, преследвана от заповедта му, спрямо индивидуалните обстоятелства на конкретния случай. Административният съд не се е опитал да изясни какви биха били рисковете за семейство с поне четири непълнолетни деца, които ще останат бездомни, и какви действителни стъпки да се предприемат от страна на властите, за да осигурят гаранции, че жалбоподателката и нейните деца ще могат да намерят незабавно подходящо алтернативно настаняване. Съдът признава, че забавянето на изпълнението на заповедта и постъпките за преговори на властите с жалбоподателката установяват техните опити да потърсят балансиран подход към ситуацията. Това обаче не е направено в рамките на официалната процедура, включваща цялостен преглед на пропорционалността на намесата в светлината на индивидуалните обстоятелства на жалбоподателката. Нещо повече, не изглежда в хода на тези дискусии властите да са ѝ предложили всеобхватно решение: единственото им определено предложение, явно, е било временно да настанят децата ѝ в защитено жилище, управлявано от социалните служби. Въз основа на тези изводи Съдът достига до извода, че е налице нарушение на чл. 8 от Конвенцията. На жалбоподателката е присъдено обезщетение за неимуществени вреди.

През май ЕСПЧ произнеся решение по делото **А. и други срещу България**.¹⁰⁴ Жалбоподатели по него са майка и двамата ѝ снове, които по време на събитията са на седем и дванайсет години. В хода на бракоразводното производство между нея и бащата съдът на щата Флорида издава заповед, по силата на която разрешава на последния да заведе децата в България от 30.12.2018 г. до 07.01.2019 г. На родителите е забранено след тази дата да пътуват извън САЩ без съдебно разрешение или споразумение между двамата. Децата не са върнати при майката в посочения срок, поради което съдът разпорежда връщането им и предоставя пълно попечителство на майката, като спира всички права за посещение на бащата. На 04.02.2019 г. А. подава молба до властите на САЩ за връщане на синовете ѝ на основание Хагската конвенция от 25.10.1980 г. (относно гражданските аспекти на международното отвлечане на деца), след което пристига в България през март 2019 г. На 04.04.2019 г. българското Министерство на правосъдието препраща искането по Хагската конвенция на СГС. Решението, с което то е уважено, е постановено на 9 август, но е съобщено на страните на 09.09.2019 г. (поради съдебната ваканция). То е обжалвано от бащата пред САС, който отлага няколко пъти делото поради забавеното изготвяне на психологическата експертиза. Окончателното решение на САС, с което

104 ECHR (2023). *A et autres c. Bulgarie*, no. 28383/20, Arrêt du 09.05.2023, гостъпно на: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-224562>.

жалбата на бащата е отхвърлена, е постановено на 30.12.2019 г. Бащата подава последователно две молби до ВКС за отмяна на влязлото в сила решение и по всяка от тях е уважено искането му за спиране изпълнението на решението, макар че молбите му са отхвърлени съответно на 13.04.2020 г. и на 24.07.2020 г. На 30.07.2020 г. е възобновено производството по принудително изпълнение на решението за връщане. Малкият син отива при майка си през април 2020 г., а големият – едва на 28.08.2020 г. През октомври майката предявява иск срещу бащата поради спирането на производството по изпълнение на влязлото в сила решение и причинените ѝ имуществени и неимуществени вреди. Оплакването е свързано с прекомерната продължителност на производството за връщане на децата при майка им, което попада в обхвата на чл. 8 от Конвенцията. Съдът констатира, че вътрешното производство във връзка с връщането на децата продължава общо около 11 месеца, а съгласно чл. 11 от Хагската конвенция то би следвало да продължи не повече от шест седмици, макар че този срок не е императивен. В случая обаче продължителността не е обективно обоснована и за това вина носи всяка от съдебните инстанции: СГС – поради това, че забавя насрочването на делото с повече от два месеца и после още един месец не уведомява страните; САС – защото не съумява да организира изслушването на експертиза повече от два месеца. Европейският съд отбелязва, че закъсненията в това производство сами по себе си му позволяват да заключи, че националните власти не са изпълнили позитивните си задължения по Конвенцията, предвид изискването за бързина, което е в основата на процедурата, основана на Хагската конвенция. Наред с това обаче той отправя укор и към действията на ВКС. Европейският съд отбелязва, че държавите не могат да бъдат критикувани, че създават система за преразглеждане на окончателните решения, включително и в разглежданата област. ВКС обаче разрешава спирането на връщането въз основа на чисто формални критерии, а наред с това забавя неоправдано произнасянията си в контекста на естеството на спора. Като взема предвид, че голямото дете е било разделено от майка си около 20 месеца, а двамата братя – около 16 месеца, Съдът намира, че властите не са разгледали случая по най-старателния начин, изискван от чл. 8 от Конвенцията при този вид спор. Затова е установено нарушение на чл. 8.

През юни ЕСПЧ произнесе решение по делото *Осо срещу България*.¹⁰⁵ То

засяга процедурата и продължител-

ността на производство по Хагската конвенция за връщане на дете в страната на неговото обичайно местопребиваване. През 2014 г. жалбоподателят (италиански гражданин) се жени за българска гражданка в Обединеното кралство, където им се ражда син. През 2017 г. семейството се премества в Швейцария. През юли 2019 г. майката, която е с детето на почивка в България, информира съпруга си, че няма да се върне в

Съдът констатира, че вътрешното производство във връзка с връщането на децата продължава общо около 11 месеца...

105 ECtHR (2023). *Oso v. Bulgaria*, No. 51056/21, Judgment of 13.06.2023, гостъпно на: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-225224>.

Швейцария. На 25.07.2019 г. бащата прави искане за връщане на детето по Хагската конвенция. Изготвената психологическа експертиза установява, че отделянето на детето от един от двамата родители би имало силни травматични последици за него. На 01.07.2020 г. СГС разпорежда връщането на детето в Швейцария. След жалба на майката САС с окончателно решение от 20.04.2021 г. отменя решението на СГС и отхвърля искането на жалбоподателя. Той приема, че макар детето да е силно привързано към баща си, завръщането му при него би застрашило физическото и психическото му развитие, което се включва в изключенията по чл. 13b от Хагската конвенция. Тези последици от раздялата с майката, както и необходимостта да научи нов език (немски), ако бъде върнато в Швейцария, биха могли да се отразят и на неговото образование. В България то се е адаптирало много добре, посещава ежедневно детска градина и има извънкласни дейности, докато в Швейцария е ходило на ясла само два пъти седмично. Междуременно започва бракоразводен процес, в рамките на който на 07.10.2021 г. Троянският районен съд постановява привременни мерки и възлага родителските права на майката. На 24 март 2022 г. бракът е разтрогнат и родителските права са предоставени на майката. Европейският съд не приема за основателен аргумента на САС, че е налице хипотезата на чл. 13b от Хагската конвенция, тъй като „изключението за сериозен риск“ не може да възникне единствено от раздялата на детето с родителя, отговорен за неправомерното разделяне. Според него решението на САС не е било достатъчно добре аргументирано и се е основавало повече на факторите, които са повлияли върху взаимоотношенията на детето с майката и адаптирането му към българската среда и сравнението с трудностите, които то е изпитвало в Швейцария. Съдът отбелязва, че никъде в преписката не се установява, че връщането на детето в Швейцария би означавало непременно, че то ще се раздели с майка си. Няма данни тя да не е имала достъп до Швейцария, нито че бащата би пренятствал срещите ѝ със сина им. Жалбоподателят е претърпял непропорционална намеса в правото си на зачитане на семейния му живот, тъй като процесът на вземане на решение от САС, включително продължителността на производството по връщане като цяло, не отговаря на процедурните изисквания, присъщи на чл. 8 от Конвенцията.

През юни ЕСПЧ произнесе решение по делото *Кукавица срещу България*.¹⁰⁶ То е по повод отвлечането на дете и отказа на българския съд да разпорежи незабавното му връщане в страната на неговото обичайно местопребиваване. През август 2018 г. жалбоподателят, който е хърватски гражданин, се жени за българката В.К., която ражда момиченце през октомври с.г. Те живеят в Германия. През декември 2019 г. семейството пристига в България и малко по-късно майката информира жалбоподателя, че няма да се завърне в Германия. Той се връща сам. На 17 март 2020 г. жалбоподателят прави искане за връщане на детето на основание Хагската конвенция за гражданските аспекти на международното отвлечане на деца и се позовава едновременно и на Регламент (ЕО) №2201/2003 на Съвета от 27.11.2003 г. относно компетентността, признаването и изпълнението на съдебни решения по брачни дела и въпроси, свързани с родителската

106 ECHR (2023). *Kukavica v. Bulgaria*, No. 57202/21, Judgment of 13.06.2023, достъпно на: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-225225>.

отговорност (Регламент Брюксел II бис). Министерството на правосъдието образува производство пред СГС. На 18.01.2021 г. молбата на жалбоподателя за връщане на детето в Германия е уважена. Съдът не прилага чл. 13b (който позволява да се приложи „изключението за сериозен риск“), тъй като приема, че бащата е предприел „адекватни мерки по смисъла на чл. 11, §4 от Регламент Брюксел II бис. След жалба на майката САС с решение от 25.05.2021 г. отменя решението на СГС и отхвърля искането на жалбоподателя. Той намира, че следва да се приложи нормата относно „изключението за сериозен риск“, каквото би представлявало разделянето на майката от детето. Жалбоподателят не си давал сметка за отрицателните ефекти, които неговото контролиращо поведение са имали върху майката, и че тези разногласия между родителите са довели до причиняването на стрес на детето. Съществуващият конфликт между родителите е квалифициран в експертизата като психическо насилие от жалбоподателя върху майката. Не се приемат като адекватни предложенията за осигуряване на самостоятелна квартира на майката с детето, ако той не им предостави семейното си жилище, нито подписаната пред нотариус декларация с поети от негова страна конкретни ангажименти и гаранции. За пореден път отбелязва, че изключенията за връщане съгласно Хагската конвенция трябва да се тълкуват стриктно и че „изключението за сериозен риск“ не може да възникне единствено от раздяла с родителя, който е отговорен за неправомерното отстраняване. Не е задача на Съда да изземва ролята на националните власти при определянето на наличието на такъв риск при връщането на дете. Той трябва да установи дали тълкуването и прилагането от страна на съдилищата на разпоредбите на Хагската конвенция са осигурили правата на жалбоподателя, гарантирани съгласно чл. 8 от Конвенцията. Съдът констатира, че анализът на националните съдилища при вземането на решение дали да върнат детето в Германия, се фокусира, на първо място, около въпроса за последиците, които би имала раздялата между детето и майката. Според него обаче решението на САС не е достатъчно мотивирано по отношение на факторите, които могат да представляват изключение от незабавното връщане на детето, така че да позволи на Съда да се увери, че тези въпроси са били достоверно и ефективно разгледани. Жалбоподателят е предложил различни решения за противодействие на идентифицирания риск за детето, произтичащ от конфликта между него и майката. Той също така се е опитал да гарантира, че ангажиментите му са законно приложими. Неговите предложения са били от значение за разглеждането на това какво представляват „адекватни договорености“. Ето защо тяхното естество и значение са изисквали конкретен и ясен отговор. Но вместо това САС е съсредоточил оценката си на ситуацията върху наличието на конфликт между родителите. Той не е проучил дали има осъществими варианти за майката да се върне в Германия с детето и да живее с него отделно от жалбоподателя. Не става ясно да има пречки за завръщането на майката в Германия – наличие на наказателно производство там или че жалбоподателят може активно да ѝ попречи да вижда детето. Тези въпроси въобще не са разисквани от САС. Заключение е, че тълкуването и прилагането на Хагската конвенция и Регламента Брюксел II бис от страна на САС не успява да осигури на жалбоподателя гаранциите по Конвенцията и така е нарушен чл. 8 от Конвенцията.

Глава 7.

Свобода на съвестта и религията

През 2023 г. продължи действието на разпоредбите в Закона за вероизповеданията, които не допускат регистриране на малцинствени православни вероизповедания. Продължи действието и на рестриктивните и дискриминационни разпоредби в редица общински наредби за обществения ред, забраняващи религиозни дейности и публично демонстриране на религиозни убеждения. През годината имаше редица антисемитски прояви, свързани с публични изявления на ПП „Възраждане“, както и на други групи. Свидетелите на Йехова продължиха да не могат да осъществят строителство на свой молитвен дом във Варна.

Малцинствени православни вероизповедания

През 2023 г. в България продължиха да действат дискриминационните законови разпоредби, които не допускат регистриране на малцинствени православни вероизповедания. За разлика от всички останали религиозни общности, съгласно чл. 10, ал. 2 от Закона за вероизповеданията Българската православна църква притежава статут на юридическо лице по силата на закона. Член 10, ал. 1 от закона предвижда, че източното православие е „традиционно вероизповедание в Република България“, че „то има

историческа роля за българската държава и актуално значение за държавния ѝ живот“ и негов „изразител и представител е самоуправляващата се Българска православна църква, която под името Патриаршия е правоприменник на Българската екзархия и е член на Егната, Свята, Съборна и Апостолска църква“. Параграф 3 от Преходните и заключителните разпоредби на Закона за вероизповеданията предвижда, че лицата, които към влизането в сила на закона са се отделили от регистрирана религиозна институция в нарушение на нейния устав, не могат да използват нейното наименование и имущество.

Съдилищата, оправомощени да регистрират религиозни общности, тълкуват тези разпоредби като недопускащи регистрацията на православни вероизповедания, различни от Българската православна църква. Досега те са отказали регистрацията на това основание на най-малко три малцинствени православни вероизповедания.

КМСЕ понастоящем наблюдава в процедура на усилено наблюдение групата дела *Българска православна старостилна църква и други срещу България*. По това и по още едно дело на малцинствено православно вероизповедание през април 2021 г. ЕСПЧ установи нарушение на чл. 9 във връзка с чл. 11 от ЕКПЧ поради отказа те да бъдат регистрирани. През юни 2022 г. Старостилната църква подаде ново искане за регистрацията. То беше отхвърлено от СГС през ноември 2022 г. поради сходство на името с Българска православна църква и поради липса на признание от местните православни църкви. На 07.02.2023 г. САС потвърди решението. Старостилната църква обжалва, но до края на 2023 г. ВКС не се произнесе с акт по това дело.

Рестриктивни и дискриминационни наредби на общински съвети

В няколко общини на България продължават да действат рестриктивни и дискриминационни наредби, които ограничават правото на изповядване на религия на дискриминационна основа. Тези наредби забраняват: носенето на облекло, което напълно или частично закрива лицето, както и всякакви религиозни облекла и символи на нерегистрирани в България вероизповедания¹⁰⁷; всякаква религиозна дейност на нерегистрирани по действащото българско законодателство вероизповедания¹⁰⁸; публичното изразяване на верски убеждения от представители на вероизповедания, които не са регистрирани по реда на Закона за вероизповеданията¹⁰⁹; извършването на религиозна пропаганда по домовете на гражданите, без изразено от страна на последните изрично предварително съгласие за това¹¹⁰; извършването на религиозни обреди и служби и

107 Наредба №1 за опазване на обществения ред на територията на община Бургас, чл. 4а.

108 Наредба №1 за обществения ред на територията на община Разград, чл. 11; Наредба №1 за поддържане и опазване на обществения ред, чистотата и общественото имущество, за организацията и безопасността на движението на територията на община „Марица“, чл. 33.

109 Наредба №1 за обществения ред и опазване на общинските и други имоти за общо ползване на територията на община Плевен, чл. 4, ал. 1; Наредба за обществения ред на територията на община Варна, чл. 6; Наредба за обществения ред на територията на община Сливен, чл. 6.

110 Наредба №1 за обществения ред и опазване на общинските и други имоти за общо ползване на територията на община Плевен, ал. 4.

предоставянето на помещения за това в културни институти, училища, младежки и детски обекти за нетрадиционните вероизповедания¹¹¹; продажбата на литература и артикули с религиозно съдържание.¹¹²

Тези рестриктивни и дискриминационни разпоредби не бяха отменени след местните избори през октомври – ноември 2023 г. Религиозните вероизповедания, към които БХК се обърна, не съобщиха за случаи на тяхно прилагане през годината.

Антисемитизъм

През годината имаше редица антисемитски прояви както преди, така и след нападението на „Хамас“ над мирни израелски жители на 7 октомври и последвалия отговор на израелската армия. През юли група с наименование „Възраждане“ и знака на ПП „Възраждане“ разпространи в социалната мрежа Telegram скандален колаж с образа на бившия външен министър на България Соломон Паси, арестуван от лица с нацистки униформи с надпис: „Щом не искаш от руския газ ела да ти пуснем от нашия“. На 15.07.2023 г. в публикация в официалния си профил във Facebook ПП „Възраждане“ директно обвини Организацията на евреите в България „Шалом“ и нейния председател в провокации на тема антисемитизъм“ поради обстоятелството, че за колажа със Соломон Паси те са сезирали прокуратурата. Публикацията е коментирана над сто пъти с отявлено антисемитски постове от рода: „Неблагодарни евреи“, „Продажни, гаг.....ни юди!“, „Еврейски мурафети“ и много други подобни. Последваха няколко публикации на „Възраждане“ и други автори антисемити в социалните мрежи, които породиха многобройни антисемитски обиди. Прокуратурата разпореди проверка, която приключи с отказ да се образува досъдебно производство.

Друг обект на антисемитски обиди през годината стана народният представител Даниел Лорер. Техен източник отново бяха кръгове около ПП „Възраждане“. Лидерът на ПП „Възраждане“ К. Костадинов публикува серия от статии в своя Facebook профил с нападки срещу този народен представител. В тях Костадинов изрично обвинява Лорер в нелоялност, „българомразие“, „предателство“. Според него „лорероподобни предатели“ „искат нас българите на ни няма, а държавата ни да изчезне“. Тези публикации предизвикаха буря от вирулентни антисемитски постове, съдържащи обиди както лично срещу Лорер, така и срещу евреите като група. В този случай няма данни прокуратурата да е образувала проверка.

Продължаващи пречки за строителство на молитвен дом на „Свидетелите на Йехова“

През 2021 г. ЕСПЧ постанови решение по делото *Вероизповедание „Свидетели на Йехова“ в България срещу България*. Съдът установи нарушение на чл. 9 от ЕКПЧ във връзка с

111 Наредба №1 за поддържане и опазване на обществения ред на територията на община Шумен, чл. 5, ал. 5.

112 Наредба №1 за поддържане и опазване на обществения ред, чистотата и общественото имущество, за организацията и безопасността на движението на територията на община „Марица“, чл. 3, т. 2.

препятствията, пред които тази религиозна общност се изправя при строителството на молитвен дом във Варна¹¹³. След постановяването на решението представители на вероизповеданието във Варна се обръщат многократно към местните власти и към правителството с молба да разрешат смяна на предназначението на закупения от тях парцел, за да могат да си построят молитвен дом. Тези молби останаха напразни. Така повече от 18 години откакто вероизповеданието е получило строително разрешение и повече от три години след постановяване на решението на ЕСПЧ, то все още не може да осъществи строежа.

113 ECtHR. *The Religious Denomination of Jehovah's Witnesses in Bulgaria v. Bulgaria*, no. 5301/11, Judgment of 10 November 2020, достъпно на: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-216269>.

Глава 8.

Свобода на изразяване

През 2023 г. свободата на изразяване в България беше в пряка корелация с нестабилната политическа ситуация в страната. На повърхността имаше видимо успокояване на условията за труд на журналистите, като те можеха да работят осезаемо по-необезпокоявани и по-малко притискани. В дълбочина обаче няма никаква промяна в механизмите за функциониране на медиите, в тяхното финансиране и принципи на работа, в спазването на журналистически стандарти. Това разхлабване на примката се дължи не на структурна промяна в средата, а на временни интереси на невидимите и недеklarирани сили и хора, които дефинират „правилата на играта“ в тази сфера. Собствеността на медиите остана все така неясна, а съмненията за влияние на политически и икономически интереси върху редакцияната им политика и върху работата на отделни журналисти – все така устойчиви.

Дезинформацията

Дезинформацията и безпроблемното циркулиране на твърдения, които се представят като факти, но стъпват изцяло на фалшификации и измислици, циркулираха свободно. Докато за онлайн пространството това се превърна в нещо като част от нормална естествена среда, обезпокоително е, че и конвенционалните медии активно пропускат непроверени твърдения и дават простор за пропагандни послания, непочиващи на факти. Тоталният хаос в ефира се дължи и на тоталната безпомощност на регулатора – Съвета за електронни медии (СЕМ), който продължава да бъде конструиран на принципа на политически квоти и се обезличи тотално, като загуби авторитета си и професионалната си същност.

При тази медийна и информационна среща не е изненада, че гражданите на България са на последно място сред гражданите на останалите страни от ЕС по медийна грамотност.¹¹⁴ Това показват резултатите от изследване на Институт „Отворено общество“ – София за 2023 г. Българите се оказват най-уязвими на дезинформация в сравнение с останалите граждани на ЕС. Измежду всички страни на континента България заема 35-о място измежду 41 оценени, две места надолу спрямо предишното изследване. В сравнение със своите съседи страната изостава от Сърбия и Румъния, но е по-напред от Турция и Северна Македония.

Международен контекст

Либералният свят болезнено осъзнава пораженията, които търпи от дезинформацията и хибридната война. Все още обаче трудно намира противодействие в битката за умовете на хората и в информационната агресия, с която Русия се опитва да разруши основните принципи на функциониране на демократичните страни. ЕС търси противодействие посредством съвместни действия с интернет гигантите. През 2023 г. те представиха пред Европейската комисия втория преглед на Кодекса за поведение във връзка с дезинформацията.¹¹⁵ Това действие беше изключително важно, защото за първи път се представяха резултати от цял период, в случая 6-месечен. Само един пример, който ни дава представа за мащаба на проблема: за тази половин година Google е отхвърлил 141 823 политически реклами поради проблеми с процеса на верификация.

В ключово послание през месец юни 2023 г. генералният секретар на ООН Антонио Гуттериш алармира, че светът се нуждае от бързи и решителни действия по отношение на дезинформацията и речта на омразата онлайн.¹¹⁶ Той посочи, че омразата и лъжите в дигиталното пространство нанасят сериозна глобална вреда.

114 Институт „Отворено общество“. *Индекс за медийна грамотност 2023: България е най-уязвима към дезинформация сред страните в ЕС*, 24.06.2023 г., достъпно на: <https://osis.bg/?p=4449>.

115 Code of Practice on Disinformation: new reports available in the Transparency Centre, 26.09.2023, достъпно на: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/code-practice-disinformation-new-reports-available-transparency-centre>.

116 UN chief calls for coordinated global action on disinformation, hate and artificial intelligence, AP News, 13.06.2023, достъпно на: <https://apnews.com/article/disinformation-hate-artificial-intelligence-united-nations-6f3081ae39bfabc362588c5518df2793>.

Ситуацията в България

В класацията на „Репортери без граници“ България отбеляза изкачване в стълбицата за втора поредна година. Въпреки промененото място в класацията числовият резултат на страната не се подобрява особено.¹¹⁷ Съществено е да се отбележи, че докладът на организацията за 2023 г. отразява случилото се през предишната, 2022-ра. По това време страната се управляваше от правителството на Кирил Петков. България се изкачи с 20 места нагоре и зае 71-ва позиция от 180 държави. Измежду страните в ЕС България се представя по-добре само от Гърция, Малта и Унгария. От съседните на България страни значително по-нагоре в класацията са Северна Македония (38-а позиция) и Румъния (53-та позиция), докато Сърбия (91-ва позиция), Гърция (107-а позиция) и Турция (165-а позиция) са по-надолу в класацията.

В обясненията за резултата на България се посочва, че правителството на Кирил Петков е зачитало свободата на пресата и е ограничило намесата в работата на журналистите. От „Репортери без граници“ отчитат обаче, че властите в страната не са успели да предприемат съществени стъпки за подобряване на медийната среда. Като съществен проблем се открояват атаките срещу журналисти от политически партии, особено от страна на „Възраждане“. Има регистрирани случаи, при които съдебната власт, специално прокурори, вместо да защитават журналистите, ги притискат, като оказват натиск и за разкриване на източници на информация. В този доклад на „Репортери без граници“ особено място е отделено на стратегическите дела против публично участие (SLAPP), за които ще стане дума по-долу.

Друг интересен доклад относно България, съдържащ цялостна оценка на политическите права и гражданските свободи, е на „Фрийдъм Хаус“.¹¹⁸ В него ситуацията на медийния пазар е само елемент от цялостната картина. „Фрийдъм Хаус“ отчита, че медийната среда в България е плуралистична, но концентрацията на собственост се превръща във все по-видим проблем. Също така организацията отчита все по-големия брой заплахи или насилие, които българските журналисти „консумират“ при изпълнение на своите задължения.

Reuters Institute на свой ред придава числов облик за България на една осезаема тенденция в световен мащаб.¹¹⁹ Българите масово напускат традиционните медии и аудиторията на обичайните радио и телевизия се свива и опустява. 3/4 от гражданите потребяват новини основно от онлайн източници, а 2/3 се информират от телевизии. Вестниците вървят към практическо изчезване, като те са информационна среда за едва 12% от населението. Тези данни още повече засилват извода за критичната важност на борбата с дезинформацията в интернет пространството. Оказва се обаче, че е определящо и за света на офлайн медиите. Едва 28% от българите имат доверие

117 Reporters Without Borders. *2023 World Press Freedom Index*, гостъпен на: <https://rsf.org/en/index>.

118 Freedom House. *Freedom in the World 2024*, гостъпен на: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2024/mounting-damage-flawed-elections-and-armed-conflict>.

119 Reuters Institute. *Digital News Report 2023*, гостъпен на: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2023>.

като цяло в новините, които получават и потребяват, а само 32% – в новинарските източници, които сами си подбират.

Неприятни констатации, макар и посмекчени от дипломатичен изказ, съдържа и Годишният доклад относно върховенството на закона на Европейската комисия.¹²⁰ В него се посочва, че има опасения във връзка с прозрачността при разпределяне на държавната реклама. Посочените са и проблемите с управлението на обществените медии.

Държавните обществени медии

Българската национална телевизия (БНТ) и Българското национално радио (БНР) затвърдиха и през 2023 г. статута си по-скоро на реални инструменти на държавната и политическата власт, отколкото на пълноценни обществени медии. Генералният директор на БНТ Емил Кошлуков запази поста си, въпреки че беше обект на огромна по мащаб негативна обществена енергия още от времето на протестите срещу управлението на Борисов през 2020 г. Кошлуков управлява в условия на изтекъл мандат, като зад оставането му на поста прозират политически договорки и сервилност пред властови центрове в държавата. След като СЕМ не успя да избере нов генерален директор, се влезе в юридическата дефиниция на медийния закон, променен при управлението на ГЕРБ, съгласно която генералните директори на БНТ и БНР остават да управляват до излъчването на техен наследник и мандатът им не се прекратява с изтичането на предварително зададения срок. Ситуацията около шефското място в БНТ се разви като водевил след неуспешния конкурс, организиран от СЕМ. Един от конкурентите на Кошлуков в този конкурс – Сашо Йовков, заведе дело, с което оспорваше процедурата. Интересното е, че преди конкурса Йовков беше освободен от БНТ от самия Кошлуков, но когато процедурата отиде в съда, беше възстановен на работа в обществената телевизия. Получава се реална ситуация, при която Йовков има личен интерес от проточване на съдебното разглеждане на казуса. Съдебният спор по процедурни въпроси се точи от доста време, а неговият край не се вижда. Йовков забавя по всевъзможни начини и с редица искания към съда придвижването на процеса. Така БНТ се превърна в една от многото институции, управлявана от ръководство с изтекъл преди доста време мандат.

При действащата законова уредба генералните директори на БНТ и БНР са превърнати в своего рода феодални владетели на двете по дефиниция обществени медии. Те определят – а СЕМ само гласува – членовете на Управителния съвет на двете медии. Възможността за обществен или държавен контрол върху техните действия е крайно ограничена. Никой не може да влияе както върху програмните решения, така и върху финансовите им действия.

В БНР основният и съществен казус остава професионалното поведение на водещия Петър Волгин. Под маската на плурализъм на мненията и правото на разпространение на другата гледна точка в предаванията на Волгин често се емитира ясна прокремълска

120 EC. 2023 Rule of Law Report, гостъпен на: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/rule-law/rule-law-mechanism/2023-rule-law-report_en.

пропаганда, при това след като България е обявена от Русия за неприятелска държава. В края на годината възникна шумен скандал със записано интервю с посланичката на Русия у нас Елеонора Митрофанова, чието излъчване националното радио спря. Тогава за пореден път бяха установени нарушения на професионалните стандарти, но не последваха действия нито от страна на БНР, нито от страна за СЕМ, за пресичане на откровено пропагандни послания. Журналисти от БНР нееднократно са информирали по административен ред за нарушения във воденото от Волгин предаване „Политическо некоректно“, но търпимостта към руския наратив в ефира на финансирана с обществени средства медия остава изключителна.¹²¹ Проблемът става още по-голям, като се има предвид, че освен в събота по обяд, Волгин и неговата партньорка в живота държат като продуцент и/или водещ практически монопол върху ефира и в делничните дни от 12 до 3 часа. Почти всяка събота, докато Волгин водеше своето предаване от студиото, пред сградата на радиото имаше граждански протести срещу прокремълските пропагандни тези, които завладяваха ефира на националното радио по това време.

Регулатор без съдържание

СЕМ доказва своята непригодност да осигури качествена и плуралистична медийна среда. Регулаторът сам забърка кашата с проваления избор на нов генерален директор на БНТ и показва пасивност, граничеща с апатия към случващото се в БНР.¹²² При сегашния си начин на формиране и в сегашния си вид медийният регулатор отразява политическата картина, а в него влизат пратеници на политически сили. Нерядко някои от тях са твърде далеч от понятието за експертност и нямат опит в медийната сфера. Регулаторът е лишен от представителност на гражданското общество и на професионалните гилдии. В някои други страни от ЕС има значително по-подходяща законова уредба, която осигурява на обществените медии в доста по-голяма степен независимост от държавната власт и обществена представителност в управлението. Политическата класа в България обаче е пасивна по отношение на осъвременяване на законодателната уредба на обществения сектор в медийното пространство. Докато не са на власт, опозиционните и извънпарламентарните партии отправят послания относно по-скоро държавната, отколкото обществената роля на издържаните от данъкоплатеца медии. Когато дойдат на власт, те бързо придобиват рефлексите на управлявалите преди тях и се възползват от опитомените обществени медии, които са и финансови зависими изцяло от държавата, доколкото собствените им приходи от реклама и друга стопанска дейност са пренебрежимо малки.

И през миналата година СЕМ действаше, когато ставаше въпрос за нарушения на закона, но не успя да гарантира нормална по европейските критерии функция на обществените радио и телевизия. Така например регулаторът разпространи гневна реакция

121 Беров, И. *Пропутинска пропаганда: защо в БНР търпят това*, DW, 23.06.2023 г., гостъпно на: <https://www.dw.com/bg/proputinska-propaganda-zaso-v-bnr-trpat-tova/a-66009920>.

122 Доц. С. Божилова: *Най-големият провал на СЕМ са изборите за генерални директори и управителни съвети, Алтернативата*, 12.10.2023 г., гостъпно на: https://www.youtube.com/watch?v=fsy89ZaUs_0.

при публикуването от медиите на клип за погазване на човешкото достойнство на лице със специални потребности, станал обществено известен и заради участието на Емили, популярна с прякора Тротинетка-та.¹²³ СЕМ обаче запази тотална пасивност по отношение на ситуацията в БНР, а и в БНТ.

И през 2023 г. председателката на регулатора продължи поведението си от предишни години, като в изявленията ѝ имаше открито проруски пропагандни тези. Така, вместо да заеме европейската страна в хибридната война, водена от Путин срещу либералния свят, председателката на СЕМ изопачаваше истината, като определи в онлайн предаването „Контракоментар“ трагичните събития в Буча като „украинска пропаганда“. Нейни публично изказани твърдения отново породиха широко обществено недоволство и група популярни журналисти поискаха оставката ѝ през месец юни. Наложиха се СЕМ да се разграничи от своята председателка.¹²⁴ Получава се абсурдната ситуация, че вместо да бъде пример за спазването на професионалните и етични стандарти, председателката на СЕМ насърчава разпространяването на фалшиви новини. Именно по тази линия възникна и напрежение между СЕМ и правителството след публично отправени критики към регулатора от премиера Николай Денков, че не се справя с контрола на дезинформацията. В отговор СЕМ разпространи декларация, в която упрекна премиера, че не познава правомощията на регулатора.¹²⁵

Регулаторът е лишен от представителност на гражданското общество и на професионалните гилдии.

Заглушаване на свободното слово чрез SLAPP дела

Затварянето на устата на граждани и медици, които вербализират неудобни истини и неприятни факти, беше често срещан похват през 2023 г. Нерядко загодобни радикални действия срещу свободното слово прозират бизнес интереси, политически обвързаности, а също така се провиждат и лица от криминалния бекграунд. По данни на Асоциацията на европейските журналисти – България най-потърпевши от подобни дела са разследващите журналисти от сайта [Bird.bg](http://bird.bg). Общо шест дела бяха заведени срещу Димитър Стоянов, Атанас Чобанов и колежата им от „Биволъ“ Николай Марченко. Те са заведени по едно и също време, а ищецът е Развиг Чакърян (Ами), свързан от медици с криминални структури.¹²⁶ Всеки от тях е за по 10 000 лв. Исковете са предизвикани от получили широка обществена разгласа публикации за съмнения в корупционни практики

123 СЕМ към медиите: Смушавашо е безкритичното разпространение на клип, унижаващ човек, bTV, 06.04.2023 г., достъпно на: <https://btvnovinite.bg/bulgaria/sem-kam-mediite-smushtavashto-e-bezkritichnoto-razprostranenie-na-clip-demonstrirasht-bezdushie.html>.

124 СЕМ се разграничи от думите на Момчилова за клането в Буча, DW, 22.06.2023 г., достъпно на: <https://www.dw.com/bg/sem-se-razgranic-ot-dumite-na-sona-momcilova-za-klaneto-v-buca/a-66005560>.

125 БНР. СЕМ отговори на Денков, не познавал правомощията на регулатора, 08.08.2023 г., достъпно на: <https://bnr.bg/horizont/post/101862044>.

126 Съдът: Делата на Ами срещу BIRD са дела шамари. Целта им е цензура, bird.bg, 03.01.2024 г., достъпно на: <https://bird.bg/ami-slapp-dela-srs/>.

около инфраструктурата на граничния пункт Капитан Андreeво. Също така журналистите са атакувани заради публикувани версии относно убийството на кримтокралицата Ружа Игнатова. Атаката от страна на Чакърян е комбинирана и с недопустими действия на прокуратурата, която публикува части от лична комуникация на Димитър Стоянов с негов източник.

Имаше и друг шампион в областта на делата шамари. Застрахователната компания „Лев Инс“ спечели антинаграда на Коалицията срещу SLAPP делата в Европа (CASE). Компанията заведе дело срещу сайта Mediapool за безпрецедентните един милион лева, което загуби на първа инстанция в началото на 2024 г. „Лев Инс“ беше „отличен“ в категорията за корпоративни дела шамари.¹²⁷ Публикацията, заради която сайтът се озова в съда, засяга проблемите със застрахователната система „Зелена карта“ и се базира на цитат на тогавашния финансов министър Росица Велкова. Казусът беше отбелязан дори в доклада на Европейската комисия за върховенството на закона. Забележителното в този случай е изключително бързото събиране на необходимите за съдебната защита на Mediapool 40 000 лв. от частни доброволни дарения.

Пропъждането и физическото недопускане на журналисти до официални пресконференции и събития също се наблюдаваше и през 2023 г. Този традиционен за партия „Възраждане“ похват беше употребен и от дясната ДСБ, като журналистът Николай Караколев беше отстранен с физическа сила от отразяването на официално изявление на лидерите на коалицията ПП – ДБ.

Дела на ЕСПЧ за свобода на изразяване

През май 2023 г. ЕСПЧ постанови решение по делото *Местан срещу България*.¹²⁸ То е заведено от бившия председател на ДПС Лютви Местан. На 05.05.2013 г. той произнася 7-минутна реч на турски език в с. Ябланово, община Котел, по време на кампанията за парламентарните избори, които се провеждат една седмица по-късно. В събитието участват още шестима политици, един от които е кмет на район в Истанбул, Турция. Той също произнася реч на турски език. Според преброяването на населението от 2011 г. 98% от жителите на Ябланово са се самоопределили като етнически турци. Присъстващият на предизборното събитие представител на ГЕРБ сезира Районната избирателна комисия – Сливен за това, че няколко участници в него са говорили на турски език. Тя съставя акт за административно нарушение на Местан и на кмета на Ябланово, въз основа на който впоследствие областният управител им налага глоба от 2000 лв. за нарушение на чл. 133, ал. 2 от Изборния кодекс от 2011 г. Според тази разпоредба „предизборната кампания се води на български език“. Г-н Местан обжалва решението на областния управител в Районен съд – Котел, който потвърждава нарушението, но намалява размера на глобата на 500 лв. След обжалване и на това решение и то е потвър-

127 „Лев Инс“ взе европейска антинаграда за дело шамар на годината, [mediapool.bg](https://www.mediapool.bg/lev-ins-vze-evropeiska-antinaagrada-za-delo-shamar-na-godinata-video-news355942.html), 06.02.2024 г., гостъпно на: <https://www.mediapool.bg/lev-ins-vze-evropeiska-antinaagrada-za-delo-shamar-na-godinata-video-news355942.html>.

128 ECtHR (2023). *Mestan c. Bulgarie*, no. 24108/15, Arrêt du 02.05.2023, гостъпно на: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-224437>.

гено от Административен съд – Сливен. Това решение е окончателно. ЕСПЧ установява нарушение на чл. 10 от ЕКПЧ (право на свобода на изразяване). Според Съда абсолютната забрана за използване на неофициален език под страх от административни санкции не е съвместима с основните ценности на едно демократично общество, които включват свободата на изразяване. Съдът подчертава, че езикът, използван от жалбоподателя в случая, е както негов майчин език, така и на малцинственото население, към което той се обръща. Свободните избори са немислими без свободното разпространение на политически мнения и информация, сочи Съдът. Правото на дадено лице да съобщава своите политически идеи и правото на другите да получат такава информация биха били безсмислени, ако способността гостъпно да изрази тези мнения и идеи е възпрепятствана от заплахата от административни санкции. По това дело ЕСПЧ изследва регулаторните рамки на 37 държави – членки на Съвета на Европа, и констатира, че само в Украйна и в България има абсолютна забрана за кандидатите да говорят на език, различен от официалния, по време на публични предизборни срещи. Съдът също така отбелязва, че тази разпоредба на Изборния кодекс е била многократно критикувана от Консултативния комитет на Рамковата конвенция за защита на националните малцинства, от Венецианската комисия и Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа, които смятат, че тя лишава малцинствата от възможността да се насърчава тяхното ефективно участие в изборите. Решението на ЕСПЧ изисква реформа на българското законодателство. Разпоредбата на чл. 181, ал. 2 от сега действащия Изборен кодекс е същата като тази на отменения Изборен кодекс от 2011 г. От 2016 г. насам това е четвъртото решение на ЕСПЧ, свързано с несъответствия на българското изборно законодателство с международното право по правата на човека. Въпреки многобройните изменения в закона, които бяха направени през последните няколко години, българският парламент пренебрегна своите задължения да извърши необходимите законодателни реформи.

През юни 2023 г. ЕСПЧ постанови решение по делото *Жаблянов срещу България*.¹²⁹ То засяга основно два въпроса по чл. 10 от Конвенцията. Първият е дали отстраняването на заместник-председател на българското Народно събрание от поста му заради неговите публични изявления може да се разглежда като „намеса“ в правото му на свобода на изразяване по смисъла на чл. 10, §1, по-специално с оглед на естеството на тази длъжност. Вторият въпрос е дали това отстраняване, което се основава главно на изявление, оправдаващо „Народния съд“ (извънреден наказателен съд, действащ през първата година от установяването на комунистическия режим в България през 1944 – 1948 г.), може да се разглежда като отговарящо на изискванията на чл. 10, §2, и по-специално като „необходимо в едно демократично общество“. ЕСПЧ намира, че няма нарушение на чл. 10 от Конвенцията и че с оглед естеството на спорните изявления, контекста, в който българските власти са реагирали на тях, и естеството на мярката, която са предприели в отговор, твърдяната намеса в правото на жалбоподателя на свободата на изразяване може да се разглежда като „необходима в едно демокра-

129 ECtHR (2023). *Zhablyanov v. Bulgaria*, No. 36658/18, Judgment of 27.06.2023, гостъпно на: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-226394>.

тично общество“. Твърдяната злоупотреба се отнася до три инцидента от януари и февруари 2018 г. Първият е свързан с пленарно обсъждане на договор между България и Република Македония, към който жалбоподателят отправя критика, че е „мъртвороден“ и „измислица“. Вторият е, че в пленарно заседание, когато е предложено с минута мълчание да се почетат жертвите на комунистическия режим, в частност на осъдените на смърт или дълги срокове лишаване от свобода от създадения „Народен съд“, той многократно взема думата, като посочва, че в края на Втората световна война такива процеси са били провеждани в цяла Европа, за да се съдят сътрудници на Силите на Оста. По думите му, трябва да се почетат и жертвите на фашизма и съпротивата. Третият инцидент е по повод оповестена декларация на БСП в знак на протест срещу провеждането на факелно шествие в памет на генерал-лейтенант Луков, убит в София от партизаните на 13.02.1943 г. В нея се провъзгласява наред с другото, че „Народният съд“ е създаден след решение на Съюзническите сили и че това е било „необходимо и неизбежно правосъдие по време на война“. Жалбоподателят е отстранен от поста си на зам.-председател на Народното събрание. ЕСПЧ приема, че освобождаването от поста зам.-председател е било „предвидено от закона“ и е било насочено към защитата на „морала“ и на „правата на другите“. Що се отнася до тежестта на санкцията, Съдът отбелязва, че това отстраняване не е имало дългосрочни последици за жалбоподателя, нито е довело до подобни последици за неговата политическа партия, която номинира друг заместник-председател на негово място. По този начин ефектите от мярката са били предимно символични и не са имали дълготрайни последици за жалбоподателя, въпреки че се е стигнало до намаляване на заплащането му. Жалбоподателят не е загубил мандата си на депутат и не е бил възпрепятстван да разпространява възгледите си.

Глава 9.

Свобода на сдружаване и на мирно събрание

Основният проблем със свободата на сдружаване в България през 2023 г. продължи да бъде регистрацията на сдружения на македонци в България. През годината Агенцията по вписванията (АВ) постанови редица произволни и дискриминационни откази за регистрацията, които бяха потвърдени от съдилищата. Никакъв прогрес не беше постигнат в изпълнението на постановени в миналото решения на ЕСПЧ по дела за отказ да се регистрират македонски сдружения. През юни и декември КМСЕ разгледа изпълнението на решенията от групата дела „ОМО „Илинден“ и други срещу България“ и отправи остри критики към България. През годината беше ограничено правото на мирно събрание на македонци и на демонстриращи с искания за спиране на огъня в ивицата Газа.

През 2023 г. не настъпиха никакви промени в нагласите на българските институции и на голяма част от обществото относно признаването на етническата идентичност на българските граждани с македонско самосъзнание. Македонците и македонските организации продължиха да бъдат обект на реч на омраза, както и на престъпления от

омраза. В началото на февруари няколко лица атакуваха с камъни и счупиха стъклата на Македонския културен клуб в Благоевград. Извършителите бяха установени и задържани. Те са двама общински служители, заедно със съпругите си, които в полицията са дали обяснения, че са хвърляли камъни по стъклото на клуба в знак на възмущение от отношението на граничните власти на Република Северна Македония към българските граждани, тръгнаха към Скопие, за да се поклонят пред гроба на Гоце Делчев. От прокуратурата заявиха, че няма да им бъде повдигнато обвинение, а само ще ги задължат да възстановят щетите на собственика на помещението. През юни 2023 г. той прекрати договора за наем и клубът беше принуден да затвори след няколко месеца съществуване.

През годината няколко сдружения на македонци в България направиха неуспешни опити за регистрация. Те получиха откази от АВ, които впоследствие бяха потвърдени от съдилищата. Основанията за отказите бяха разнообразни. Някои от тях визираща етническата принадлежност на молителите и на тази основа обявяваха учредените от тях организации за противоконституционни. В други случаи както АВ, така и съдилищата се позоваваха на формални несъответствия на уставите на организациите със закона. При това тези несъответствия бяха установявани само по отношение на македонските организации, но не и по отношение на други, вече регистрирани нестопански организации, от уставите на които македонските организации бяха заимствали проблемните разпоредби. В редица случаи АВ и съдилищата, за да постаноят откази, използваха аргументи, които бяха разгледани и отхвърлени от предишни решения на ЕСПЧ по дела на македонски сдружения.

През януари Обединена македонска организация „Илинген“ (ОМО „Илинген“) проведе ново учредително събрание и подаде молба за вписване като юридическо лице в АВ. На 06.02.2023 г., длъжностно лице по регистрацията от АВ отказа вписване, без да даде никакви указания по чл. 22, ал. 5 от Закона за търговския регистър и регистъра на юридическите лица с нестопанска цел. За разлика от предходни опити за регистрация, този път длъжностното лице от АВ не отправи никакви бележки към целите и средствата за тяхното постигане, така както са формулирани от организацията. Въпреки това АВ отказа вписване поради това, че сдружението е поискало вписване като сдружение в частна, а не в обществена полза. Според АВ целите на сдружението и средствата за тяхното постигане „касят неограничен брой лица, което обстоятелство е в противоречие със самоопределянето на сдружението да осъществява дейността си в частна полза“¹³⁰. Отказът беше обжалван в Благоевградския окръжен съд (БОС), който с решение от 13.02.2023 г. го потвърди със същите мотиви.¹³¹ Той бе потвърден и от САС след обжалване с решение от 05.09.2023 г. САС потвърди и мотивите на двете долни инстанции.¹³² ОМО „Илинген“ е кандидатствала за регистрация като сдружение в частна полза през българските институции многократно в продължение на повече от 20 години. Нито веднъж при тези опити не е възниквал въпрос за несъответствие

130 АВ. Отказ №20230202111801/06.02.2023 г.

131 БОС. Решение №96/24.07.2023 г. по търг. г. №33/2023 г. на БОС, 9. с-в.

132 САС. Решение №596/05.09.2023 г. по възз. търг. г. №703/2023 г. на САС, 5. търг. с-в.

между целите и средствата за тяхното постигане с организационната форма, възприета от нея. Този въпрос възниква за пръв път по настоящото дело. Същевременно във всички свои досегашни опити да се регистрира организацията е получавала неизменно откази. В някои от тези откази правоприлагащите органи, включително съдилищата, се позовават изрично на декларираната македонска принадлежност на организацията.

Друга македонска организация – Дружество на репресираниите македонци в България, жертви от комунистическия терор, продължи опита си да се регистрира, започнат през 2022 г. Тогава тя получи отказ, мотивиран, наред с чисто формални причини и с това, че търси „официализиране и популяризиране на етнос, който заявителите твърдят, че съществува в рамките на суверенната държава“. След обжалване, в края на януари 2023 г. БОС потвърди отказа и го мотивира с това, че „защитата на правата и свободите на македонците в България“ е дейност, насочена срещу суверенитета, териториалната цялост на страната и единството на нацията, която може да разпали национална вражда и да наруши правата и свободите на българските граждани. Подобна дейност според съда противоречи на чл. 44, ал. 2 от Конституцията на Република България.¹³³ Дружеството обжалва отказа в САС, който се произнесе през април. САС загърби напълно мотивите на АВ и на БОС и потвърди отказа, но с мотиви, които са свързани изцяло с твърдени формални недостатъци в учредителните документи на сдружението. Той прие, че в протокола за учредяване на сдружението не са посочени час и конкретно място на провеждане на събранието, което е необходимо, за да може да бъде извършена преценка за наличието на едновременно изразена воля от страна на необходимия брой учредители. Подписването на протокола не е достатъчно за тази цел. Това за съда само по себе си е основание, за да се откаже регистрацията. На второ място, според съда приетият Устав не съдържа ясни правила относно възникването и прекратяването на членството, както и относно реда за уреждане на имуществените отношения при прекратяване на членството, което е друго самостоятелно основание за отказ на исканата регистрацията. САС също така сочи, че за да може председателят да представлява валидно организацията, е необходимо решение на Управителния съвет; само вписването на това правомощие в Устава и в протокола на учредителното събрание не е достатъчно.¹³⁴ Тези формални основания не са обсъждани на долната инстанция, която постановява отказ основно заради целите и македонския характер на организацията.

През годината Дружеството на репресираниите македонци в България, жертви от комунистическия терор направи още един опит за регистрацията през юли. На 26.07.2023 г. АВ отказа вписване. В мотивите за отказ длъжностното лице по регистрацията изтъкна, че сдружението цели не защита на правата и законните интереси на репресирани лица, а „официализиране и популяризиране на етнос, който заявителите твърдят, че съществува в рамките на суверенната държава“. Такова етническо малцинство обаче „обективно не съществува като обособена или друга утвърдена група от хора, притежаващи религиозна, езикова, културна или друга характеристика, отличаваща ги

133 БОС. Решение №10/31.01.2023 г. по твърг. г. №205/2022 г. на БОС, 1. с-в.

134 САС. Решение №256/20.04.2023 г. по възз. твърг. г. №156/2023 г. на САС, 6. твърг. с-в.

от останалата част от населението в страната“. Поради това регистрацията му е в противоречие с Конституцията на Република България.¹³⁵ След обжалване в края на август БОС потвърди отказа, като се мотивира с изцяло формални причини – непосочване на точното място, на което учредяването е станало, както и на точния час; липсата в Устава на уредба относно възникването и прекратяването на членството, както и относно реда за уреждане на имуществените отношения при прекратяване на членството; липсата на решение на Управителния съвет за представителство, въпреки че то е уредено в Устава.¹³⁶ През октомври САС потвърди отказа със същите мотиви.¹³⁷

Две други организации, в миналото свързани с „ОМО Илинген“ като нейни клонове, също направиха неуспешни опити да се регистрират като отделни юридически лица. През февруари АВ отказа регистрацията на сдружение ОМО „Илинген“ – Пловдив, организация на македонци от Пловдивска област. Според АВ сдружението си поставя политически цели в противоречие с чл. 12, ал. 2 от Конституцията на Република България. Освен това неговите цели и средствата за тяхното постигане не са съобразени с чл. 44, ал. 2 от Конституцията. Длъжностното лице обаче не уточнява с какво точно целите и

През годината няколко сдружения на македонци в България направиха неуспешни опити за регистрация.

средствата на сдружението противоречат на тази разпоредба.¹³⁸ В края на февруари Пловдивския окръжен съд (ПОС) потвърди отказа. В мотивите си той цитира разпоредби на Устава на сдружението, в които се говори за застъпничество за правата на македонците в България и се иска от българските власти спиране на отричането на тяхната македонска идентичност и защита на техните

човешки и малцинствени права. Това според съда създава внушението „за наличие на лишен от права или с накърнени такива малцинствен македонски етнос на територията на Република България, противостоящ на останалата част от българските граждани и репресиран от държавата, поради което учредяването на сдружение с такива цели е насочено към разделяне на нацията, създаващо предпоставки за етническо противопоставяне, поради което противоречи на чл. 44, ал. 2 от Конституцията на Република България“¹³⁹. През май Пловдивският апелативен съд (ПАС) потвърди решението на ПОС с мотиви, свързани изцяло с целите и с македонския характер на сдружението, които за съда са в противоречие с чл. 44, ал. 2 от Конституцията. Признаване на македонско малцинство според него е цел, „насочена към подкопаване на единството на българската нация и създаване на предпоставки за етническо противопоставяне в страната“¹⁴⁰.

135 АВ. Отказ №20230724135207/26.07.2023 г.

136 БОС. Решение №120/23.08.2023 г. по твърг. г. №150/2023 г. на БОС, 7. с-в.

137 САС. Решение №622/10.10.2023 г. по възз. твърг. г. №773/2023 г. на САС, 5. твърг. с-в.

138 АВ. Отказ №20230209120127/10.02.2023.

139 ПОС. Решение №80/24.02.2023 г. по твърг. г. №102/2023 г. на ПОС, 12. с-в.

140 ПАС. Решение №162 от 03.05.2023 г. по възз. твърг. г. №225/2023 г. на ПАС, 1. твърг. с-в.

През годината ОМО „Илинген“ – Пловдив направи още два неуспешни опита за регистрация. В началото на юни АВ отказа регистрацията на сдружението поради това, че неговите цели „създават внушение за съществуване на репресия и дискриминация на етнически принцип към малцинствена група, което по съществуването си е насочено към подкопаване единството на българската нация и подклаждане на етническа нетолерантност“¹⁴¹, След обжалване през август ПОС потвърди отказа поради това, че разпоредбите на Устава на сдружението „внушават дискриминационно отношение към определени етносни групи от страна на държавата, създават предпоставки за разделение на нацията и етническа нетолерантност, което противостои на чл. 44, ал. 2 и чл. 12, ал. 2 от Конституцията на Република България“¹⁴². Решението на ПОС беше потвърдено от ПАС в края на септември. Според ПАС целите на сдружението, свързани с правата на македонското малцинство, както и средствата, свързани с работа по защита на правата на македонците и публично застъпничество за отмяна на дискриминационни актове на органи на държавната власт, са политически по своя характер. Поради това е следвало учредителите да се насочат към учредяване на политическа партия, тъй като „именно чрез тази форма на организация, а не като обикновено сдружение с нестопанска цел в частна полза, могат да постигнат поставени политически цели“. Регистрирането на сдружение с нестопанска цел с такива цели според съда противоречи на чл. 12, ал. 2 от Конституцията.¹⁴³

През октомври ОМО „Илинген“ – Пловдив подаде ново заявление за регистрация. На 01.11.2023 г. АВ постанови отказ. В мотивите си АВ изтъкна, че определените от Устава цели и средствата за тяхното осъществяване касаят неограничен брой лица, което обстоятелство е в противоречие със самоопределянето на сдружението да осъществява дейността си в частна полза. АВ също така намери проблем с уредбата на представителството на организацията.¹⁴⁴ След обжалване през ноември ПОС потвърди отказа, но само на основание на това, че в производството са представени документи, че председателят на организацията е избран от Управителния съвет, а не от Общото събрание, както изисква Уставът.¹⁴⁵ При обжалването в ПАС организацията представи протокол, че председателят е избран от Общото събрание. Въпреки това през януари 2024 г. ПАС потвърди отказа и решението на ПОС. ПАС изрично утвърди свободата на сдружението да се самоопределя като извършващо дейност в частна или в обществена полза и произтичащата от това противозаконност на твърдяното от АВ противоречие с изискванията на закона. Но той не прие, че внасянето в хода на производството на документ, с който се удостоверява изборът на председател от Общото събрание,

141 АВ. Отказ №20230531111359/02.06.2023 г.

142 ПОС. Решение №335/09.08.2023 г. по търг. г. №381/2023 г. на ПОС, 20. с-в.

143 ПАС. Решение №330/28.09.2023 г. по възз. търг. г. №544/2023 г. на ПАС, 2. търг. с-в.

144 АВ. Отказ №20231031105859/01.11.2023 г.

145 ПОС. Решение №466/29.11.2023 г. по търг. г. №697/2023 г. на ПОС, 21. с-в.

е достатъчно, тъй като на учредителното събрание не е имало точка от дневния ред за такъв избор.¹⁴⁶

В началото на февруари АВ отказа вписване на ОМО „Илинген“ – Благоевград поради това, че заявленията за вписване цели на сдружението създават внушение за съществуване, репресия и дискриминация към малцинствена група на етнически принцип, което по естеството си е насочено към подкопаване единството на нацията в нарушение на чл. 44, ал. 2 от Конституцията на Република България и подклаждане на етническа нетолерантност.¹⁴⁷ Отказът беше обжалван пред БОС, който през март го потвърди, като съвсем експлицитно основа своето решение на македонската етническа принадлежност на членовете на сдружението и на неговите цели, както и на средствата за тяхното постигане, свързани със застъпничество за правата на македонците в България и за утвърждаване на тяхната етническа идентичност. Според БОС „така подчертаните от формулираните цели и средства за постигането им създават внушението за наличие на лишен от права и с накърнени такива малцинствен македонски етнос на територията на Република България, противостоящ на останалата част от българските граждани и репресиран от държавата, поради което учредяването на сдружение с такива цели е насочено към разделение на нацията и създаващо предпоставки за етническо противопоставяне, поради което противоречи на чл. 44, ал. 2 от Конституцията на Република България“, Според съда също така защитата на човешките и на малцинствените индивидуални права на македонците и другите етнически малцинства в България, внушаваща съществуването на македонски етнос, е дейност, която е насочена срещу единството на нацията в противоречие с тази разпоредба от Конституцията.¹⁴⁸ През август САС потвърди решението на БОС. С решението си, което е малко повече от една страница, САС загърби изцяло мотивите на АВ и на БОС и обоснова решението си със съвсем нови мотиви, които са свързани изцяло с формални несъответствия на Устава на сдружението с изискванията на закона. Според САС в Устава не е посочен предмет на стопанска дейност, при условие че много от дейностите, посочени в него, не могат да се осъществяват без такава дейност (съдът обаче не посочва кои точно са тези дейности). Според съда в Устава не са посочени правилата относно представителството на сдружението и не са уредени имуществените отношения при прекратяване на членството. И най-сетне, в Устава не е посочено какво става с имуществото след удовлетворяване на кредиторите при ликвидация.¹⁴⁹

През февруари АВ отказа регистрацията на Македонския културен клуб „Никола Вапцаров“ – Благоевград. Част от изложените причини са свързани с формални изисквания към Устава и към учредителните документи. Наред с това АВ намира противоречие на целите на сдружението с чл. 12, ал. 2 от Конституцията на Република България. АВ също така намира проблем с наименованието на сдружението, съдържащо думата „македонски“,

146 ПАС. Решение №29/26.01.2024 г. по възз. търг. г. №30/2024 г. на ПАС, 3. гр. с-в.

147 АВ. Отказ №20230208095001/09.02.2023 г.

148 БОС. Решение №22/15.03.2023 г. по търг. г. №31/2023 г. на БОС, 10. с-в.

149 САС. Решение №569/17.08.2023 г. по възз. търг. г. №328/2023 г. на САС, 3. търговски с-в.

както и с няколко разпоредби на Устава, в които се съдържа същата гума. Това според нея води до извода, че дейността на сдружението е насочена към официализиране и популяризиране на македонското малцинство и внушава „съществуването на такъв етнос, съставляващ малцинство и лишен от права“¹⁵⁰. През април БОС потвърди отказа, отхвърляйки няколко от твърденията от АВ формални несъответствия на учредителните документи със закона. Заедно с това БОС прие, че средствата за постигане на целите на сдружението са неясно посочени в Устава. По-специално, според съда не е ясно какво е „автентично културно наследство на македонците“, както и какви споразумения с какви заинтересовани страни ще сключва сдружението. Тези формулировки на средствата не могат да бъдат оценени като съответни на Конституцията на Република България.¹⁵¹ След обжалване, в началото на август САС потвърди решението на БОС, намирайки съвсем различни и изцяло формални проблеми в Устава на организацията, които не са обсъждани преди това нито от БОС, нито от АВ. Според САС в протокола за учредяване на сдружението не са посочени точен час и място на провеждане на събранието, което е необходимо, за да може да бъде извършена преценка за наличието на едновременно изразена воля от страна на необходимия брой учредители. Подписването на протокола не е достатъчно за тази цел. Това за съда само по себе си е основание да се откаже регистрацията. На второ място, според САС приетият Устав не съдържа ясни правила относно прекратяването на членството, както и реда за уреждане на имуществените отношения при прекратяване на членството, което е друго самостоятелно основание за отказ на исканата регистрация. На трето място, САС сочи, че за да може председателят да представлява валидно сдружението, е необходимо решение на клубния съвет; само вписването на това правомощие в Устава и в протокола на учредителното събрание не са достатъчни.¹⁵²

През февруари АВ отказа регистрацията на Македонския културен клуб „Никола Вапцаров“ – Благоевград.

През 2023 г. бяха разгледани още две искания за регистрация на македонски сдружения. Те получиха отказ на две инстанции, но до края на годината техните касационни жалби до третата инстанция не бяха разгледани. В края на юли АВ отказа вписване на „Сдружение за защита на основни индивидуални човешки права“ поради формални несъответствия на Устава на сдружението с изискванията на закона относно членството, както и поради това, че едно от средствата за постигане на неговите цели — „организиране на митинги и демонстрации“ — представлява дейност, присъща на политическа партия, а не на сдружение с нестопанска цел.¹⁵³ През декември БОС потвърди отказа, но изтъкна и други мотиви. Според съда една от формулираните в Устава на сдружението

150 АВ. Отказ №2023020714451/09.02.2023 г.

151 БОС. Решение №35/05.04.2023 г. по търг. г. №41/2023 г. на БОС, 5. с-в.

152 САС. Решение №539/02.08.2023 г. по търг. г. №621/2023 г. на САС, 6. търговски с-в.

153 АВ. Отказ №202307266120053/28.07.2023 г.

цели – „защита на човешките права на македонците и други етнически малцинства в България“ – противоречи на чл. 44, ал. 2 от Конституцията на Република България, тъй като е насочена срещу единството на нацията. Съдът изтъква, че „в редица решения на АС София е мотивирано, че „в България не съществува македонско етническо малцинство, по смисъла на дефиницията, съдържаща се в Препоръка 1134 от 1990 г. на Парламентарната асамблея на Съвета на Европа (ПАСЕ), като обособена и утвърдена на територията на страната група от хора, чиито членове са граждани на гържавата и притежават отличителна религиозна, езикова, културна или друга характеристика, различаваща ги от мнозинството от населението“¹⁵⁴.

През септември АВ постанови отказ и по искане за вписване на ОМО „Илинден“ – Благоевград изтъквайки, че сдружението е следвало да поиска регистрация за осъществяване на дейност в обществена, а не в частна полза. То също така не е посочило предмета на допълнителната стопанска дейност, която ще извършва.¹⁵⁵ През декември БОС потвърди отказа, като изтъкна мотиви, които са отявлено дискриминационни. Съдът се позова на чл. 6, ал. 2 от Конституцията в частта му, която забранява привилегиите, основани на народност, етническа принадлежност и произход. Според съда „посочената в Устава на сдружението цел, а именно: „Защита на човешките и на малцинствените индивидуални права на македонците и други етнически малцинства в България“, внушаваща съществуването на етноси и призоваваща за защита в частност и отстояване на македонския етнос, както и чрез вписаните средства – към отстояване и защита на македонската кауза – представляват дейност, насочена срещу единството на българската нация като основен конституционен принцип по смисъла на чл. 44, ал. 2 от Конституцията“¹⁵⁶.

През септември КМСЕ разгледа групата дела *ОМО „Илинден“ и други срещу България*, засягащи откази да се регистрират сдружения на македонци. Комитетът изрази дълбоко съжаление, че повече от 17 години след първото решение на ЕСПЧ от тази група, сдружения, целящи „признаване на македонско малцинство“ в България, продължават да не бъдат регистрирани основно поради неприемане на техните цели, а компетентните органи по регистрацията продължават да мотивират отказите си с нови основания в хода на разглеждането на документите за регистрацията. Комитетът още веднъж призова властите да гарантират, че подобни изменения в основанията в хода на производството по регистрацията няма да се допускат. Предвид продължителната липса на видим прогрес в индивидуалните и общите мерки, Комитетът прикани председателя на КМСЕ да изпрати писмо до българските власти, като подчертае нуждата от бързи решения с цел България да изпълни „цялостно и ефективно“ задълженията си, произтичащи от решенията на Съда по тези дела.¹⁵⁷

154 БОС. Решение №164/18.12.2023 г. по търг. г. №145/2023 г. на БОС, 10. с-в.

155 АВ. Отказ №20230914144848/18.09.2023 г.

156 БОС. Решение №157/11.12.2023 г. по търг. г. №173/2023 г. на БОС, 10. с-в.

157 Committee of Ministers (2023). *Решения по Н46-11 „Обединена македонска организация „Илинден“ и други“ срещу България (Жалба №59491/00)* [CM/Del/Dec(2023)1475/H46-11], гостъпни на: <https://rm.coe.int/bgr-1475-cm-decisions-umo-ilinden-unofficial-translation/1680acae5e>.

На 04.02.2023 г. полицейски служители отнеха знаме и чадър на представители на ОМО „Илинген“ – Благоевград по време на поднасяне на венци на Паметника на Гоце Делчев в Благоевград. На знамето било изписано името на организацията, а на чадъра – изобразена звездата от Вергина. Полицейските служители заявили, че организаторите нямат право да използват тези символи по време на мероприятиято. През юли Благоевградският административен съд отказа да признае действията на полицейските служители за незаконни.¹⁵⁸ През декември решението на съда беше потвърдено от ВАС.¹⁵⁹

През октомври и ноември Столичната община на няколко пъти забрани мирни демонстрации на граждани с искания за спиране на военните действия в Газа и допускане на хуманитарна помощ там. Мотивите за забраните се основават на предположения и допускания за евентуални противозаконни действия на участниците, без да се анализират предходни техни прояви и свързани с тях нарушения на обществения ред, подбуждане към насилие и прояви на реч на омразата и антисемитизъм. Част от забраните бяха потвърдени от съда, а други бяха отменени.

158 Благоевградски административен съд. Решение №1392/21.07.2023 г.

159 ВАС. Решение №12256/11.12.2023 г.

Глава 10.

Условия в местата за лишаване от свобода

През 2023 г. не бяха направени съществени изменения на нормативната уредба, регулираща условията в местата за лишаване от свобода. Броят на лишените от свобода продължи да намалява, но темпът на намалението се забави в сравнение с предишните две години. Броят на задържаните в арестите обаче се увеличи. Проблемът с пренаселеността в затворите и затворническите общежития като цяло беше решен, но такава бе налице в отделни групи и килии. Медицинското обслужване продължи да бъде сериозен проблем поради недостатъчния брой на медицинските специалисти и лошия достъп до лекарства. Проблем продължи да бъде и междузатворническото насилие, както и прекомерната продължителност на настаняването на затворници на специален режим. Средствата за защита срещу нечовешко и унижително отношение се използваха редовно, макар и не повсеместно от лишените от свобода, но невинаги бяха ефективни.

През 2023 г. БХК публикува своето изследване за реформата в българската пенитенциарна система.¹⁶⁰ Това е първото по рода си проучване на ефекта на законодателната реформа в България от 2017 г., последвала пилотното решение на ЕСПЧ по делото *Нешков и други срещу България*. То прави цялостен преглед на системата по ключови въпроси – предмет на това, както и на редица други решения на ЕСПЧ срещу България. Тези въпроси включват материалните условия, храната, медицинското обслужване, дисциплинарната практика, труда, образованието, дейностите, свижданията, както и ефективността на превантивното и на компенсаторното средство за защита срещу нечовешко и унижително отнасяне. Изследването представя международните стандарти за третиране на лишените от свобода и препоръките по отношение на България на международни органи за правата на човека от последните 12 години.

Затвори

Брой на лишените от свобода и пренаселеност

През 2023 г. броят на затворниците в България продължи да намалява, но темпът на намалението се забави в сравнение с предишните две години. Средносписъчният брой на лишените от свобода в затворите и затворническите общежития през 2023 г. е бил 5601¹⁶¹, което е с 3% по-малко от средносписъчния брой през 2022 г. и с 43% по-малко, отколкото през 2011 г. (фиг. 2).

Източник: Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ (ГДИН).

160 Кънев, К., Д. Ангелова. *Реформата в българската пенитенциарна система. Състояние и перспективи*, София: БХК, 2023.

161 ГДИН. Решение №Л-201/12 от 15.01.2024 г. в отговор на запитване по ЗДОИ от БХК.

Според правителството към 08.06.2021 г. капацитетът на пенитенциарната система (затвори, затворнически общежития и поправителни домове) е изчислен на 8161 места.¹⁶² Ако това число се вземе за отправен пункт за изчисляване на населеността на местата за лишаване от свобода като цяло, през 2023 г. тя е била 69%.

Намалява и броят на лишените от свобода към края на годината, като на 31.12.2023 г. настанените в затворите са били 5526, от които 1483 са настанени в затворнически общежития от открит тип (ЗОТ).¹⁶³ Броят на настанените в затворнически общежития от открит тип е значително намален в сравнение с 2022 г., когато настанените в този тип общежития са били 1598.¹⁶⁴ С промените в законодателството от 2017 г. се разшири кръгът на осъдените лица, които първоначално се настаняват за изтърпяване на наказанието в общежитията от открит тип вместо в корпусите на затворите. Режимът в общежитията от открит тип дава повече възможности за работа, а оттам – и за намаляване на срока на наказанията (два дни труд се считат за три дни лишаване от свобода). Намалението на броя на настанените в общежития от открит тип през 2023 г. подсказва, че наличните възможности за настаняване в тях са се изчерпали. В края на 2023 г. дялът на настанените лишени от свобода в затворническите общежития от открит тип спрямо общата затворническа популация е 27%, с 2% по-малко от 2022 г.¹⁶⁵ (фиг. 3).

Източник: Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ (ГДИН).

Намаляването на броя на лишените от свобода в България и по-равномерното им разпределение по затворите и затворническите общежития доведе до това за поредна

162 Council of Europe, Communication from Bulgaria concerning the case of *Kehayov v. Bulgaria* (Application No. 41035/98) and *Neshkov and Others v. Bulgaria* (Application No. 36925/10), DH-DD(2021)698-rev, Appendix No 1, достъпно на: [https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD\(2021\)698revE](https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2021)698revE).

163 ГДИН. Решение №Л-201/12 от 15.01.2024 г.

164 БХК. *Правата на човека в България през 2022 г.*, с. 84, достъпен на: <https://bghelsinki.org/bg/reports/human-rights-in-bulgaria-in-2022>.

165 Изчисленията са на БХК и са направени въз основа на информация, получена по реда на ЗДОИ през съответните години.

година през 2023 г. като цяло да няма пренаселени затвори. Все пак няколко посещения на изследователи на БХК в отделни затвори показаха, че пренаселеност, т.е. неспазване на законовия стандарт от 4 кв.м на лишен от свобода, е налице в отделни групи и в отделни килии.

Освен осъдени лица, в затворите се настаняват и обвиняеми и подсъдими, задържани с мерки за неотклонение. На 31.12.2023 г. техният брой е бил 471¹⁶⁶, което е с 30 повече, отколкото в края на 2022 г.

През 2023 г. броят на условно предсрочно освободените в българските затвори продължи да бъде нисък. Те са били 551 лишени от свобода, което е 12% от всички освободени през годината¹⁶⁷, значително по-малък дял от този на предсрочно освободените отпреди реформата от 2017 г. Наблюденията на БХК и през 2023 г. са, че по-рано се освобождават най-вече затворници с малки остатъци от наказанията, чието освобождаване е предложено или подкрепено от началника за затвора.

Починалите в местата за лишаване от свобода през 2021 г. са били 41, а 3 лица са извършили самоубийство.¹⁶⁸

Материални условия

През 2023 г. БХК осъществи няколко посещения в затвори и затворнически общежития. Организацията получи голям брой писма от лишени от свобода, в някои от които те описват условията на изтърпяване на наказанията си. През годината бяха публикувани няколко доклада на омбудсмана като НПМ за посещения в затвори и в затворнически общежития.

Материалните условия в затворите и в затворническите общежития през 2023-та не отбелязаха съществено подобрение, но нямаше и влошаване. Затворите в България се различават значително по материалните условия, които осигуряват на лишените от свобода за изтърпяване на наказанията си. В някои от тях, например ЗОЗТ „Кремиковци“ към Софийския затвор, условията в по-голямата част от общежитието могат да се определят като нечовешки и унижителни. В други, например Затвора – Сливен и Затвора – Стара Загора, материалните условия са като цяло добри. В някои затвори, като Софийския централен затвор, макар като цяло да нямаше пренаселеност, определени групи и килии осигуряваха стандарт, който е по-нисък от законовия стандарт от 4 кв.м на лишен от свобода. Голяма част от оплакванията на затворниците до БХК бяха свързани с лошото състояние на материалната база, лошата хигиена и нашествието на дървеници и хлебарки.

През април НПМ посети затвора в Бобов дол и ЗООТ „Самораново“. В затвора той констатира лоши материални условия и пренаселеност в помещенията, в които са настанени обвиняеми и подсъдими. В спалните помещения няма самостоятелни санитарни възли, а задържаните ползват общите тоалетни на етажа, които не са в добро

166 ГДИН. Решение №Л-201/12 от 15.01.2024 г.

167 Пак там.

168 Пак там.

състояние. В ЗООТ „Самораново“ НПМ констатира сериозни проблеми с изолацията на прозорците, наличието на хлебарки и проблеми с водоснабдяването. Екипът на омбудсман препоръча извършване на спешни ремонти и в двете институции.¹⁶⁹ През юни НПМ извърши проверка в Затвора – Бургас и общежитията към него. В затвора НПМ констатира като цяло добри материални условия в наскоро ремонтираните помещения, но сериозен проблем с наличието на хлебарки и гървеници. В Затворническо общежитие от закрит тип (ЗОЗТ) „Дебелт“ НПМ също констатира сериозен проблем с наличието на хлебарки и гървеници. В ЗООТ „Житарово“ НПМ констатира лоши материални условия в спалните помещения, както и пренаселеност.¹⁷⁰ През октомври НПМ извърши проверка в Затвора – Варна и общежитията към него. В този затвор също НПМ получи множество оплаквания за наличие на гървеници и хлебарки, както и на плъхове.¹⁷¹ БХК на свой ред получи множество оплаквания за наличието на хлебарки и гървеници при посещенията си през май в Затвора – Пазарджик и в затворническото общежитие към него.

През годината много затворници от различни затвори в България продължиха да отправят оплаквания до БХК за налагане на запори от съдебни изпълнители върху техните сметки заради неизплатени задължения в резултат от осъдителни решения. Последните са най-често по наказателните дела, в резултат на които те изтърпяват наказание лишаване от свобода. Част от запорите са за вземания от страна на гържавата. Запорите са върху всички суми, които лишените от свобода получават, включително тези, които им изпращат техните близки. По правило лишените от свобода не се уведомяват за тези запори, тъй като те формално са върху сметки на затвора, в които затворниците имат свои партиди. Поради това те не могат да ги оспорят своевременно по предвидения от закона ред. Липсата на каквито и да е средства у лишените от свобода води до невъзможност да посрещат свои елементарни хигиенни и здравни нужди. Това е особено сериозен проблем за тези от тях, които нямат близки, които да им изпращат колети. В тази връзка през септември 2021 г. КМСЕ поиска България да анализира дали запорирането на парите по сметките на затворниците се отразява на достъпа им до базисни хигиенни консумативи, и ако се установи, че е така, да се осигури или прекратяването на тези практики, или ефективен достъп до консумативи за сметка на затворническа администрация.¹⁷²

169 Омбудсман на Република България. Доклад на Националния превантивен механизъм за извършени проверки в Затвор – Бобов дол, ЗООТ „Самораново“, арест към РСИН – гр. Кюстендил и арест към РСИН – гр. Благоевград, 2023 г., достъпен на: <https://www.ombudsman.bg>.

170 Омбудсман на Република България. Доклад на Националния превантивен механизъм за извършена проверка в Затвора Бургас, ЗООТ „Строител“, ЗОЗТ „Дебелт“, ЗООТ „Житарово“ и арест към Затвора – Бургас, 2023 г., достъпен на: <https://www.ombudsman.bg>.

171 Омбудсман на Република България. Доклад на Националния превантивен механизъм за извършена проверка в Затвора – Варна, ЗО „Варна“, ЗО „Разделна“, арест към ОСИН – Варна, Второ РУ при ОДМВР – Варна и Четвърто РУ при ОДМВР – Варна, достъпен на: <https://www.ombudsman.bg>.

172 CoM, 1411th meeting, 14–16 September 2021 (DH), достъпно на: https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=09000001680a39f04.

Медицинско обслужване

Медицинското обслужване в затворите продължи да бъде един от най-сериозните проблеми през 2023 г. Предизвикателствата в тази сфера засягат първоначалните медицински прегледи, липсата на медицински персонал и произтичащата от това липса на адекватна медицинска грижа в затворите, големите забавяния, а в някои случаи и отказите лишените от свобода да бъдат насочвани към външни специалисти и външни болнични заведения, липсата на достъп на лишените от свобода до лекарства, критичното състояние на пенитенциарната болнична грижа.

Основната причина за неадекватната медицинска грижа в местата за лишаване от свобода е недостатъчният медицински персонал. Този проблем е бил нееднократно констатиран от БХК, от НПМ и от КПИ. За пореден път беше поставен остро от НПМ в докладите от неговите посещения в затворите и затворническите общежития през 2023 г. При проверката в Затвора – Бургас НПМ констатира недостатъчен брой медицински персонал и проблем с конвоирането до други лечебни заведения. В Затворническо общежитие (ЗО) „Дебелт“ затворниците са се оплакали от затруднен достъп до лекар, както и от отношението към тях от страна на медицинските специалисти. Сериозен проблем с достъпа до лекар НПМ констатира също така в ЗООТ „Житарово“, както и в ЗО „Разделна“. В Затвора – Варна НПМ установи прекомерна продължителност на имобилизациите на лишените от свобода с психични разстройства.

През 2023 г. БХК получи много оплаквания от лишени от свобода, свързани с неадекватна медицинска грижа в местата за лишаване от свобода. Част от оплакванията бяха за невъзможността те да бъдат изобщо лекувани в медицинските учреждения в системата на ГДИН. В такива случаи законът изисква затворниците да бъдат насочвани във външни лечебни заведения. Това обаче се случва рядко и с големи затруднения, особено с лишени от свобода с тежки присъди, тъй като изисква отделяне на значителен ресурс от страна на затворите да ги конвоират и да осигурят тяхната охрана ако това се налага.

Друг сериозен проблем е неадекватният достъп до лекарства. Лишените от свобода, дори когато са здравноосигурени, заплащат някои от лекарствата сами или чрез своите близки. За много от тях това е непосилно финансово бреме. Тези, които нямат доходи и семейство, което да ги подкрепя, могат да останат без каквото и да е лечение, включително за тежки здравословни проблеми.

През годината БХК продължи да получава оплаквания от лишени от свобода за медицинското обслужване в Специализираната болница за активно лечение на лишени от свобода при Затвора – София. БХК нееднократно е изразявал своята загриженост за състоянието на това лечебно заведение, което през 2015 и 2021 г. беше проверено от Изпълнителната агенция „Медицински надзор“ към МЗ. Проверката установи, че дейността на медицинското

Основната причина за неадекватната медицинска грижа в местата за лишаване от свобода е недостатъчният медицински персонал.

заведение не съответства на базисни нормативни изисквания и задължителни медицински стандарти.¹⁷³ Агенцията издаде многобройни препоръки, които в голяма степен останаха само на хартия през 2023 г.

През февруари НПМ посети Специализираната болница за активно лечение на лишени от свобода при Затвора – София във връзка с оплаквания за недостатъчно отопление в болницата. Екипът на НПМ констатира сериозни проблеми при осигуряването на отопление. Наред с това той констатира, че липсва достатъчен брой медицински специалисти. В останалата си част, и по-специално относно качеството на медицинското обслужване в специализираната болница, докладът на омбудсмана е слабо информативен и оскъден откъм експертиза.¹⁷⁴

Малтретиране

През годината БХК получи няколко оплаквания от лишени от свобода от различни затвори за свръхупотреба на сила и помощни средства от надзорителите. В голямата си част тези оплаквания не бяха придружени от медицински документи и БХК нямаше възможност да провери тяхната достоверност. Като цяло оплакванията от употреба на сила и помощни средства от надзорния състав на местата за лишаване от свобода са много по-редки от тези по време на полицейско задържане. В последния случай жертвите следва да бъдат прегледани при постъпване в пенитенциарните институции, а оплакванията им – отнесени към компетентните прокуратури. Това обаче по правило не се случва. Медицинските прегледи при приемане в арестите и в затворите са повърхностни, а дори когато установят наранявания в резултат на употреба на сила, медицинските специалисти не уведомяват за това прокуратурата.

Насилието между затворници е по-разпространено. То най-често води до дисциплинарни наказания и в по-редки случаи – до образуване на досъдебни производства. В масата от тези случаи става дума за леки телесни повреди, които, когато не са нанесени от глътностно лице, се преследват по тѣжба на пострадалия. Тази порочна система стоварва непосилно бреме върху пострадалите, които трябва да си осигурят сами средства за наемане на адвокат, за събиране на доказателства и за завеждане на дело в съда. Поради това най-често междузатворническото насилие приключва с дисциплинарни наказания за извършителите.

Специален режим

През 2023 г. не беше изменена законодателната уредба на специалния режим. Доживотните затворници с редки изключения се настаняват на такъв режим, т.е. в постоянно заключени килии, разположени в зоните с повишена сигурност на затворите,

173 БХК. *Правата на човека в България през 2021 г.* София, 2022.

174 Омбудсман на Република България. Доклад на Националния превантивен механизъм за извършена проверка в Специализираната болница за активно лечение на лишени от свобода в Затвор – София, 2023 г., достъпен на: https://www.ombudsman.bg/storage/pub/files/20230309113604_ДОКЛАД%20НА%20НАЦИОНАЛНИЯ%20ПРЕВАНТИВЕН%20МЕХАНИЗЪМ%20ЗА%20ИЗВЪРШЕНА%20ПРОВЕРКА%20В%20БОЛНИЦАТА%20НА%20ЗАТВОРА%20СОФИЯ.pdf.

изолирани от останалите лишени от свобода и обикновено без достъп до дейности, освен едночасов престой на открито. В много редки случаи някои от тях имат възможност да работят в килиите си. Много затворници изтърпяват присъдите си при такъв режим повече от 20 години. Към края на 2023 г. изтърпяващите наказание доживотен затвор са били 177. От тях 54 са осъдените на доживотен затвор без право на замяна.¹⁷⁵ Измененията в законодателството от 2017 г. задължиха началниците на затворите да преразглеждат режима на доживотните затворници всяка година. В преобладаващото мнозинство от случаите обаче прегледът не води до промяна. С измененията се въвежда и възможност за съдебен контрол на заповедите за удължаване на специалния режим пред административните съдилища, но те също не са склонни да отменят заповедите.

При идентичен режим се изолират и задържаните под стража обвиняеми и подсъдимци лица, които имат повдигнато обвинение за извършено престъпление, наказуемо с лишаване от свобода от 15 или повече години. Режимът се прилага без значение какъв е индивидуалният риск на задържаните, и не е предвидена възможност за преразглеждането му, въпреки че изолацията може да продължи с години.

Средства за защита

След въвеждането през 2017 г. на превантивно и компенсаторно средство за защита срещу нечовешко и унижително отнасяне в местата за лишаване от свобода, те се използват все по-често от лишените от свобода. За 2023 г. ГДИН не предостави на БХК данни за броя на образуваните дела за използване на превантивното и на компенсаторното средства за защита. Прегледът на съдебната практика през 2023 г. разкрива все още относително слабо използване на превантивното средство, особено по отношение на настаняването в арестите. Компенсаторното средство се използва от лишените от свобода по-често. Практиката показва, че през 2023 г. размерът на обезщетенията, един от най-сериозните проблеми при използването на компенсаторното средство, се е увеличил. Въпреки това продължава да има случаи на твърде ниски обезщетения, което оставя лишените от свобода жертви на нечовешко и унижително отнасяне и отваря пътя им към жалби в ЕСПЧ. Затворниците не получават правна помощ за подготовка на своите искове до административните съдилища. В резултат на това голяма част от исковете не са добре изготвени или не са относими към съответните законови разпоредби и се отхвърлят или по гопустимост, или по същество.

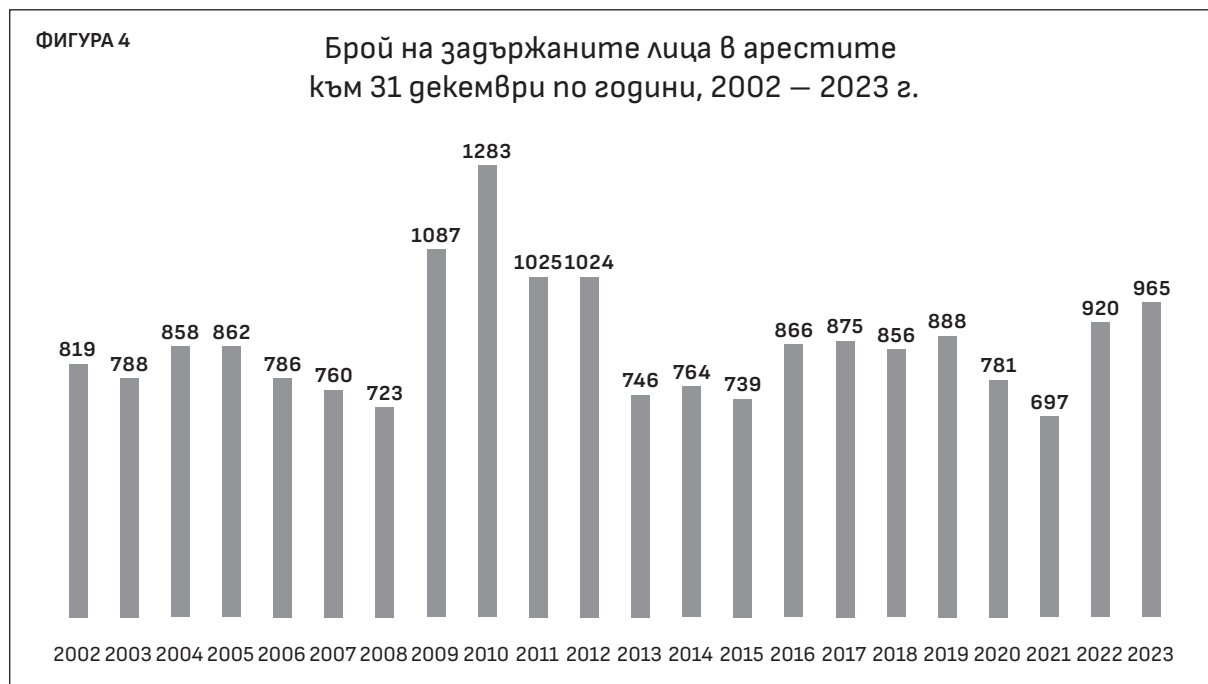
Арести

Към края на 2023 г. броят на арестите в страната е същият като през 2022 г. – 26. Общият брой на задържаните в арестите през 2023 г. е бил 12 130 спрямо 11 308 през 2022.¹⁷⁶ Това е значително увеличение за втора поредна година. Броят на задържаните в арестите чужди граждани е бил 1854, с 12% по-малко от 2022 г., когато е бил 2117.

175 ГДИН. Решение №Л-201/12 от 15.01.2024 г.

176 Пак там.

Непълнолетните лица, задържани в арестите през 2023 г., са били 78 срещу 235 през 2022 г., а жените – 443 срещу 394 през 2022 г.¹⁷⁷ Средносписъчният брой на задържаните в арестите е бил 1089, значително по-висок от 2022 г., когато е бил 876. Броят на задържаните лица към 31 декември обаче показва значително увеличение в сравнение с предходните години (фиг. 4).

Източник: ГДИН.

Горните данни за общия брой на задържаните в арестите, за средносписъчния брой на задържаните и за задържаните на 31 декември по години показват трайно нарастване на броя на задържаните в арестите през последните две години. Нивата на задържане доближават тези от 2011 – 2012 г. Тенденцията е особено тревожна на фона на общото намаляване на броя на лишени от свобода в България и изисква сериозен анализ на причините.

По данни на ГДИН продължителността на задържането в арестите през изминалата година е, както следва:

- до 72 часа – 1691 лица;
- до два месеца – 9541 лица;
- от два до шест месеца – 2017 лица;
- над шест месеца – 572 лица.¹⁷⁸

177 Пак там.

178 Пак там.

Завишението на продължителността на задържането в сравнение с 2022 г. е в групата на задържаните до два месеца (с повече от 700 лица).

По-големият брой задържани лица е предизвикал пренаселеност в голям брой арести. Такава по данни на ГДИН е наблюдавана в арестите във Велико Търново, Видин, Елхово, Кюстендил, Русе и София – „Г. М. Димитров“. За сравнение, през 2022 г. според ГДИН пренаселеност е имало само в арестите в Русе и Елхово.¹⁷⁹

В редица арести условията на настаняване не покриват минималните стандарти за хуманно третиране. В редица арести килиите не са оборудвани със санитарни възли, а в други няма достъп до слънчева светлина. В арестите задържаните лица остават постоянно заключени в килиите, с изключение на час – час и половина дневно, предназначен за престой на открито и физическа активност. В няколко ареста няма места за престой на открито, а са приспособени стаи за разходка. В много арести килиите са малки, с лоша вентилация, обзаведени много оскъдно или без нищо друго освен легло, с наличие на дървеници, без възможност за участие в каквито и да е дейности.

Решение на ЕСПЧ за правото на затворниците да гласуват

През октомври ЕСПЧ произнесе поредното решение по дело за право на затворниците да гласуват на парламентарни избори по делото *Тингаров и други срещу България*.¹⁸⁰ По това дело жалбоподатели са 8 лица, които излежават различни по продължителност присъди в Пазарджишкия затвор по време на парламентарните избори на 04.04.2021 г. и на 11.07.2021 г. Те автоматично са били лишени от правото да участват в изборите поради наличието на конституционна и законова забрана и затова повдигат оплакване, че е било нарушено правото им по чл. 3 от Протокол 1 на Конвенцията. Европейският съд се позовава на принципите, установени в неговата съдебна практика по отношение липсата на право на глас на парламентарни избори. Както във водещото дело по отношение на България – *Кулински и Събев*, така и в редица по-ранни дела срещу други държави, той установява нарушение в подобни на настоящото дело хипотези. Съдът достига до извода, че в настоящия случай по времето, когато са били проведени въпросните избори, законовата забрана за гласуване на затворници в избори е била налице поради нейния бланкетен характер, а тя е несъвместима с чл. 3 от Протокол 1. Поради това е налице нарушение на тази разпоредба на Конвенцията.

179 Пак там. Вж. също за сравнение: БХК. *Правата на човека в България през 2022 г.*, достъпен на: <https://bghelsinki.org/bg/reports/human-rights-in-bulgaria-in-2022>.

180 ECtHR (2023). *Tingarov and Others v. Bulgaria*, No. 42286/21, Judgment of 10.10.2023, достъпно на: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-228000>.

Глава 11.

Защита от дискриминация

Общият преглед на практиката по Закона за защита от дискриминация (ЗЗДискр) през 2023 г. обуславя извод, че доколкото третира остри обществени проблеми, тя представлява далечно ехо на отминали събития. Илюстрация за това са решенията по жалби относно отдавна отпадналите мерки за ограничаване пандемията от COVID-19, решенията относно реч на омразата от страна на политически субекти, които отдавна загубиха парламентарното си представителство. Същевременно дългогодишните проблеми на големия дял роми, живеещи в незаконни жилища, както и свързаните с това произволни масови евикции, често с очевиден елемент на колективно наказание, обусловено от техния етнос, както и произтичащото от това лишаване от валидна адресна регистрация и от документ за самоличност, остават невидими в решенията на Комисията за защита от дискриминация (КЗД) и съдилищата. Изключение от негативните тенденции е практиката на КЗД във връзка с осигуряване на достъпна среда за хората с увреждания.

Препоръките на Комитета за премахване на расовата дискриминация

В препоръките си към България, публикувани на 27.12.2023 г., КПРД изразява загриженост, че значителен брой ромци не могат да получат документи за самоличност, което ограничава достъпа им до образование, работа, здравеопазване, гласуване и свободно движение, възпрепятства регистрацията при сключване на брак и удостоверяването на ражданията. КПРД предложи на България да ускори изменението на Закона за гражданската регистрация и поиска от България да осигури трайни решения, за да гарантира, че хората без документи за самоличност могат да се ползват от основните си права.¹⁸¹ Тези проблеми не са адресирани в практиката по ЗЗДискр. По проблемите на ромите без лични карти, за които членове на КЗД са добре информирани¹⁸², няма оповестена активност, въпреки че именно този орган е отговорен за предотвратяването на дискриминацията и осигуряване на равенство на възможностите и разполага с правомощия да проучва, докладва и дава задължителни препоръки.

Липса на законодателни реформи

Близо 12 години изминаха от решението на ЕСПЧ по делото *Йорданова и други срещу България*¹⁸³, установяващо нарушения при практикуването в България масови ромски евикции. Тези констатации бяха потвърдени и по делото *Пакетова и други срещу България*.¹⁸⁴ Проблемите, очертани в посочената практика на ЕСПЧ, до днес остават неадресирани от законодателя. Така необходимите промени в законодателството – Закона за устройство на територията, Закона за общинската собственост и Закона за държавната собственост, не фигурират в дневния ред на Народното събрание. В българския закон процедурата за събаряне на незаконни строежи остава една и съща, независимо дали става дума за разрушаване на човешки домове, или за гаражи за автомобили. На този фон управляващите усилено ремонтират Закона за устройство на територията, така че да узаконят допуснатото от държавата незаконно строителство на автомагистрала.¹⁸⁵ При тези обстоятелства особено важна е практиката на КЗД и съдилищата, отразяваща реакцията на държавата на дискриминационните нагласи и изявления, особено от политически овластени личности.

181 CERD. Concluding observations on the combined twenty-third to twenty-fifth periodic reports of Bulgaria, CERD/C/BGR/CO/23-25, 27 December 2023, достъпно на: <https://undocs.org/CERD/C/BGR/CO/23-25>.

182 Вж. *Малки истории: Невидимите*, БНТ, 05.04.2022 г., с участието на члена на КЗД Златина Дукова, достъпно на: <https://www.youtube.com/watch?v=lGeqfcQla00>.

183 ECtHR (2012). *Jordanova and Others v. Bulgaria*, no. 25446/06, Judgment of 24.04.2012, достъпно на: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110449>. В мотивите на решението си по *Йорданова и други*, §159 ЕСПЧ подчертава, че „не може да пренебрегне факта, че отказът да реагира на дискриминационните нагласи и изявления може да бъде равнозначен на нарушение на член 14 във връзка с други разпоредби на Конвенцията, включително на член 8“.

184 ECtHR (2022). *Paketova and others v. Bulgaria*, nos. 17808/19 and 36972/19, Judgment of 04.10.2022, достъпно на: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-223943>.

185 *Предлаганото узаконяване на незаконно изградена инфраструктура предизвика остри критики*, *dnevnik.bg*, 12.02.2024 г., достъпно на: https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2024/02/12/4587098_predlaganoto_uzakoniavane_na_nezakonno_izgradena/.

Реч на омразата от страна на политически субекти

В началото на 2023 г. партия Вътрешна македонска революционна организация – Българско национално движение (ВМРО – БНД) беше осъдена заради публикация от 2021 г. на сайта ѝ, призоваваща за химическа кастрация на извършителите на насилие по повод твърдения, че „16-годишно момиче е изнасилено от двама пълнолетни цигани от гето в село преди седмици, а случаят е потулен очевидно заради изборите“¹⁸⁶. КЗД установява, че публикацията съставлява тормоз спрямо ромите, и дава указание на партията да приеме правила за недопускане на дискриминация.

Няколко месеца по-късно, през лятото на 2023 г., КЗД установява, че помествайки цял раздел, озаглавен „Циганският въпрос“ на официалната си интернет страница, политическата партия ВМРО – БНД словесно е поставила отрицателен етикет на социална и морална неприемливост на ромската общност като цяло, което е унизяващо и предизвикващо неприязън към тази общност. На партия ВМРО е наложена мярка да свали речта на омразата от сайта си и санкция от 1000 лв.¹⁸⁷

КЗД подчертава, че осъщественото от ВМРО нарушение – тормоз на основа етническа принадлежност, „не подлежи на оправдаване с преследване на законна цел [...], защото расизмът не може да бъде оправдан с каквито и да е цели – нито с правото на свобода на изразяване, нито с политически дискурс или с някаква висока обществена или социална значимост“.

Решенията на Комисията по този казус са влезли в сила, а разделът „Циганският въпрос“ вече е премахнат от сайта на ВМРО.

През 2023 г. КЗД за втори път отказа да установи нарушение по отношение изказванията на Красимир Каракачанов от януари 2019 г., когато той заяви в ефира на bTV: „Циганите станаха изключително нагли. Парadoxалното е, че циганите в България станаха изключително нагли вече. Преди няколко гена пребиха полицаи. Преди два гена бият военен. Това не може да продължава повече. И търпимостта на българското общество се изчерпа вече“. Това изказване на тогавашния министър на отбраната и вицепремиер по сигурността и обществения ред Красимир Каракачанов преди повече от пет години даде начало на масовото прогонване на ромската общност от село Войводовиново, довело до осъждането на България по делото *Пакетова и други срещу България* в ЕСПЧ.¹⁸⁸ КЗД отказа да установи нарушение¹⁸⁹ въпреки недвусмислените указания на върховните

186 КЗД. Решение №80 от 16.02.2023 г. по преписка №358/2021 г.

187 КЗД. Решение №246 от 27.06.2023 г. по преписка №353/2021 г. на КЗД; Решение №289 от 04.08.2023 г. по преписка №353/2021 г.

188 ECtHR (2022). *Pakotova and Others v. Bulgaria*, no. 17808/19, 36972/19, Judgment of 04.10.2022, достъпно на: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-223943>.

189 КЗД. Решение №337 от 20.09.2023 г. по преписка №7/2019 г.

съдии в тежест на противоположното заключение, а именно че изказването на Красимир Каракачанов не се ползва със защитата на прогласената в Конституцията на Република България свобода на изразяване на мнение.¹⁹⁰ Вместо да се съобрази с указанията на върховните съдии, КЗД произведе едно нищожно решение с озадачаващи мотиви:

КЗД намира, че изказването „Циганите станаха изключително нагли [...]“ на Каракачанов „не формира отрицателно отношение към ромите повече от допустимото в такъв случай [...], тъй като става въпрос за тежки престъпления“.

В края на годината това решение на КЗД получи най-тежката санкция от АССГ, който прогласи неговата нищожност поради противоречието му с указанията на ВАС по тълкуване и прилагане на закона.¹⁹¹ Предстои по казуса повторно да се произнесе ВАС.

Производство по случая продължава вече шеста година и ярко илюстрира несъвършенствата в процесуалните норми, които позволяват производството да извърви всички инстанции (КЗД, административен съд и ВАС) двукратно, при това при напълно изяснена от самото начало фактическа обстановка – съдържанието на изявлението, неговото авторство, разпространението му в национален ефир, без да са налице процесуални нарушения и без да е налице фактическа и правна сложност на казуса.

Сходна е съдбата на продължаващото пета година производство за установяване на дискриминация под формата на тормоз по признака „увреждане“ за изказването на Валери Симеонов (по времето, когато той е заместник министър-председател по икономическата и демографската политика и председател на Националния съвет за тристранно сътрудничество) по телевизия СКАТ на 16.10.2018 г., след заседание на Съвета, на което се обсъжда проект на Закона за хората с увреждания: „Този закон беше започнат като опит да се угоди на една група кресливи жени, които спекулираха с децата си, манипулираха обществото, изкарвайки на пек и на гъжд тези уж болни деца, без грам майчинско чувство, грижа за тях“. Делото измина двукратно стълбицата до ВАС, въпреки че няма спор относно авторството и съдържанието на изявлението, а окончателното решение по казуса предстои.

През 2023 г. КЗД установи дискриминация във връзка с видеоклип на партия „Атака“, в който тя излага целите си „да се противопостави на агресивната чужда политика за разцепване на нацията чрез мюсюлманското и циганското население“¹⁹².

190 ВАС. Решение №6976 от 09.06.2021 г. по агм.г. №11591/202 г.

191 АССГ. Решение №8064 от 21.12.2023 г. по агм.г. №9841/2023 г.

192 КЗД. Решение №114 от 30.03.2023 г. по пренуска №168/2021 г.

Данни, придобити по реда на ЗДОИ през миналата година, показват, че в сравнение с останалите политически сили, участвали в парламентарното управление, лидерите на ВМРО са абсолютен рекордьор с 15 образувани преписки в КЗД, от които 13 са по признака „етническа принадлежност“.

Без образувани преписки в КЗД са следните парламентарно представени (в миналото или понастоящем) партии – СДС, ДСБ, Зелено движение, Движение „Да, България!“, „Български възход“.

Антиромски публикации онлайн

КЗД установи нарушения в няколко случая на публикации на сайтове и в социални мрежи, в които е акцентирано върху ромския етнос на правонарушители, например: „Цигани откраднаха желязо [...]“; „[...] Циганка псува и плюе учителка [...]“¹⁹³. АССГ отмени решението на КЗД, установяващо нарушение под формата на тормоз по признака „етническа принадлежност“ за публикацията в информационен сайт, озаглавена „Потрес: Циганка псува и плюе учителка в маршрутка в Пловдив“. В публикацията (останала налична онлайн) акцентът е поставен върху ромския етнос.

Според съда не е установено, че публикация, съдържаща изразите „циганка псува и плюе“, „цигани щели да изнасят“, „разбесняла се циганка“, „настървената ромка“, „ромите не искат да се таксуват“, има за цел или резултат създаване на враждебна, застрашителна среда спрямо ромите и че не представлява „риск или угроза за лицето на база на защитения признак“.¹⁹⁴

Съдът отменя решението, без да върне преписката за ново произнасяне. Остава надеждата отказът да се анализират очевидните факти и субсумират коректно под правната норма от страна на АССГ да бъде коригиран във ВАС.

Отказан достъп до услуги на роми

През 2023 г. окончателно приключи делото, във връзка с поставена табела в столичния клуб „Матрицата“: „Тук не се допускат мангали (Р. цигани и прочее отпагък)“. Две съдебни инстанции потвърдиха решението на КЗД, установяващо нарушение под формата на подбуждане към дискриминация.¹⁹⁵ В друг случай КЗД се самосезира и намери

193 КЗД. Решение №394 от 29.11.2023 г. по преписка №29/2023 г.

194 АССГ. Решение №3395 от 23.05.2023 г. по агм.г. №2767/2023 г.

195 ВАС. Решение №1960 от 22.02.2023 г. по агм.г. №6495/2022 г.

нарушение и във връзка с отразени от Нова телевизия твърдения за отказ да бъдат допуснати роми до басейн.¹⁹⁶ Комисията установи пряка дискриминация в случай, в който гражданин от ромски произход не е допуснат до клуб с обяснение, че политиката на заведението е да не допуска „цигани“.¹⁹⁷ Комисията установи също дискриминация от страна на училищен директор за обособяването на паралелка първокласници, в която да учат „само българчета“.¹⁹⁸

Банкови сметки на чужденци

През август 2023 г. КЗД не намери нарушение на антидискриминационното законодателство по признака „гражданство“ във връзка с оплаквания на руски граждани за поставени към тях допълнителни изисквания за разкриване на банкова сметка. Три месеца по-късно КЗД намери нарушение на принципа на равно третиране по признака „гражданство“ с мотиви, че служителите на банката отговорник са отказали изобщо да встъпят в предоговорни отношения с жалбоподателя и не са предоставили услуги единствено на база руското гражданство на заявителите.¹⁹⁹

Практика на КЗД по оплаквания, свързани с ограниченията по време на пандемията от COVID-19

По време на пандемията от COVID-19 КЗД е сезирана с оплаквания относно: осъществена дискриминация поради неравно третиране, изразяващо се във финансово поощрение на ваксинирани служители; липса на предвидимост на мерките срещу разпространението на заболяването; липса на информация относно ваксините; недопускане в търговски обект без поставена предпазна маска; неравно третиране на медицинските сестри спрямо останалия медицински персонал, зает в борбата срещу COVID-19 на първа линия в лечебните заведения; принудителен отпуск при липса на сертификат; ограничения при провеждане на публични събития. Сочените от жалбоподателите и възприети от Комисията признаци, във връзка с които са разгледани жалбите, най-често са „лично положение“ и „обществено положение“, а по-рядко – „убеждение“. КЗД последователно избягва да изследва наличието и съдържанието на тези признаци. Тя отхвърля жалбите **срещу мерките на друго основание, отстоявайки разумната позиция**, че наложените временни мерки срещу разпространението на COVID-19 са преследвали легитимна цел и са били обективно и разумно оправдани.²⁰⁰

196 Съмнения за дискриминация: Защо управата на басейн не допуска роми, Нова телевизия, 23.07.2021 г., достъпно на: <https://nova.bg/news/view/2021/07/23/334484/съмнения-за-дискриминация-защо-управата-на-басейн-не-допуска-роми/>.

197 КЗД. Решение №180 от 03.05.2023 г. по преписка №94/2022 г.

198 КЗД. Решение №295 от 08.08.2023 г. по преписка №234/2022 г.

199 КЗД. Решение №299 от 11.08.2023 г. по преписка №130/2022 г.; Решение №380 от 09.11.2023 г. по преписка №5/2023 г.

200 КЗД. Решение №369 от 25.10.2023 г. по преписка №172/2022 г.; Решение №22 от 06.06.2023 г. по преписка №168/2022 г.; Решение №81 от 16.02.2023 г. по преписка №3/2022 г. и др.

В началото на 2023 г. КЗД установи, че Националната здравноосигурителна каса (НЗОК) и министърът на здравеопазването са извършили непряка дискриминация по признака „обществено положение“ с приемането на разпоредбите на Методика за определяне на размера на сумите, заплащани от НЗОК на изпълнители на медицинска помощ за работа при неблагоприятни условия по повод на обявена епидемична обстановка, действала за периода април 2020 – 2021 г., спрямо медицинските сестри при определяне на допълнителни възнаграждения, предвид обстоятелството, че те споделят еднакъв риск за живота и здравето си наравно с лекарите.²⁰¹ Решението е отменено от съда, като ключов момент в съдебните мотиви е именно липсата на валидно идентифициран личен признак.²⁰²

Може ли съдебният заседател да бъде с увредено зрение

След седемгодишна битка случаят на незрящата жалбоподателка, която повдигна оплаквания за недопускането ѝ като съдебна заседателка поради увреждането ѝ до участие в наказателни производства в СРС, няма да получи своето разрешение. Казусът стигна до Съда на Европейския съюз (СЕС), който постанови, че правото на ЕС трябва да се тълкуват в смисъл, че не допуска незрящо лице да бъде лишено от всякаква възможност да изпълнява функциите на съдебен заседател в наказателно производство. През 2022 г. ВАС върна делото на КЗД за ново произнасяне.²⁰³ През 2023 г. смъртта на жалбоподателката сложи край на производството. Случаят за пореден път илюстрира порочната практика при напълно изяснена фактическа обстановка ВАС да връща преписката за ново произнасяне на КЗД.

Унизителни към хората с нисък ръст изявления от публични личности с влияние в медиите и социалните мрежи

В един от редките случаи на самосезиране през 2023 г. (извън кампанията „Достъпна България“) КЗД установи, че с унизителното видео, публикувано в платформата TikTok, публични личности – фолкпевецът Константин Славчев – Коцето и Димитър Ковачев – Фънки, са осъществили тормоз по признаците „увреждане“ и „геном“ над хората с нисък ръст, страдащи от нарушена функция на хипофизната жлеза. В решението на КЗД обаче липсва обосноваване на относимостта на признака „геном“ към установеното нарушение. При съдебния контрол АССГ намира процесуални нарушения, довели до нарушено право на защита на ответниците по преписката, поради което връща делото за отстраняването им. Предстои да се произнесе ВАС.²⁰⁴

201 КЗД. Решение №15 от 17.01.2023 г. по преписка №13/2022 г.

202 АССГ. Решение №6101 от 18.10.2023 г. по адм.г. №2106/2023 г.

203 СЕС. Решение от 21.10.2021 г. по дело С-824/19.

204 АССГ. Решение №6834 от 09.11.2023 г. по адм.г. №8145/2023 г.

Отказ за приобщаване в училище на дете със специални образователни потребности (СОП)

Със свое решение от есента на 2023 г. КЗД отказа да установи дискриминация по признака „увреждане“ по отношение второкласник със СОП, въпреки твърденията за недостатъчната подкрепа от ресурсен учител и недопускането на детето от учителката му в някои учебни часове, както и извеждането му от определени часове²⁰⁵ с цел неговите съученици да се съсредоточат и да бъдат спокойни“.

Недостъпна архитектурна среда

Около една четвърт от практиката на КЗД е свързана с дискриминация по признака „увреждане“, като се запазва положителната тенденция в практиката на КЗД и съдилищата, с която се установява недостъпност на архитектурната среда за хората с увреждания²⁰⁵, с мотиви, че изискването на чл. 5 от ЗЗДискр, както и на чл. 9 от Конвенцията за правата на хората с увреждания за осигуряване на достъпна среда е абсолютно, като установяването на недостъпна среда винаги осъществява нарушение на антидискриминационното законодателство.

Такси за касация в производствата за защита от дискриминация

Образуването на 21.12.2021 г. тълкувателно дело №5/2021 г., по което Общото събрание на съдиите от колегиите на ВАС трябва еднозначно да реши въпроса дължи ли се такса за касационно обжалване по делата за дискриминация, остана висящо и през 2023 г.

Изводи и препоръки

През изминалата година КЗД е постановила 404 решения, почти половината от които (199) са по признаците „лично положение“, „обществено положение“, „имууществено състояние“. Това поставя остро въпроса за необходимостта от ревизия на закона по отношение регламентиранияте лични признаци. Макар и бавно, Комисията започва да развива известна чувствителност към речта на омразата спрямо ромите. Въпреки това голяма част от проблематичните изявления остават публични години наред, а КЗД най-често не налага адекватни мерки и не следи за преустановяване на нарушенията.

Втора година членовете на КЗД работят при изтекъл мандат. Откриване на процедура за избор на нов състав не се очертава в близко бъдеще. По всичко изглежда, че тази ситуация не е предпоставка за повишаване на мотивацията, а оттам и на качеството на работата на Комисията. Официалната интернет страница на институцията остава

205 ВАС. Решение №1312 от 07.02.2023 г. по адм.г. №6434/2022 г., V отг.; Решение №929 от 27.01.2023 г. по адм.г. №4190/2022 г., V отг.; Решение №291 от 11.01.2023 г. по адм.г. №3243/2022 г., V отг.; Решение №11862 от 20.12.2022 г. по адм.г. №5167/2022 г., V отг.

в състояние, което я прави почти безполезна: търсенето в практиката е невъзможно, въведените критерии за систематизиране на решенията (година и име на състава, постановил решението) биха могли да са полезни само за вътрешнослужебна употреба на членовете и служителите на Комисията, но не и на гражданите. Не се откриват и последните годишни доклади на КЗД в обособения за това раздел.²⁰⁶

Същевременно в епохата на интернет и социалните мрежи идентифицирането на незаконната реч представлява още по-мощно предизвикателство. В тясна връзка с овладяването му е капацитетът на КЗД за изпълнение на целите и функциите ѝ. Наложително е предстоящите политически решения относно работата и състава на Комисията да се вземат в полза на експертността и политическата независимост на бъдещите членове – качества, които сегашният избран регламент не гарантира.

Решения на ЕСПЧ срещу България по дела за дискриминация

През април 2023 г. ЕСПЧ произнесе решение по делото *Т.Х. срещу България*.²⁰⁷ Жалбата е във връзка с оплакване за дискриминация в училище на дете със СОП. Установява се, че при записването в училището жалбоподателят има поведенчески проблеми и когнитивни дисфункции. Родителите се споразумяват, че с детето ще работи безплатно педагогически съветник, за да го улесни в обучението му. До края на първия срок те се срещат трикратно с него, като при една от срещите той изразява мнение, че родителите не възпитават правилно детето си. През март 2012 г., след допълнително влошаване на успеваемостта му и на адаптирането към училищните правила, се провежда заседание на училищната комисия за превенция на противообществените прояви с участието и на родителите, на която директорът се изказва, че жалбоподателят е имал лоша репутация още от детската градина, поради което госта родители са отписали децата си от училището, след като са разбрали, че той ще учи там. През същия месец постъпват оплаквания от много родители от поведението на жалбоподателя по отношение на техните деца, изразяващо се в обиди, нападения, рязане на косите им с ножица, увреждане на вещи. Родителите на жалбоподателя също подават сигнал за побой над сина им. Те сезират Отдела за закрила на детето и молят за съдействие, защото се опасяват, че детето им не е в безопасна среда в училището. Отделът ги насочва към неправителствена организация, специализирана в рехабилитация, консултиране и психотерапия (Асоциация „Анимус“). Педагогическият съвет на училището взема решение жалбоподателят да бъде наказан с последно предупреждение за изключване поради неговото агресивно поведение към съучениците му, неспазването на училищните правила и разстройването на учебния процес. Лекарите поставят диагноза, че жалбоподателят има разстройство с дефицит на вниманието и хиперактивност и му издават медицинско свидетелство, в което се посочва, че е със СОП. Дисциплинарното наказание на жалбоподателя е отменено. Бащата изразява становище, че класният

206 Вж. раздела за публикуване на годишните доклади на КЗД тук: <https://kzd-nondiscrimination.com/layout/index.php/layout-over-40-positions/godishen-otchet>.

207 ECtHR (2023). *T.H. v. Bulgaria*, no. 46519/20, Judgment of 11.04.2023. Достъпно на: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-224076>.

ръководител проявява агресия към сина му, и предлага детето да бъде преместено в съседния клас, където учителката се отнася с по-голямо разбиране към децата със СОП. Това предложение не е прието от директора. Като алтернатива последният предлага жалбоподателят да премине към индивидуална форма на обучение и само през межгучасията да бъде заедно с другите деца, тъй като политиката на училището била да има само по едно дете със СОП в клас. По искане на майката на детето е назначен ресурсен учител, който да работи съвместно с екип от психолог, логопед и класния ръководител. Лекари от детската психиатрична клиника препоръчват на жалбоподателя да прекъсне обучението си за остатъка от учебната година, тъй като посещението на училище не е положително за неговото личностно развитие. Бащата на жалбоподателя завежда дело пред КЗД от негово име. Производство приключва с окончателен акт на ВАС, с който се потвърждава, че не е установено, че училището е третирало другите деца, които нямат СОП, по-благоприятно от жалбоподателя в идентични случаи, когато те са показали незачитане на училищната дисциплина или на достойнството на своите съученици или учители. Пред Европейския съд е повдигнато оплакване по чл. 14 от Конвенцията във връзка с чл. 2 от Протокол 1 (право на образование) в два аспекта: а) че класният ръководител и директорът в първото училище са го тормозили и са се отнасяли с него непрофесионално и б) че те не са успели да организират обучението му по начин, съобразен със специалните му образователни потребности. Всички действия, предприети от училищните власти са били оправдани с оглед поведението на жалбоподателя и не са неразумни по оценката на Съда. Включително и дисциплинарната санкция, която директорът налага на жалбоподателя, е предизвикана от значителен брой случаи на лошо поведение от него в клас, и по-специално на прояви на агресия от негова страна към други ученици и учители. Тя е била предшествана от продължителни неформални усилия за справяне с поведението на жалбоподателя. Наказанието по своя характер е и сравнително леко, тъй като се изразява в просто предупреждение, че той ще бъде преместен в друго училище, а наред с това е отложено до началото на следващата учебна година. След получаване на медицинското удостоверение тази санкция веднага е отменена и няма никакви последици за жалбоподателя, поради което не може да се разглежда като непропорционална. Заклучението на Съда е, че по първия аспект оплакването за нарушение на чл. 14 е необосновано. След поставената диагноза са предприети редица мерки от директора, за да се съобразят със специалните потребности на жалбоподателя. Определен му е ресурсен учител, сформирани е екип от специалисти, предложен е план за индивидуално обучение, макар че той не е приет от майката. Съдът заключава, че нито директорът, нито класният ръководител са пренебрегнали увреждането и специфичните образователни нужди на жалбоподателя. При разработването на корекционните мерки те са били затруднени да балансират между неговите интереси и интересите на съучениците му. Съдът подчертава, че чл. 14 от Конвенцията изисква разумно приспособяване, а не всякакви възможни корекции, които биха могли да бъдат направени, за да се облекчат несъответствията, произтичащи от нечие увреждане, независимо от разходите за корекциите или практическите им

аспекти. Ето защо крайният извод е, че не е било допуснато нарушение на чл. 14 във връзка с чл. 2 на Протокол 1.

През май 2023 г. ЕСПЧ постанови решение по делото *А.Е. срещу България*.²⁰⁸ Жалбоподателка по делото е била на 15 години по време на събитията. След смъртта на баща ѝ през 2018 г. тя е била в конфликтни отношения с майка си и започва връзка с 23-годишен младеж – Д.М. През април 2019 г. заживява в неговата къща на село. По думите ѝ, приятелят ѝ редовно я биел. Вечерта на 08.09.2019 г. той ѝ нанася побой, след който тя търси медицинска помощ. Прегледана е в спешно отделение от съдебен лекар, който в медицинското си заключение описва всички нейни наранявания и посочва, че А. е получила травматични увреждания (хематоми и натъртвания по главата, врата и тялото), които биха могли да бъдат причинени по описания от нея начин и да са ѝ причинили болка и страдание. На 10 септември майката подава сигнал до социалните служби, че дъщеря ѝ е била бита от Д.М. На 26 септември социалните служби уведомяват прокуратурата за извършено престъпление спрямо непълнолетно лице, описвайки горния инцидент, както и няколко по-ранни побоища, и са поискали образуване на досъдебно производство. В писмото е посочено, че в случая са извършени няколко престъпления срещу момичето – опит за убийство по чл. 115, тъй като Д.М. е съборил А.Е. на пода, натискал е врата ѝ с ръце, което се доказва от белезите по шията ѝ. Освен това данните сочат и за престъпление по чл. 187 НК – малтретиране на непълнолетно лице, намиращо се под грижите на Д.М. Наред с това той е живееел на съпругески начала с лице под 16 г., което е и престъпление по чл. 191 от НК. Районният прокурор на Костинброд разпорежда на полицията извършване на предварителна проверка, след което отказва да образува досъдебно производство, като намира, че извършеното престъпление представлява лека телесна повреда и то се преследва по частен път. Жалбите до по-горните прокурорски инстанции са оставени без уважение.

...в България преобладаващият брой жертви на домашно насилие са жени и техният брой е най-висок в ЕС.

Жалбоподателката повдига оплакване по чл. 14 във връзка с чл. 3 основно поради това, че неуспехът на властите да ѝ осигурят защита както по закон, така и на практика, произтича от по-широката толерантност на институциите към домашното насилие и от безразличието им в такива случаи, които безспорно засягат жените повече

от мъжете. При липсата на официални статистически данни ЕСПЧ взема предвид информацията, предоставена от жалбоподателката, че в България преобладаващият брой жертви на домашно насилие са жени и техният брой е най-висок в ЕС. Според Съда жалбоподателката е представила очевидно доказателство, че като жена – жертва на домашно насилие, е била в неравностойно положение, което е изисквало действия от страна на властите, за да компенсират неблагоприятната ситуация, свързана с нейния пол в този контекст. Правителството обаче не е показало какви конкретни политики

208 ECtHR (2023). *A.E. v. Bulgaria*, no. 53891/20, Judgment of 23.05.2023, гостъпно на: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-224778>.

са насочени към защита на жертвите на домашно насилие и наказване на нарушителите. Съдът преценява, че съответните законови разпоредби, разгледани в настоящия случай, не са в състояние да отговорят адекватно на домашното насилие, по-голямата част от чиито жертви в България са жени. Макар да не може да се каже, че българското законодателство изобщо не е успяло да се справи с проблема с домашното насилие, начинът, по който са формулирани законовите разпоредби, оценени в настоящия случай, и тълкуването на съответните власти са лишили редица жени – жертви на домашно насилие, от официално наказателно преследване и по този начин – от ефективна защита. Подчертавайки, че не е в правомощията му да се произнася дали дадена държава трябва да ратифицира международен договор, или не, тъй като това е политическо решение, Съдът отчита все пак, че отказът да се ратифицира Истанбулската конвенция би могъл да се разглежда като показател за нивото на ангажимента на българските власти за ефективна борба с домашното насилие. Гореизложеното е достатъчно за Съда да заключи, че властите не са опровергали първоначалното твърдение за общата институционална пасивност по въпросите, свързани с домашното насилие в България. Според представените статистически данни жените са продължили да страдат непропорционално от домашно насилие и властите не са показали, че са се ангажирали адекватно с проблема. Ето защо не се налага жалбоподателката да доказва, че тя лично е била обект на предразсъдъци от страна на властите. С оглед на изложеното Съдът установява нарушение на чл. 14 във връзка с чл. 3. Установено е и нарушение на чл. 3 в неговите материални и процесуални аспекти.

Глава 12.

Право на убежище и международна закрила

В политически контекст 2023 година беше поделена между два отличаващи се един от други периода на управление. Първият продължи от 3 февруари до 6 юни 2023 г., когато президентът Румен Радев, чиито проруски и антибежански нагласи са публично известни, назначи второто си поред служебно правителство от 2022 г. насам. То пое поста от предишния служебен кабинет, също назначен от Радев, който управлява страната от 02.08.2022 г. до 02.02.2023 г. Затова периодът на управление на второто служебно правителство, подобно на втората половина на 2022 г., се характеризира не само с нежелание за предприемане на каквито и да било положителни мерки в подкрепа на националната система за бежанци, но и със стремеж за ограничаване на колкото е възможно повече съществуващите оскъдни условия за приемане, особено по отношение на разселените лица от войната в Украйна с предоставена временна закрила на територията на ЕС. Съгласно националното законодателство, вместо Държавната агенция за бежанците (ДАБ), Министерският съвет е компетентният орган, отговорен за предоставянето и управлението на временната закрила.

Едва след петите поред от 2021 г. избори, проведени на 02.04.2023 г., беше сформирано ново редовно правителство. Съставено като ротационно правителство на широка коалиция от иначе противоположни политически субекти с основна цел да не се допусне назначаването на нов служебен кабинет от Радев, то срещаше значителни трудности по вземането на всички последващи изпълнителни решения, което доведе до преговаряне, чести отмени на постигнати политически договорки и затруднен процес на реформиране като цяло. Това се отрази особено негативно на националната система за убежище, която изпадна извън дневния ред на правителството със забавеното приемане на измененията на Закона за убежището и бежанците и Програмата за интеграция на лицата, регистрирани за временна закрила, както и с липсата на финансова подкрепа за осигуряване дори на най-необходимите условия за прием на лицата, търсещи закрила.

Достъп до закрила

Съгласно националния закон²⁰⁹ достъпът до международна закрила се осигурява чрез достъп до територията на страната през нейните граници и достъп до производството за предоставянето ѝ, провеждано от специализирания административен орган – ДАБ.

Достъп до територия

През 2023 г. България продължи да прилага различни подходи за предоставяне на достъп до територията на лицата, търсещи международна закрила, и лицата, бягащи от войната в Украйна. Докато разселените лица от Украйна с право продължаваха да имат безпрепятствен достъп до територията и до наличната временна закрила, търсещите закрила от глобалния юг, пристигащи със смесените миграционни потоци, продължаваха да търпят негативните последици от липсата на легални способи за влизане в територията на страната. Това доведе до нарастващо отблъскване по външната граница на ЕС с Турция и вътрешната шенгенска граница с Гърция. Така през 2023 г. националният механизъм за наблюдение на границите установи 9897 предполагаеми отблъсквания, засягащи 174 588 лица, което представлява почти двойно увеличение в сравнение с 2022 г. Независимо от тези обстоятелства, през 2023 г. беше отбелязан национален рекорд на молбите за закрила от създаването през 1993 г. на националната система за закрила. От началото до края на годината бяха регистрирани с 22 518 повече кандидати за международна закрила, което отбеляза увеличение с 10% в сравнение с предходната година. Допълнително 1 254 470 украинци получиха достъп до територията на България през 2023 г., от които 24 441 лица се регистрираха като ползватели на временна закрила. От тях към края на годината в страната останаха 52 580 разселени от войната в Украйна лица. Така през 2023 г. националната система за убежище беше ангажирана със 75 098 лица, търсещи или получили някой от уредените видове закрила в България.

Достъп до процедура

Мигрантите, задържани на границите, обикновено нямаха гарантиран достъп до бежанската процедура. Само 2% от тях получиха директен достъп и настаняване в регистрационно-приемателен център на ДАБ без предхождащо препращане и задържане в депортационен център – специален дом за временно настаняване на чужденци (СДВНЧ) на МВР. Подобрението, забелязано за първи път през 2022 г. по отношение на достъпа до процедурата на т.нар. лица на самоход, продължи и през 2023 г. Като лица на самоход се определят търсещите закрила, успели да влязат и да стигнат до регистрационно-приемателните центрове на ДАБ самостоятелно и без да бъдат задържани от органите на МВР. В миналото ДАБ последователно отказваше да ги регистрира, като вместо това сигнализираше на местните полицейски управления, които предприемаха арест

209 Закон за убежището и бежанците, чл. 58, ал. 4 и 6.

на търсещите закрила лица на самоход и тяхното задържане в СДВНЧ на МВР. В някои случаи тази злоупотреба засягаше семейства с непълнолетни деца и бременни жени. Ако през 2022 г. практиката засегна общо 94 лица, или 0,5% от всички 20 407 търсещи убежище лица, то през 2023 г. само 48 лица, или 0,2% от всички 22 518 търсещи закрила, пострадаха от нея. Незаконните процедури в централните за депортиране на МВР бяха сведени до минимум, със само 1 бежанска процедура проведена в СДВНЧ в Любимец в нарушение на закона.

Качество на производството за предоставяне на закрила

През 2023 г. ДАБ регистрира 22 518 чужденци като лица, търсещи международна закрила, което представлява **увеличение с 10,34%** в сравнение с предходната година.

Изоставяне на процедурата и вторично придвижване

48% (16 211 лица) от общо 33 703 търсещи закрила с висящи производства се отказаха от бежанската си процедура в България през 2023 г. Това представляваше незначително увеличение в сравнение с 46% през 2022 г., 26% през 2021 г., 39% през 2020 г. и 83% през 2019 г. Обикновено обстоятелствата, които мотивират търсещите закрила да изоставят бежанските си процедури в България, са забавеното им провеждане, ниските рейтинги на признаване спрямо някои националности, както и лошите условия на прием и липсата на интеграционни програми за лицата с предоставен статут и закрила.

Продължителност и качество на бежанската процедура

През 2023 г. ДАБ се справи с най-големия от създаването си през 1993 г. годишен брой от 16 139 кандидати за международна закрила, като същевременно издаде и най-големия си брой актове – общо 24 949 решения. От тях 106 решения бяха за предоставяне на статут на бежанец, 5682 решения – за предоставяне на хуманитарен статут, 2950 отказа за международна закрила, от които 2574 по ускорена процедура и 16 211 прекратени процедури, основно поради изоставяне на административното производство и напускане на територията на България. Това представлява средно 2079 решения месечно, издадени от 32 служители на ДАБ с право да вземат решения. Средната продължителност на процедурата намаля от 6 на 4 месеца. Бяха наблюдавани и няколко подобрения в стандартите и качеството на процедурата за предоставяне на закрила, което осигури по-добри гаранции за кандидатите за закрила в очакване на решение по заявленията им за предоставяне на убежище и закрила.

Пилотен проект на Европейската комисия и България за ускорена процедура

След поредица от двустранни срещи, проведени през първото тримесечие на 2023 г. между Австрийската миграционна служба, българското Министерство на външните работи и ДАБ, стартира т.нар. пилотен проект, фокусиран върху засилено прилагане на ускорена процедура от националните органи за убежище в транзитния център в Пъстрогор, разположен близо до българо-турската граница. Тази процедура

беше насочена към националности, чийто брой се отчита като нараснал в Австрия и които се включени в националния списък на тази държава на сигурни страни на произход, и по-конкретно Алжир, Мароко и Тунис. Заявената цел на пилотния проект беше да се даде възможност на българските власти да ускорят националните бежански процедури и

Първоначалното изпълнение на пилотния проект беше заложено за периода март – септември 2023 г.

при неуспех да изпълнят своевременно връщане в страните на произход, като по този начин се предотврати вторичното придвижване в рамките на ЕС. Първоначалното изпълнение на пилотния проект беше заложено за периода март – септември 2023 г. Скоро след неговото начало, на 20 март, Европейската комисия замести Австрия като страна в пилотния проект с период на изпълнение, определен за шест месеца, т.е. до 31.08.2023 г. В замяна Европейската комисия предостави оперативна и техническа подкрепа, фокусирана върху първоначалния скрининг и насочването. През периода на изпълнение на пилотния проект общо 1582 (58%) от всички кандидати за международна закрила от тези националности бяха регистрирани и обработени в транзитния център в Пъстрогор, с общо 1235 издадени решения, или 78% от обработените по пилотния проект кандидати и 35% от всички решения, взети по отношение на тези три националности през 2023 г. Общо 1014 решения (82%), издадени в рамките на пилотния проект, влязоха в сила към 31 август – крайната му дата. ДАБ съобщи, че в над 90% от тези случаи въпросните жалбоподатели са напуснали открития транзитен център в Пъстрогор и са изоставили бежанските си процедури, преди да могат да бъдат насочени към МВР за депортиране в случаите на отказ за предоставяне на закрила. При статистически анализ по отношение на всички решения, издадени по пилотния проект през 2023 г., се установяват следните положения: Алжир – общо 155 решения през 2023 г., от които 0% признаване, 54% откази по ускорена процедура, 46% прекратени поради напускане на страната; Мароко – общо 3262 решения през 2023 г., от които 0,06% признаване, 0,6% откази по обща процедура, 60% откази по ускорена процедура, 39,8% прекратени поради напускане на страната; Тунис – общо 70 решения през 2023 г., от които 0% признаване, 1% отказ по обща процедура, 73% откази по ускорена процедура, 27% прекратени поради напускане на страната. Друг, косвен резултат от пилотния проект беше изразената от Европейската комисия готовност да го поднови през 2024 г., както и да подкрепи дигитализацията на националната база данни за процедурите за убежище, като официалното одобрение за това се очаква през февруари 2024 г.

Рейтинги на предоставяне и отказ на закрила

През 2023 г. общият процент на признаване намаля от 91% през 2022 г. на 66% от всички решения по същество. Процентите както на признаването на бежанец, така и на субсидиарната закрила (хуманитарен статут) продължиха да намаляват. Признаването на бежанец спадна до 1% от решенията по същество, докато субсидиарната закрила (хуманитарният статут) спадна по-значително – до 65% в сравнение с предходната

година, когато този процент беше 89. Отказите на закрила се увеличиха до 34%, ако се имат предвид само решенията, издадени по съществуването на заявленията за убежище и закрила. Посочените данни следва да се разглеждат в контекста на петте топ страни на произход на търсещите закрила в България през 2023 г., 81% от които бяха от Сирия (55%) и от Афганистан (26%). С изключение на сирийските граждани, за продължителен период процентът на признаване за други националности беше минимален. Кандидатите от Афганистан и Турция бяха третирани дискриминационно и техните случаи в преобладаващата си част бяха отхвърлени като явно неоснователни, което доведе до изключително ниски рейтинги на признаване. Дискриминирани повече от десетилетие като явно неоснователни кандидати, през 2023 г. афганистанските граждани отново бяха изправени пред ниски рейтинги на признаване в сравнение с предходната година, а именно 14% общ процент на признаване (5% бежански и 9% хуманитарен статут) в сравнение с 65% отказ на закрила. По-голямата част (97%) от афганистанските кандидати продължиха да изоставят бежанските си производства в България още преди да им бъде постановено решение по заявлението за закрила, което беше издадено по същество само в 3% от случаите. Турските граждани обаче продължиха да търпят 100% отказ, тъй като от всички решения, взети по същество, 0% бяха признати за бежанци и 0% получиха субсидиарна закрила (хуманитарен статут).

Условия на приемане и интеграция

Центрове за настаняване

От 2015 г. условията във всички приемателни центрове в страната постепенно се влошиха, като подкрепата беше ограничена до настаняване, хранене и базова медицинска помощ, без предоставяне на психологическа подкрепа или помощ. Регистрационни-приемателните центрове на ДАБ продължиха да срещат повтарящи се трудности по отношение на инфраструктурата и материалните условия и в някои случаи не успяваха да осигурят дори най-елементарните услуги, включително годна храна и елементарна хигиена на личните и общите пространства. През 2022 г. вътрешна ревизия на ДАБ относно капацитета на приемателните центрове разкри, че той е далеч под заявените през продължителен период от време 5160 места, основно поради пълна непригодност за обитаване на определени помещения или сгради от настанителния капацитет на ДАБ. През 2023 г. Агенцията заяви, че разполага само с 3592 годни за обитаване места във всички свои приемателни центрове. Като основна причина се посочва, че в бюджета на ДАБ няма отпуснати поисканите за основен ремонт и обновяване средства за 2020 г., 2021 г., 2023 г. или 2024 г. Поради това условията на приемане в помещенията на ДАБ, където кандидатите са настанявани по време на бежанските производства, продължаваха да бъдат около или – в случая с приемателния център в кв. „Овча купел“ в гр. София – под минималните стандарти. През 2023 г. на ДАБ отново не беше отпуснат бюджет за ремонт и обновяване, а някои от приемателните центрове, например най-старият от тях в кв. „Овча купел“ в София, бяха оставени в състояние на пълна разруха. Към края на годината приемателният център в кв. „Враждебна“, който беше единственият, осигу-

рващ относително адекватни условия, претърпя пожар и беше затворен около месец за почистване и хигиенизиране, но поради липсата на капиталови средства за ремонт в бюджета на ДАБ не се стигна до цялостно възстановяване на предишното му адекватно състояние. Проблеми възникваха и във връзка с редовното водоснабдяване, наличието на топла вода, аварията в инсталациите и оборудването в баните, стаите и общите части на приемателните центрове. Заразяването с паразити, както и наличието на гървеници, въшки, хлебарки и пълхове също останаха сред най-упоритите проблеми в приемателните центрове в продължение на много години. Обитателите на всички приемателни центрове с изключение на центъра в кв. „Враждебна“ се оплакваха от лоши санитарни условия, особено от замърсени матраци, заразени с гървеници, причиняващи здравословни проблеми, като постоянни кожни възпаления и алергични реакции. Проблемите със заразяването с инсекти и паразити възникна след първата бежанска вълна през 2013 г. и беше непрекъснато пренебрегван до 2023 г. Чрез ежемесечна дезинфекция и дезакаризация, започнали през май 2022 г. и продължили и през 2023 г., ситуацията по отношение на заразяването с гървеници се подобри, но не без сходните мерки, предприети в двата депортационни центъра на МВР в Бусманци и Любимец.

...лошото състояние на сградния фонд, канализацията и санитарните помещения остана основен проблем без трайно разрешение.

Едва през септември 2023 г. ДАБ успя да получи първата вноска от следващото финансиране по Фонд „Убежище, миграция и интеграция“ и да назначи отново чистачи като персонал. Дотогава почистването на приемателните центрове се организираше със съдействието на търсещи закрила лица, настанени в тях. Въпреки това лошото състояние на сградния фонд, канализацията и санитарните помещения остана основен проблем без трайно разрешение.

Храната в приемателните центрове, осигурявана чрез кетъринг за три хранения на ден, на стойност на 5,01 лв. без ДДС, или 6,02 лв., равняващи се на 3,08 евро, беше с изключително ниско качество. Посочените средства също не бяха достатъчни, предвид, че само през 2023 г. темпът на инфлацията достигна +9,5%, което, в добавка към тази от 2022 г. достига +17%. Индивидуалното социално подпомагане, предвидено в закона, не се предоставя от 2015 г. Ето защо през 2023 г. търсещите закрила продължиха да се оплакват не само от качеството на храната, но и от недостатъчното ѝ количество. Основният фактор, който помогна да се избегне критично им недохранване, беше високият процент на изоставени процедури, основно от търсещите закрила от Афганистан.

Текущите разходи за лекарства и медицински консумативи, за курсове по български език, както и за неотложна поддръжка и ремонт бяха извършвани само в размера на общите средства на ДАБ в рамките на бюджета ѝ за 2023 г. Единствената друга помощ, оказвана от ДАБ, бяха индивидуалните пакети. Разходите за предписани лекарства, лабораторни изследвания или други медицински интервенции, които не попадат в позитивния списък на НЗОК, както и за закупуване на адаптирано бебешко мляко, памперси и продукти за лична хигиена, не бяха осигурявани от ДАБ, което въпреки положените

усилия на служителите ѝ за посрещане на тези нужди чрез различни подходи създаде предпоставки за неизпълнение на минималните условия за прием. Поради основния недостиг на общопрактикуващи лекари в страната, намаленият персонал и липсата на щатни медицински специалисти в централните на ДАБ доведоха до ситуации през 2023 г., когато само един лекар отговаряше и за трите приемателни центъра в София. През годината нито един от приемателните центрове не разполагаше с медицински сестри, тъй като последната от тях напусна в началото на 2023 г. Въпреки че търсещите закрила бяха здравно осигурявани, поради бюджетните си ограничения ДАБ не поемаше спешните медицински разходи, извън осигуряваните от НЗОК, което наложи 20 такива спешни интервенции да бъдат заплатени от Българския червен кръст. Медицинското обслужване на търсещите закрила се извършваше основно в кабинетите, организирани в приемателните центрове в София и Харманли, като до края на годината бяха извършени общо 29 071 амбулаторни прегледа. Достъпът на търсещите закрила до повторно и специализирано медицинско лечение остана затруднен.

Най-сериозното безпокойство и през 2023 г. продължи да поражда безопасността и сигурността на търсещите закрила лица, настанени в приемателните центрове на ДАБ. Те продължават да бъдат сериозно застрашени поради присъствието на каналджии, дилъри на наркотици и проституиращи лица, които имат достъп до тях през нощта без никаква намеса от частния охранителен персонал. В София, но основно в Харманли бяха подадени оплаквания относно нарушения на обществения ред в непосредствена близост до централните на ДАБ. В гр. Харманли оплакванията ескалираха до публични шествия и създаване на инициативен комитет, настояващ центърът в това населено място да бъде превърнат в съоръжение от затворен тип. Както и през предходната година, така и през 2023-та неправителствените организации отново отправиха искане за конкретни мерки за гарантиране на личната безопасност в приемателните центрове. След разговор по този въпрос с Министерския съвет и МВР за предоставяне на полицейска охрана вместо частната охрана за приемателните центрове, ДАБ информира²¹⁰ в края на годината, че МВР е започнало процедура по обследване относно възможността приемателните центрове на ДАБ да се охраняват от националната жандармерия. Иначе полицейско присъствие има само в най-големия приемателен център в гр. Харманли, който обаче е разположен пред централния вход и е недостатъчен, за да гарантира безопасността и сигурността на настанените в този център близо 4000 лица. Останалите центрове продължават да бъдат охранявани от частни фирми, които с цел намаляване на разходите при кандидатстване по обществените поръчки обичайно наемат за изпълнителни предимно мъже на или над пенсионна възраст, и следователно осъществяваната охрана е по-скоро формална, отколкото реална.

Достъп до материално подпомагане

Търсещите закрила, които решат да живеят извън приемателните центрове на свои разходи, нямат право на никакви социални помощи. Търсещите закрила, които не

210 127-а координационна среща, проведена на 28.12.2023 г.

осигуряват сами настаняването и прехраната си, имат право на настаняване в наличните приемателни центрове, три хранения на ден, основна медицинска помощ и психологическа подкрепа, въпреки че последната услуга не беше осигурявана на практика. Месечна парична помощ не се предоставя от 2015 г. Достъпът до каквито и да е други социални помощи съгласно общностната уредба на ЕС не е гарантиран от закона, нито е предвиден на практика, което все още повдига въпроса относно спазването на чл. 17, 18 и 25 от преработената Приемателна директива.

Достъп до труд и работа

По време на процедурата за предоставяне на закрила търсещите закрила имат безусловен достъп до пазара на труда след период от три месеца от тяхната регистрация. През 2023 г. ДАБ е издала 579 разрешителни за работа на търсещи закрила лица, докато техните молби за закрила се обработват. От тях само 2 лица, търсещи закрила и 17 лица с предоставена международна закрила, са били наети по програми за заетост, а останалите са намерили работа самостоятелно и по собствена инициатива. В същото време по програмите за заетост са наети общо 1484 лица с предоставена временна закрила.

Сигурни зони за непридружените деца

Двете сигурни зони за непридружени деца в приемателния център в София продължиха да функционират по проект на Международната организация по миграция, финансиран от Фонд „Убежище, миграция и интеграция“ до края на 2024 г. Междувременно през 2023 г. започна изграждането на трета сигурна зона в най-големия приемателен център на ДАБ в Харманли по проект на Детския фонд на Обединените нации (УНИЦЕФ), финансиран от Швейцарския миграционен борд. Въпреки че условията в сигурните зони като цяло са по-добри в сравнение с всички останали помещения за настаняване на ДАБ, тяхното обособяване на отделни етажи в общите спални помещения в централните „Военна рампа“ и „Овча купел“, косвено създава рискове за непридружените деца предвид нерешените общи проблеми с безопасността на приемателните центрове и особено в непосредствените райони около тях. През 2023 г. броят на непридружените деца, потърсили закрила в България, продължи да расте и отново капацитетът на двете сигурни зони от общо 288 места се оказва недостатъчен да приюти всички пристигащи деца. Много непридружени деца продължават да бъдат настанявани извън тези зони в смесени помещения и без подходяща подкрепа и гарантирана лична безопасност, включително все още в най-големия приемателен център в Харманли, в близост до границата с Турция.

Задържане в бежанска процедура

Средната продължителност на задържането през 2023 г. остана минимална – в рамките на 5 работни или 7 календарни дни, в пълно съответствие със закона, въпреки общото увеличение от 10% на лицата, търсещи закрила, в сравнение с предходната

година. В резултат на това от всички чужденци, подали молба за закрила в полицейски център за задържане, 82% бяха освободени средно един ден преди законоустановения срок, а 0% бяха задържани за повече от 6 месеца.

През 2015 г. ДАБ въведе практика да провежда регистрации на търсещи закрила в полицейските центрове за задържане (СДВНЧ), за да се спазва срокът за регистрация, както и да провежда производства, да постановява и да връчва решения в тях. Практиката не беше санкционирана от националните съдилища, които като цяло я възприемат като несъществено нарушение на процедурата. През 2022 г. ДАБ почти напълно преустанови тази практика, като проведе само една регистрация и една процедура в СДВНЧ на МВР. Този положителен подход беше запазен и през 2023 г. когато беше проведена една процедура в СДВНЧ в Любимец.

Националното законодателство позволява задържане по време на бежанската процедура, макар и при ограничени условия и за възможно най-кратък срок. От въвеждането на разпоредбата общо 150 търсещи закрила претърпяха задържане в център от затворен тип на ДАБ, главно въз основа на съображения за националната сигурност, от които 32 търсещи закрила през 2023 г. Средната продължителност на задържането в централите от затворен тип на ДАБ обаче остана значителна, достигайки през 2023 г. средно 78 календарни дни.

Достъп до интеграция

През 2023 г. Район „Витоша“ на Столичната община остана единствената община, сключила интеграционни споразумения с новопризнати бежанци в България. През годината 22 бежанци сключиха такива споразумения за интеграция. Не бяха планирани, финансирани или достъпни други интеграционни мерки или дейности за лицата, получили международна закрила под формата на бежански или хуманитарен статут. Програма за хуманитарна подкрепа на разселени лица от Украйна под временна закрила през цялата 2023 г. остана да действа в ограничения и орязан обхват, наложен през ноември 2022 г. от служебното правителство. Така България отбеляза своята печална десета годишнина на политика на „нулева интеграция“.

Специални мерки спрямо непридружените деца с предоставена закрила

През 2023 г. ДАБ продължи активно да търси възможности за настаняване на непридружените деца, търсещи или получили закрила, в лицензирани центрове за настаняване от семеен тип (ЦНСТ). По време на бежанската процедура такива усилия бяха полагани главно по отношение на малолетни деца, деца със специални нужди или деца, за които има оценка за повишен риск от трафик или друго вредно засягане. Спрямо непридружените деца с предоставена закрила и статут тези усилия бяха насочени към всички от тях, с изключение на децата в процедура за събиране на семейството, на които беше позволено да изчакат събирането със своите родители или други членове на семейството в приемателните центрове на ДАБ. В резултат на тази положителна практика през годината в специализирани услуги за детска грижа бяха настанени общо

43 непридружени деца, от които 2 деца, търсещи закрила, и 41 деца с предоставена международна закрила. Общо 11 лицензирани ЦНСТ предоставяха такава услуга в населени места като София, Бургас, Видин, Русе, Кърджали, Ново село и Звъничево. В същото време се отбелязва липсата на специализирано обучение на персонала на ЦНСТ за работа с непридружени деца, търсещи или получили закрила, както и липсата на осигурен устен превод поне за първоначалния период на настаняване и приспособяване.

Произволно прекратяване на предоставена закрила

Националното законодателство предвижда допълнителна прекратителна клауза в нарушение както на Женевската конвенция за статута на бежанците²¹¹, така и на Квалификационната директива²¹². Законът допуска прекратяване или отнемане на международната закрила, ако получателите закрила не подновят в срок от 30 дни изтеклите си български документи за самоличност или не ги подменят, ако са изгубени, откраднати или унищожени. Неоснователното прекратяване на международната закрила от въвеждането ѝ засегна общо 4405 лица, получили закрила, съответно 770 лица през 2018 г., 2608 души през 2019 г., 886 души през 2020 г., 100 души през 2021 г. и 41 души през 2022 г. През 2023 г. тази практика беше напълно преустановена и нямаше незаконно прекратяване на предоставен статут.

Релокация и презаселване

От 2015 г. България е приела 86 лица по схемата за релокация, от които 76 от Гърция и 10 от Италия. След споразумението за презаселване между ЕС и Турция, от заявления от България общ брой от 110 лица общо 94 сирийски бежанци бяха презаселени към края на 2023 г.

Временна закрила на разселените от войната в Украйна лица

Съгласно националното законодателство временната закрила се предоставя с т. нар. общ административен акт. Според закона това са актове, издадени от централен орган с автоматично правно действие, които създават права на неопределен кръг лица, определени от общи обстоятелства или характеристики. Съгласно националния закон за убежището, правителството предоставя временна закрила, ако тя е активирана с решение на Съвета на ЕС, който определя и нейната продължителност. Следователно актът на правителството за предоставяне на временна закрила е групов, колективен и автоматичен по природа, като по този начин обхваща всички лица от определената държава на произход, влезли и поискали закрила в България, с незабавен правен ефект.

211 Конвенция за статута на бежанците (Резолюция 319(IV) от 3 декември 1949 г. на Общото събрание на Организацията на обединените нации), чл. 1С.

212 Директива 2011/95/ЕС (обн. ОВ, бр. L 337/9 от 20 декември 2011 г.), чл. 11 и 16.

Предоставяне на временната закрила

На 10 март 2022 г. българското правителство прие Решение №144, с което предостави временна закрила на разселените лица от Украйна и което влезе в сила от датата на публикуването му на 14 март 2022 г. Решението има изрично обратен ефект, за да обхване всички лица, разселени от Украйна от 24.02.2022 г. насам. Затова до 14.03.2022 г. всички украински бежанци, поискали закрила в България, все още бяха регистрирани от ДАБ като търсещи закрила в индивидуални процедури за предоставяне на международна закрила (бежански или хуманитарен статут). От 15.03.2022 г. на всеки украински бежанец, който е влязъл в страната и е заявил пред властите, че търси закрила, следваше директно и незабавно да бъде издаван документ, който удостоверява правния му статут на лице, получило временна закрила в България с валидност за срока на нейната продължителност – 04.03.2023 г. Въпреки това заради допуснатата грешка в Решение №144 документите на лицата с временна закрила в България бяха издавани с валидност до 24.02.2023 г. Срокът на националната временна закрила беше удължаван два пъти от влизането ѝ в сила през 2022 г., като настоящият изтича на 04.03.2025 г.

Достъп до производство за международна закрила

Националният закон урежда правото на ползвателите (бенефициентите) на временна закрила да могат да подадат и индивидуална молба за предоставяне на международна закрила под формата на статут на бежанец или хуманитарен статут. Това индивидуално производство обаче не може да бъде открито, а молбата за предоставяне на международна закрила да бъде разгледана и решена, преди да изтече окончателно срокът на предоставената временна закрила. През 2023 г. ДАБ инициира проект за изменения и допълнения в Закона за убежището и бежанците, който предвижда да се въведе правото на лицата с временна закрила да кандидатстват преди изтичането на срока ѝ за международна закрила и да получават като минимум субсидиарна закрила по опростена процедура.

Обхват на временната закрила

По принцип националната система за убежище не изисква издаване на допълнително разрешение за пребиваване по общия имиграционен закон, за да може лицето с предоставена закрила да пребивава в страната на това основание. Така решението за предоставяне на международна закрила, издадено от ДАБ, е достатъчно, за да може лицето, получило закрила, да се снабди с документ за самоличност. Това споразумение важи и за бенефициентите на временната закрила. Решението на правителството за предоставяне на временна закрила е достатъчно, за да им бъде издадена съответната регистрационна карта на чужденец с предоставена временна закрила, ако и когато заявят желание за регистрация в България.

Глава 13.

Право на здраве

2023 година донесе известно раздвижване в сферата на здравеопазването с приемането на поредица забавени документи и придвижването на отдавна чакани решения. Политическата нестабилност обаче продължи да се проявява в липса на приемственост и възможност за проследяване на процесите в системата. Здравните показатели на българите останаха сред най-лошите в ЕС, което е ясен знак, че ангажиментът на държавата за осигуряване на здравословна среда и достъп до висок стандарт на здравни грижи остава неизпълнен.

Здравни показатели и контекст

През 2023 г. България запази тревожното си положение на държавата с най-лоши здравни показатели в ЕС. Публикуваните през годината данни сочат, че България остава страната с най-ниска очаквана продължителност на живота, най-висока обща и детска смъртност и сред държавите с най-голям дял частни разходи за здраве.²¹³

По данни от средата на 2022 г.²¹⁴ страната ни е на второ място в света по смъртност от COVID-19.

213 OECD. *Bulgaria: Country Health Profile 2023*, гостъпен на: <https://www.oecd.org/countries/bulgaria/bulgaria-country-health-profile-2023-8d90f882-en.htm>.

214 Statista. *Coronavirus (COVID-19) deaths worldwide per one million population as of July 13, 2022, by country*, гостъпно на: <https://www.statista.com/statistics/1104709/coronavirus-deaths-worldwide-per-million-inhabitants/>.

Стратегически документи

През 2023 г. в сферата на здравеопазването в България бяха приети няколко ключови стратегически документа, заложи като ангажимент на държавата по Плана за възстановяване и устойчивост. Въпреки че самото им създаване е положителна стъпка за развитие на здравната система, качеството им и готовността за приложение вдъхват песимизъм.

Антираков план

В началото на 2023 г., след дълго отлагане и година след изтичането на крайния срок, Министерският съвет прие Национален план за борба с рака.²¹⁵ Това е ключов документ в стратегията за борба с онкологичните заболявания, като очакванията към него бяха да подобри основно профилактиката и ранното им откриване. Планът включва и значителни инвестиции в модернизирани лечебни заведения и закупуването на високотехнологична апаратура за ранна диагностика, както и програми за ваксинация и скрининг.

Националният антираков план на България също така се съобразява с Европейския план за борба с рака²¹⁶, като се стреми да осигури достъп до най-новите методи и технологии в лечението на онкологични заболявания. В края на годината обаче от професионалната и пациентската общност бяха дадени ясни сигнали, че дейностите, заложи в плана, все още не се изпълняват²¹⁷, докато страната ни видимо изостава от останалите държави в ЕС в борбата с онкологичните заболявания – съвместен доклад на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие и Европейската комисия²¹⁸ сочи, че България е страната в ЕС с най-ниска петгодишна преживяемост на раково болните и единствена в Съюза с увеличаваща се смъртност от рак в последните 10 години.

Национална здравна стратегия 2030²¹⁹

Други два документа, приети със закъснение спрямо ангажимента на страната ни, бяха гласувани едновременно от Министерския съвет в края на септември – Национал-

215 МЗ. *Национален план за борба с рака*, достъпен на: <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1589>.

216 Европейска комисия. *Европейски план за борба с рака*, достъпен на: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/european-health-union/cancer-plan-europe_bg.

217 Пациенти и експерти настояват за незабавно стартиране на Националния план за борба с рака, *offnews.bg*, 27.11.2023, достъпно на: <https://offnews.bg/zdrave/patcieni-i-eksperti-nastoiavat-za-nezabavno-startirane-na-natcionalni-813420.html>.

218 Европейска комисия. *В България се отчита увеличаване смъртността от ракови заболявания*, достъпно на: https://bulgaria.representation.ec.europa.eu/novini-i-sbitiya/novini-0/v-blgariya-se-otchita-uvlichavane-smrtnostta-ot-rakovi-zabolyavaniya-2023-02-01_bg.

219 Министерски съвет. *Национална здравна стратегия 2030*, достъпна на: <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1604>.

ната стратегия за детско и юношеско здраве 2030 и Националната здравна стратегия 2030. В началото на 2024 г. Националната здравна стратегия беше гласувана и от Народното събрание. Документът отчита, че за да обърнем системата към „потребностите на хората“, ще е нужна цялостна нова трансформация на здравеопазването, която ще изисква добра воля от всички участници и над 100 млрд. лв. за седем години – публични средства, които значително надхвърлят отделияното за здраве до 2023 г. В Стратегията обаче дори не се наемва откъде ще дойде целият обем на инвестициите. Липсват ясни концепции за справяне и с други ключови проблеми, например кризата с кадрите в сферата на здравните грижи.²²⁰ Документът, въпреки впечатляващия си обем, страда и от редица други дефицити, които с голяма вероятност ще го обезсмислят. На първо място, заложените здравни цели сочат, че не се очаква в следващите седем години темпът на подобряване на здравните резултати да се подобри. Изцяло липсва концепция за интервенция в сфери, които водят до значителни нарушения на правата на хора с психични и физически заболявания, каквито са системите за психична грижа и ТЕЛК. Стратегията за пореден път също така се опитва да прехвърли отговорността за децата, които остават в четирите дома за медико-социални грижи за деца (ДМСГД), към социалната система, без ясен план как здравната ще се погрижи да посрещане на здравните нужди на деца с тежки увреждания, вродени или придобити заболявания. Пожелателно и неефективно изглеждат и плановете за посрещане на здравните нужди на хората в напреднала възраст, които са съществен и нарастващ дял от населението.

Национална стратегия за детско и юношеско здраве и педиатрична грижа 2030²²¹

Стратегията за детско здраве е първият отделен национален стратегически документ, фокусиран върху грижата за детското здраве като интегрална част от общата грижа за общественото здраве. Подобно на останалите изброени дотук документи обаче, изглежда, покрива единствено ангажимента на страната за създаване на такъв документ в рамките на Плана за възстановяване и устойчивост, а не дава реални насоки за преодоляване на проблемите. Разписаните приоритети са общи и почиват на стари или противоречащи си данни.²²² Особено тревожно е, че в сферата на психичното здраве на децата и подрастващите високите рискове само са констатирани, без от това да следват определени ангажименти или мерки. Документът насочва към приетата по-рано Национална стратегия за психично здраве на гражданите на Република Бълга-

220 Цекулова, Н. *Анонимно, пожелателно и скъпо. Как изглежда на хартия българското здравеопазване през 2030*, [svobodnaevropa.bg](https://www.svobodnaevropa.bg), 08.11.2023 г., достъпно на: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/nacionalna-zdravna-strategia-2030/32676339.html>.

221 Министерски съвет. *Национална стратегия за детско и юношеско здраве и педиатрична грижа 2030*, достъпна на: <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1639>.

222 Тодорова, П. *Д-р Таня Андреева: Стратегията за детско здраве се базира на неточни данни и е без конкретни решения*, medicalnews.bg, 18.10.2023 г., достъпно на: <https://medicalnews.bg/2023/10/18/g-p-tanja-andreeva-strategijata-za-detck/>.

рия 2021 – 2030²²³, която маркира определени мерки, но по никакъв начин не коментира обвързаността им с останалите сегменти от системата за детско здраве.

Детското здравеопазване и националната детска болница

През 2023 г. се запази инерцията от 2022 г., свързана с проекта за национална детска болница в София. Проектът има потенциал да бъде двигател за промени в цялостната организация на детското здравеопазване в страната и от реализацията му зависи дали това наистина ще бъде така. Значителна част от решенията, свързани с проекта обаче, продължиха да се вземат неоптимално, което може да доведе до оспорването им след време, когато в изпълнението им вече са вложени много време и ресурси. Така в края на 2022 г. служебните министри на регионалното развитие и благоустройството арх. Иван Шишков и на здравеопазването г-р Асен Меджидиев обявиха, че за строеж на бъдещата национална детска болница е избран терен в столичния квартал „Горна баня“.²²⁴ От доклад²²⁵ на проф. Елена Пенева, тогава директор на „Здравна инвестиционна компания за детска болница“ ЕАД (ЗИКДБ ЕАД), става ясно, че теренът е един от общо пет предложени от МЗ, но нито един от тях не е анализиран подробно и всички имат специфични недостатъци, които могат да поставят под въпрос реализацията на болницата. Въпреки това в началото на 2023 г. всички други собственици на парцели в рамките на избрания терен биват издирени и убедени при определени условия да прехвърлят собствеността си на ЗИКДБ ЕАД. Така през май 2023 г. беше обявено одобряването на ПУП за бъдещата болница, както и изработването на индикативна структура.²²⁶ Малко преди това ЗИКДБ ЕАД подписа²²⁷ ключово партньорство с Европейската инвестиционна банка за изготвяне на анализ на нуждите на детското здравеопазване в София и региона от национална педиатрична болница. Новият здравен министър Христо Хинков започна мандата си със сформиране на Обществен съвет за изграждане на национална педиатрична болница. Анализът²²⁸ беше финализиран в края на годината, но публично беше представено само резюме от него. Документът препоръчва създаването на национална педиатрична болница да бъде част от цялостна реформа в детското здравеопазване в страната, която да балансира грастичните регионални различия, да подобри достъпността и качеството на помощта. В аналитичната му част е посочено, че „съществуващата понастоящем организация на детското здравеопазване, заедно с липсата на квалифициран персонал,

223 Министерски съвет. *Национална стратегия за психично здраве на гражданите на Република България 2021 – 2030*, достъпна на: <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1568>.

224 Министерство на регионалното развитие и благоустройството. *Избран е терен за национална детска болница, правителството я определи за национален обект*, достъпно на: <https://www.mrrb.bg/bg/izbran-e-teren-za-nacionalna-detska-bolnica-pravitelstvoto-ya-opredeli-za-nacionalen-obekt/>.

225 Получен по реда на ЗДОИ, Решение №РД-01-655/07. 12. 2023 г.

226 МЗ. *Националната педиатрична болница вече има одобрен устройствен план*, достъпно на: <https://www.mh.government.bg/bg/novini/aktualno/nacionalnata-pediatricna-bolnica-veche-ima-odobre/>.

227 МЗ. *Европейската инвестиционна банка и „Здравна инвестиционна компания за детска болница“ ЕАД подписаха договор за техническа помощ*, достъпно на: <https://www.mh.government.bg/bg/novini/aktualno/evropejskata-investicionna-banka-i-zdravna-investi/>.

228 Предоставен на авторката в качеството ѝ на член на консултативен орган към министъра на здравеопазването.

излагат на риск живота и здравето на децата“. В началото на 2024 г. сътрудничеството с Европейската инвестиционна банка беше продължено, като банката се ангажира да подкрепи създаването на още три стратегически документа – структура и обхват на бъдещата болница, функционален план и план за обзавеждане и оборудване.²²⁹

Междувременно Народното събрание прие решение за ускорена работа по проекта.²³⁰ Чрез него на министъра на здравеопазването беше вменено задължение за ежемесечно отчитане на работата по проекта пред Комисията по здравеопазване, както и съобразяване на проекта с действащите стандарти в областта на педиатричната грижа в ЕС.

„съществуващата понастоящем организация на детското здравеопазване, заедно с липсата на квалифициран персонал, излагат на риск живота и здравето на децата“

Случаят „Даная“

Докато на ниво процеси се създаваше привидно усещане, че детското здравеопазване след години negliжиране е попаднало сред политическите приоритети и гържавата е ангажирана със задължението си да осигури на най-малките си граждани най-високия достижим стандарт на здраве, през май в УМБАЛСМ „Пирогов“ при неизяснени обстоятелства почина 15-годишно момиче. Случаят нашумя, тъй като в почивните дни около Гергьовден майката на момичето беше търсила помощ дори в социалните мрежи, след като се е оказало, че в болницата няма кой да направи спешна неврохирургична операция, а липсва и важен медикамент за хроничното хематологично заболяване на девојката. След продължили месеци проверки Изпълнителна агенция „Медицински надзор“ излезе със становище, част от заключенията в което видимо противоречаха на събитията, които хиляди хора бяха проследили в социалните мрежи. Въпреки това ръководните органи на болницата отказаха да се оттеглят, за да се извърши нова, безпристрастна проверка. Случаят за пореден път привлече внимание върху факта, че безопасността на пациента не е добре защитена в нормативната уредба, регулираща здравеопазването, а редица нормативни изисквания, целящи гаранция и контрол на качеството на медицинската помощ, въобще не са изпълнени.²³¹ Без политически коментар остана фактът, че началник на проверяваната структура – клиника по неврохирургия – беше проф. Николай Габровски, кандидат за премиер с мандата на ГЕРБ в края на 2022 г., а ди-

229 МЗ. *Здравната инвестиционна компания за детска болница подписа споразумение с ЕИБ*, достъпен на: <https://www.mh.government.bg/bg/novini/aktualno/zdravnata-investicionna-kompaniya-25-01-2024/>.

230 Народно събрание. *Проект на решение за необходимите действия за изграждане, оборудване, пускане в експлоатация и кадрово обезпечаване на Националната детска болница от „Здравна инвестиционна компания за детска болница“ ЕАД*, достъпен на: https://parliament.bg/bg/ns_acts/ID/165297.

231 Цекулова, Н. *Качество на медицинската помощ. Защо граждани събират подписи за по-добро здравеопазване*, [svobodnaevropa.bg](https://www.svobodnaevropa.bg/a/kachestvo-meditsinska-pomosht-fondacija-danaya/32817873.html), достъпно на: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/kachestvo-meditsinska-pomosht-fondacija-danaya/32817873.html>.

ректор на проверяващата институция беше Иванка Динева – неуспешен кандидат за управител на НЗОК, също излъчен от ГЕРБ през 2023 г.

Медицинските храни

През 2023 г. беше намерено решение на проблема с достъпа на пациенти с малнютриция до медицински храни. По темата от няколко години работеха Сдружение „Общност Мостове“ и Националната мрежа на децата заедно с лекари, ангажирани с проблема. През октомври Надзорният съвет на НЗОК прие фондът да заплаща храните за медицинска употреба за нуждаещи се пациенти с различни диагнози.²³² Решението беше взето около година след подписването на Виенската декларация²³³ – документ от международната професионална общност, апелиращ за признаването на достъпа до медицинското хранене за основно човешко право. Очаква се първите медицински храни по новоразписаната процедура да достигнат до пациентите не по-рано от април 2024 г.

Персоналът като риск

В практически всички документи, споменати по-горе, като основен риск за системата се споменаваше недостигът на лекари от някои специалности и в особено висока степен – на медицински сестри. През ноември Съветът за икономически анализи към Министерския съвет публикува нарочен доклад по темата.²³⁴ В документа, който по същността си я изследва през призмата на икономическите стимули и рискове, както и на пазара на труда, се подчертава, че най-сериозен е недостигът на медицински сестри, което пряко влияе върху качеството на медицинските грижи. При лекарите сериозен дефицит се отбелязва при личните лекари, които са с около 1000 под нужното. Ролята им на „пазител на вратата“ на системата води до нарушения на правото на достъп до медицинска помощ на гражданите, които не успеят да се запишат в листата на общопрактикуващ лекар, като в най-висока степен този риск засяга децата и представителите на уязвими групи. Открит е също недостигът на психиатри (с 460 по-малко от необходимото) и влиянието му върху правото на достъп и качество на психиатричната помощ.

БХК в подкрепа на правото на здраве

БХК спечели окончателно дело срещу МЗ заради неправилно поставени ваксини на две деца по време на пандемията от ковид през декември 2021 г. и отказа да им бъде издаден сертификат за ваксиниране. Решението на ВАС излезе в началото на декември 2023 г. Съдът се произнесе изцяло в полза на двете жалбоподателки, представлявани

232 НЗОК. Заседание на Надзорния съвет на НЗОК, 17 октомври 2023 г., достъпно на: <https://nhif.bg/bg/nzok/board%20meetings/2023>.

233 ESPEN. The International Declaration on the Human Right to Nutritional Care, достъпно на: <https://www.espen.org/files/Vienna-Declaration-2022.pdf>.

234 Ганев, К., Р. Симеонова-Ганева (2023). *Недостигът на медицински специалисти в здравеопазването*, достъпно на: <https://cea.egov.bg/wps/portal/cea-web/policy.briefs/policy.brief.3>.

от БХК. На двете момичета беше поставена еднородова ваксина „Янсен“, въпреки че официално тя не беше препоръчана за деца.

Това дело е в непосредствена връзка с други две дела, които към края на 2023 г. все още са висящи и са водени с правната помощ на БХК – делото срещу неправилното приоритизиране на уязвимите групи лица по време на ваксинационната кампания срещу ковид и делото от името на четири деца, които оспорват продължителния период на онлайн обучение. С тях БХК се стреми да докаже несправедливото и неосновано на научни препоръки отношение на държавата по време на пандемията спрямо най-уязвимите – възрастните хора, хората с хронични заболявания и децата.

Глава 14.

Права на жените

През 2023 г. в България се надигна гражданска вълна на нетърпимост и гняв срещу насилието над жените, което вече е с размерите на епидемия у нас. Това е голяма позитивна промяна. Обществото упражни натиск и настоя за реална превенция и защита на жертвите. Спечелена битка за правата на жените е под формата на окончателно приети и влезли в сила промени в Закона за защита от домашното насилие (ЗЗДН) – след години отлагане, които очакваме да заработят в действителност. С днешна дата според закона се разшири кръгът на лицата, засегнати от домашно насилие, както и мерките за тяхната защита. Стотици граждани излязоха на улиците на много български градове в защита на едно жестоко пребито, унижено и психически сринато момиче от Стара Загора. Вълната на гражданско недоволство и гняв надскочи законодателството и стигна по-далеч: обществена и медийната чувствителност по темата, кураж за много други жени със съдбата на Дебора Михайлова, които се осмелиха се да потърсят закрила и съдебна справедливост, което в цифри се изрази в сериозен ръст на жалбите за домашно насилие, както и на досъдебните производства.

Жертвите на насилие, основано на пола през 2023 г.

Най-малко **23 са убитите жени** вследствие на упражнено насилие в страната за 2023 г. За месец януари 2024 г. вече има обявени още две жертви. Забелязва се лек спад в сравнение с 2022 г., когато те са били 26. Но като цяло черната статистика се запазва (през 2021 г. жертвите са 22). Насилниците са предимно близки, най-често бивши или настоящи партньори на пострадалите.²³⁵ Отговорните институции в лицето на МВР за поредна година продължават да не събират тази статистика.

Случаят „Дебора“

На 28.07.2023 г. медиите съобщиха²³⁶ как преди месец 18-годишната Дебора Михайлова от Стара Загора е пребита и жестоко обезобразена с макетен нож. Момичето е с множество дълбоки порязвания по ръцете, краката и гърдите. Последвали са 400 шева. Носът ѝ е счупен, а косата ѝ – подстригана с машинка, при което също е претърпяла наранявания. За нападението беше повдигнато обвинение на 26-годишен бивш приятел на жертвата. Той беше задържан, освободен за малко от ареста, но впоследствие отново върнат с мярка постоянно задържане. По разказите на майката пред медиите, разрезите са били жестоки и с голяма дълбочина, жертвата е била в изключително тежко физическо и психическо състояние.

През ноември 2023 г. прокуратурата приключи разследването, делото влезе в съда в Пловдив, тъй като всички съдии в Стара Загора си направиха отвод и не го поеха. Според заключенията престъплението е било предумишлено. Събрани бяха достатъчно доказателства за формиране на извода, че именно приятелят на Дебора е извършител. Мотивът за нападението е ревност. Обвиненията срещу него са за причиняване на средна телесна повреда с особена жестокост, принуда и закани за убийство. Той е причинил на Дебора черепно-мозъчна травма, довела до временна опасност за живота и обезобразяване. В тази част на обвинителния акт Районният съд в Пловдив видя нарушения и го върна към прокуратурата в началото на 2024 г. След разглеждане на протеста прокуратурата ще допълни обвинителния акт, съобразно указанията на съда и ще го внесе в Районен съд – Пловдив.

„Ние сме Дебора“: Хиляди граждани в цяла България срещу насилието срещу жени

За разлика от други подобни инциденти, в които протестът е основно на близките на пострадалата и представители на неправителствения сектор, случаят с Дебора предизвика масово обществено възмущение в цялата страна. Това доведе до изострена чувствителност към наболелия проблем с насилието над жени през втората половина на 2023 г. Спонтанно организирани протести и шествия в подкрепа на Дебора имаше

235 Данните са от мониторинг на БХК, който организацията поддържа на сайта spasena.org, базиран на медийни публикации: http://spasena.org/bg/media_monitoring.

236 Заподозрян е приятелят ѝ: млада жена е нарязана с макетен нож, има 400 шева, [dnevnik.bg](https://www.dnevnik.bg), 18.07.2023 г., достъпно на: https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2023/07/28/4512649_mlada_jena_e_s_400_sheva_sled_kato_priiateliat_ia/.

в над 30 града.²³⁷ Медите също посветиха повече място и време за подобни случаи на насилие. Като пряка последица данните на институциите показват и повече подадени сигнали на телефон 112, повече жалби до МВР и ръст в досъдебните производства.

Десетина дни след гласуваните промени в ЗЗДН протестиращите настояха за **нови поправки в законодателството** – с акцент върху по-строги наказания за насилниците и по-сериозно прилагане на закона. Сред основните искания бяха незабавно включване на интимните партньори в кръга на пострадалите от домашно насилие лица, които могат да търсят защита по ЗЗДН, а също така за повече кризисни центрове за жертвите на насилие, както и за въвеждане на дефиниции в НК за случаите на фемцид, насилие, основано на пола, и престъпления от омраза, извършени на основа на пола. След години протакане и вследствие на силния обществен натиск ЗЗДН беше „отворен“ за преразглеждане. Така най-сетне 49-ото Народно събрание прие на 21.07.2023 г. ключови поправки²³⁸, които бяха обнародвани на 01.08.2023 г.

Важни законови поправки в защита на жените

В началото на юли парламентът приема промени в ЗЗДН, които бяха със сериозни компромиси в сравнение с първоначалния вариант, приет на първо четене. Партия „Възраждане“ и БСП гласуваха *против*²³⁹, като основните им мотиви са свързани с привиждана от тях опасност от „джендър идеология“ и заплахата деца да бъдат отнемани от родителите им – подобни предложения не присъстват в законопроекта. Представители на „Възраждане“ и БСП се обявяват и против неправителствените организации, които работят в сферата на превенцията и защитата от домашно насилие и до момента изпълняват и задълженията на отговорните за това институции.

В обхвата на защита законът предвижда важни механизми, които да защитят живота, здравето и достойнството на пострадалите. Ето и окончателните поправки:

- **Удължава се срокът за подаване на молба за защита – от 1 на 3 месеца** след акта на насилие. Когато спазването на новия срок е невъзможно, молби ще се приемат до 6 месеца след посегателството. Това дава възможност човек да се съвземе след преживяното и да вземе осъзнато решение да търси защита. Също така е гаранция, че при тежки случаи пострадалите ще имат необходимото време за психическо и физическо укрепване, преди да се решат потърсят защита по съдебен ред. Срокът не се смята за пропуснат, когато молбата до съда е подадена чрез общината, кметството или органите на МВР.
- Разширява се кръгът на лицата, които могат да търсят помощ, като са включени

237 „Ние сме Дебора“. Как хиляди хора в страната се разбунтуваха срещу насилието в Стара Загора, [svobodnaevropa.bg](https://www.svobodnaevropa.bg/a/32528068.html), 31.07.2023 г., достъпно на: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/32528068.html>.

238 Държавен вестник, бр. 66 от 01.08.2023 г. Достъпно на: <https://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=197785>.

239 „След години усилия“. Парламентът окончателно прие промените в закона за защита от домашното насилие, [svobodnaevropa.bg](https://www.svobodnaevropa.bg/a/parlament-odobri-promeni-zakon-zashhita-domashno-nasilie/32513785.html), 21.07.2023 г., достъпно на: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/parlament-odobri-promeni-zakon-zashhita-domashno-nasilie/32513785.html>.

вече и лицата, които **се намират или са били в интимна връзка**: лицата, намиращи се или били в интимна връзка с насилника; лицата, на които са възложени грижите за децата; лицата, на които е поверено детето; лицата, които са роднини по права или по сребрена линия до четвърта степен включително на лицето, с което се намира или е било във фактическо съпружеско съжителство или в интимна връзка; лицата, с които родителят се намира или е бил във фактическо съпружеско съжителство или в интимна връзка; лицата, които са съпруг или бивш съпруг на родителя.

- **Ускорява се достъпът до правосъдие.** По искане на пострадалото лице държавните и общинските органи, лечебните заведения, юридическите лица, които осъществяват дейност по превенция и защита от домашното насилие, са длъжни в срок от 24 часа да препратят молба за образуване на производство по издаване на заповед за защита от съответния районен съд. Така първият по веригата – лекар, полицаи или държавен служител – трябва да задейства процедурата. Съдът ще бъде сезиран за издаване на заповед за защита, без на пострадалото лице да му се налага физически лично да подаде молбата до съда. Изисква се пострадалото лице да отправи искане.
- **Въвежда се тотална забрана за контакт с пострадалия.** Възможна мярка за защита вече може да е забрана за връзка по телефон, имейл, обикновена поща и други средства за комуникация.
- Съдът прави **оценка на риска по специална методика** и ползва становището на специалисти. Те ще вземат под внимание експертизата от страна на психолози, социални работници и лекари.
- **Увеличава се грижата за засегнатите деца.** Те ще бъдат насочвани към специализирани услуги за защита, помощ и подкрепа на деца – жертви или свидетели на насилие. Предвижда се опция съдът да може да постанови като защитна мярка режимът на лични отношения, определен по реда на Семейния кодекс, между детето и родителя – извършител на домашно насилие, да се осъществява за срока по заповедта, но в защитена среда.
- Създава се **Национална информационна система за домашно насилие.** Досега отговорните институции не водеха статистиката на смъртните случаи и жертвите на домашно насилие. Това се следеше по медийни публикации, а БХК я събираше (и продължава да го прави) в платформата spasena.org. С новите разпоредби се създава възможност тези данни да се подават от всички заинтересовани страни към Националната информационна система. Така всички институции ще имат възможност да вършат работата си по-качествено.
- Създава се **Национален съвет по превенция и защита от домашно насилие**, както и **координационен механизъм**. За първи път държавен орган ще следи за приемането, прилагането и оценката на политиките и координацията на действията на органите за превенция и реакция на домашното насилие.

- Законът предвижда различни програми за осигуряване на **грижа за пострадалите**: дефинират се специализирани услуги, които да се предоставят самостоятелно или комплексно на лице, пострадало от домашно насилие: национална телефонна линия за помощ на лица, пострадали от домашно насилие или в риск; консултативен център; защитено жилище; безплатна правна помощ за неплатежоспособни лица.
- В дефиницията на „престъпление, извършено в условията на домашно насилие“ **отпадна изискването за системност на актовете на насилие**.

Най-голямото очакване е да се подобри координацията между институциите и да има съгласуваност кой какво прави в случаите на домашно насилие.

След случая „Дебора“ – ръст в жалбите срещу домашно насилие

По данни на НСИ²⁴⁰ от ноември миналата година 36,3% от младите жени между 18 и 29 години в България са били насилвани физически или сексуално от свой настоящ или бивш партньор. Издадените ограничителни заповеди след домашно насилие²⁴¹ са се увеличили с 20% през 2023 г. година и са 4420. От тях около 1/3, или 2965, са заповеди за незабавна защита, издадени от районни съдилища, а 1455 са заповедите за постоянна защита. Ръст има и в броя на молбите за защита именно след случая „Дебора“, който е дал на жертвите по-голяма смелост и все повече от тях се обръщат за помощ към полицията.²⁴² Когато в МВР се получи сигнал за насилие, независимо дали се подава от пострадали, съседи, неправителствени организации, или държавни ведомства, вече има разписани методически указания как да се действа. В МВР е разписан алгоритъм за оценка на риска дадена жертва да попадне в нов случай на домашно насилие. Още в самото начало служител на МВР трябва да раздели жертвата от насилника, да зададе конкретни въпроси и по отговорите да се ориентира за наличието на риск за повтаряне на насилието. Над 30 000 сигнала за домашно насилие са подадени на спешния телефон 112 през 2023 г. За сравнение, през 2022 г. те са 27 894, а през 2019 г. – над 26 000.²⁴³

На 12.07.2023 г. в щата на Главна дирекция „Национална полиция“ – МВР е създаден сектор „Домашно насилие“, който да работи за превенция на престъпления, извършени в условия на домашно насилие; за изготвяне на стратегически документи и нормативни актове по проблемите на домашното насилие; да планира, осъществява и контролира и координира дейността по превенция на домашното насилие на национално ниво.²⁴⁴ Как и дали работи ефективно този сектор, ще можем да оценим следващата година.

240 НСИ. *Насилие, основано на пола*, достъпно на: <https://www.nsi.bg/bg/content/19878/насилие-основано-на-пол>.

241 МВР. Информация, получена от БХК по реда на ЗДОИ с изх. №812104-22/25.01.2024 г.

242 МВР съобщава „стряскаща“ статистика за домашното насилие, [dnevnik.bg](https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2023/09/20/4530523_mvr_suobshti_striaskashta_statistika_za_domashnoto/), 20.09.2023 г., достъпно на: https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2023/09/20/4530523_mvr_suobshti_striaskashta_statistika_za_domashnoto/.

243 *Сигналите за домашно насилие и бомбени заплахи бележат ръст през 2023 г.*, [dnevnik.bg](https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2024/02/08/4585773_kratki_novini_8_fevruari/), 08.02.2024 г., достъпно на: https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2024/02/08/4585773_kratki_novini_8_fevruari/.

244 МВР. Информация, получена от БХК по реда на ЗДОИ с изх. №812104-22/25.01.2024 г.

Екипите на регионалните координатори за защита и за превенция на домашно насилие към областните дирекции на МВР са с разширен състав.

Много досъдебни производства, малко внесени обвинения в съда, малко осъдени и оправдани

Прокуратурата е образувала повече разследвания за престъпления, свързани с домашното насилие, за първите шест месеца на 2023 г. в сравнение със същия период на предходната година. Ръстът на новообразуваните разследвания е почти с 60%. Това показва справката от държавното обвинение, поискана по ЗДОИ от БХК.²⁴⁵ Явно има по-добра разпознаваемост на проблема, но все още има сериозно разминаване между образувани разследвания и внесени обвинителни актове в съда.

От данните за първите шест месеца на 2023 г. се вижда, че най-много новообразувани досъдебни производства има по текста от НК, който предвижда наказание за нанасяне на телесна повреда в условията на домашно насилие. Те са 239 на брой в сравнение с 149 за същия период през 2022 г. Решените разследвания по същия текст през 2023 г. са 247, като в този брой вероятно влизат и разследвания, неприключени в предходната година. От тях обаче внесените в съда обвинителни актове са 44, като толкова е и броят на лицата, предадени на съд. От тях осъдени с влязъл в сила съдебен акт са 32 души, а един е оправдан. В данните на прокуратурата отсъства информация колко от внесените в съда обвинителни актове са били върнати от съда и какво е станало с тях впоследствие.

Липсващите данни за прекратените досъдебни производства или за върнатите обвинителни актове от съда не позволява да се провери качеството на работата на прокуратурата. Не е ясна причината за прекратяване на тези досъдебни производства или защо са върнати от съда. Голяма част от прекратените досъдебни производства може да се дължат на оттегляне на жалбата от пострадалата. Това би означавало, че се разчита основно на показанията на пострадалата и не са събрани достатъчно други доказателства, които да ангажират отговорността на извършителя. Това се вижда и от данните – много досъдебни производства, малко внесени обвинения в съда и малко осъдени и оправдани. Причината за това е, че повечето досъдебни производства се прекратяват, преди да стигнат в съда, и е добре да се изследват причините за това.

Другият най-голям брой новообразувани досъдебни производства е по текста, който предвижда наказание за неспазване на ограничителна заповед. По него за първите шест месеца на миналата година са образувани 220 досъдебни производства, а решените са 192. Внесените в съда обвинителни актове са 81 срещу 82 души. Окончателно осъдени са 62 души.

Данните за разследвания, свързани със закана за убийство, са сходни, както и тези за същия период през 2022 г. Новообразуваните са същият брой – 131, но приключените са двойно повече – 84 през 2022 г. и 164 през 2023 г. От тях внесените в съда обвини-

245 Върховна прокуратура. Информация, получена от БХК по реда на ЗДОИ с вх. №160/2024-ГД от 23.01.2024 г.

телни актове са също почти еднакъв брой – 35 през 2022 г. и 38 през 2023 г. Осъдени 28 и съответно 34 души.

Жертвите на домашно насилие в чужбина – със статут на бежанци у нас

Жертвите на домашно насилие в друга държава вече може да кандидатстват и получават статут на бежанци в България. Това стана след решение²⁴⁶ на СЕС. Казусът е по случай на туркиня от кюрдски произход, която търси международна закрила у нас, защото в Турция е станала жертва на домашно насилие.

Делото е образувано след отказ на ДАБ да предостави международна закрила на жената. АССГ, пред който тя обжалва отказа, отправя запитване до Съда дали насилието над жени, основано на пола, представлява основание за международна закрила, и иска тълкуване на приложимата в областта на бежанското право Директива 2011/95/ЕС. Съдът приема, че женският пол на лицето го причислява към определена социална група, но може да са налице и други обстоятелства, които да сформират социална група сред някои жени. Затова и разпоредбите на тази директива, които определят изискванията за социална група, трябва да се тълкуват в съответствие с Истанбулската конвенция. Съдът приема, че това трябва да е така, дори и в държавите, които не са ратифицирали документа, каквато е и България. Съдът посочва, че насилието над жени, основано на пола, трябва да бъде признато като форма на преследване.

Важен момент в мотивите на съда е, че жени, които отказват да сключат принудителен брак, също трябва да бъдат включени в кръга на лицата, които могат да търсят международна закрила. Съдът приема, че когато дадена жена е изложена на реална

... жени, които отказват да сключат принудителен брак... могат да търсят международна закрила.

опасност да бъде убита от член на нейното семейство или представител на общността, такова тежко посегателство трябва да бъде квалифицирано като „екзекуция“, а ако насилието спрямо нея няма за вероятна последица нейната смърт, такова посегателство следва да се квалифицира като изтезание или нечовешко или унизително отнасяне или наказание.

Равнопоставеност между половете

Заплащане

Разликата в заплащането по пол остана проблем в България и през 2023 г. Той може да бъде преодолян постепенно, с целенасочени мерки, привличане на инвестиции, повишаване на доходите и подобряване на образованието на населението.

246 Решение на СЕС по преюдициално запитване от България от 16.01.2024 г., гостъпно на <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=281302&pageIndex=0&doclang=BG&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=2327499>

През 2022 г. разликата между заплатите на мъжете и жените достига 12,6% в полза на мъжете.²⁴⁷ Спрямо предходната година тя се увеличава с 0,6%. През последното десетилетие се движи между 12 и 15%. България е сред държавите членки с по-ниска от средната за ЕС разлика в заплащането по пол. Така жените у нас са по-силно засегнати и от инфлацията.²⁴⁸ В почти всички сфери мъжете получават по-високи заплати. Най-голяма продължава да е разликата във финансовия сектор, където жените получават с 1/3 по-ниско възнаграждение. Значително по-малко е заплащането им в преработващата промишленост, здравеопазването и секторна на информационните и комуникационни технологии. Заплатите на жените са по-високи в строителството, недвижимите имоти, администрацията. Разликата между заплащането между половете е резултат от различни фактори, свързани и с участието на жените в пазара на труда, образованието, местоживеенето, отглеждането на деца.²⁴⁹

Ромските жени – без равни икономически възможности

Негативните стереотипи за ромските жени са характерни не само за обществото, а и за институциите и това допълнително утежнява проблемите, с които ромите се сблъскват.²⁵⁰ Ромските жени нямат равни икономически възможности в сравнение с останалата част от населението на България.²⁵¹ Това е един от изводите в резултат на работата по проекта „Изследване на нуждите и проблемите на жените в България“. Сегрегацията, ранното отпадане от училище, бедността и ниските професионални шансове са основните фактори, които допринасят за икономическото неравенство на ромските жени в България. Особено висока е вероятността от отпадане от училище за ромските момичета – 73,6%, с близо 10 процентни пункта повече, отколкото при момчетата.²⁵² Гетоизираната среда – с характерните за нея традиционни стереотипи, е основен фактор за липсата на образование.

Жените на ръководни постове

Мъжете заемат 63,5% от ръководните длъжности на високо и средно управленско ниво²⁵³, а жените – 36,5%, сочи изследване на НСИ на 22 163 ръководни длъжности на ви-

247 НСИ. *Различие в заплащането по пол, 2022 г.*, достъпно на: <https://www.nsi.bg/bg/content/3978/метагани/различие-в-заплащането-по-пол>.

248 Данни на Института за социални и синдикални изследвания на Конфедерацията на независимите синдикати в България, цитирани от директора инж. Пламен Димитров и Виолета Иванова в интервю пред БНР, 09.03.2023 г., достъпно на: <https://bnr.bg/sofia/post/101791048/jenite-v-balgaria-sa-s-po-niski-zaplati-v-sravnienie-s-majete>.

249 Институт за пазарна икономика. *Жените и пазарът на труда в България, 2023 г.* https://ime.bg/var/images/women_labormarket_070323.pdf.

250 Теогора Крумова от Центъра за междуетнически диалог „Амалуне“: <https://womenlobbybulgaria.org/women-in-politics-discussion/>.

251 Фондация „Екатерина Каравелова“. *Ромските жени и икономическото неравенство, 2023*, доклад, достъпен на: <https://ekfwomen.org/wp-content/uploads/2023/07/roma-women-and-economic-inequality.pdf>.

252 Фондация „Екатерина Каравелова“. *Гласовете на жените в България, 2023 г.*, доклад, достъпен на: <https://ekfwomen.org/wp-content/uploads/2023/03/ekaterina-karavelova-report-needs-assesment-study.pdf>.

253 НСИ публикува данните от изследването „Равнопоставеност между жените и мъжете в управлението 2021“ на адрес: <https://www.nsi.bg/bg/content/20682/публикация/равнопоставеност-между-жените-и-мъжете-в->

соко и средно управленско ниво в институциите на законодателната, изпълнителната и съдебната власт и в други самостоятелни структури извън тях. По-благоприятно съотношение се отчита в изпълнителната власт, където жените са 35,2%, или около 1/3 от ръководителите. Данните показват, че те имат по-голям относителен дял в ръководствата на изпълнителните агенции и специализираните териториални администрации. Европейската директива, която насърчава участието на жени в бордовете на директорите на големите публични компании, трябва да бъде с разширен обхват при транспонирането ѝ в България²⁵⁴, за да обхване всички големи компании, а не само публичните.

Жените в политиката

Според статистика²⁵⁵ на ЕС България е на 29-о място от общо 39 места по дял на жените в националните парламенти и националните правителства и е една от страните в Европа, която отбелязва спад на жените в политиката²⁵⁶. Това поставя България в изоставаща страна по отношение на европейските ценности, Пекинската декларация и Програмата за устойчиво развитие на ООН до 2030 г.

Сред основните принципи в Закона за равнопоставеност на жените и мъжете е балансираното представителство на половете във всички органи, вземащи решения. Насърчаване му е една от петте приоритетни области в Националната стратегия за насърчаване на равнопоставеността на жените и мъжете 2021 – 2030 г.²⁵⁷ На практика обаче не съществуват никакви реални мерки за гарантиране на равнопоставеност на половете в политиката и резултатите от предсрочните парламентарни избори – едва 24% от депутатите в новия парламент са жени – доказват това.²⁵⁸ Равнопоставеното участие в процесите на вземане на решения за всички членове на обществото остава с пожелателен характер, когато липсват целенасочени политики. Ако 52% от населението, колкото са жените у нас, не е адекватно представено политически, има опасност и цялата ни представителна демокрация да остане с пожелателен характер.

На 02.04.2023 г. се проведоха поредните парламентарни избори. Процентът на жените в състава на последните четири парламента варира между малко под и малко над 24%, като тази тенденция на ниско представителство в най-важната институция в страната се запазва и в новото, 49-о Народно събрание. В съвременната си история

управлението-2021.

254 Ще се разшири ли присъствието на жени в корпоративното управление у нас, [investor.bg](https://www.investor.bg/a/461-bloomberg-tv/383991-shte-se-razshiri-li-prisastviето-na-zheni-v-korporativnoto-upravlenie-u-nas), 03.11.2023 г., гостъпно на: <https://www.investor.bg/a/461-bloomberg-tv/383991-shte-se-razshiri-li-prisastviето-na-zheni-v-korporativnoto-upravlenie-u-nas>.

255 Европейски съюз, данни на Евростат, публикувани на 29.01.2024 г.: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_05_50/default/map.

256 Inter-Parliamentary Union, доклад от 2021 г., гостъпен на: <https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2022-03/women-in-parliament-in-2021>.

257 Национална стратегия за насърчаване на равнопоставеността на жените и мъжете 2021 – 2030 г., гостъпна на: <https://www.mlsp.government.bg/uploads/41/test/strategy2021-2030.pdf>.

258 Фондация „Екатерина Каравелова“. Доклад „Жени в политиката“, 2023 г., гостъпен на: <https://ekfwomen.org/wp-content/uploads/2023/04/women-in-politics-2023.pdf>.

страната нито веднъж не успява да достигне дори 30% жени народни представители – минимума, препоръчан от Икономическия и социален съвет на ООН като цел за отдавна отминалата 1995 година.²⁵⁹

Ключово за увеличаване на дела на жените в законодателната власт е поставянето на жени на избираеми позиции в листите.²⁶⁰ Партия „Възраждане“ имаше най-малко жени – водачи на листи – 3 (9,6%). Най-много имаха ГЕРБ – СДС – 9 (29%), а останалите четири парламентарно представени формации са с приблизително еднакъв брой жени на челни позиции: ПП – ДБ и „Има такъв народ“ – с по 6 жени (19,35%), а ДПС и БСП – с по 5 (16,12%). В политически партии липсва припознаване на проблемите на жените и подкрепа за тяхното развитие. Налице са и системни фактори²⁶¹, като икономически неравенства, феминизирана бедност, дискриминация и насилие, основано на пола.²⁶² Те обаче не намериха място в предизборните програми на политическите партии и коалиции.

Проблемите пред жените в България, които до голяма степен създават пречки и пред тяхното участие в процесите на вземане на решения, не намират отражение в програмите на политическите партии.

„Актуалната“ за 2023 г. тема за домашното насилие присъства под някаква форма в програмите на три от шестте формации в новия парламент – ГЕРБ²⁶³, „Има такъв народ“²⁶⁴ и ПП – ДБ²⁶⁵, но без да се споменава, че става въпрос за насилие, основано на пола. В предизборните програми жените присъстват единствено в ролята си на майки.

259 Народно събрание на Република България. Архив Народно събрание: <https://parliament.bg/bg/archive>.

260 Централна избирателна комисия. Избори за Народно събрание 2 април 2023. Кандидатски листи: <https://www.cik.bg/bg/ns02.04.2023/canlist>.

261 Фондация „Екатерина Каравелова“. Доклад „Гласовете на жените в България“, достъпен на: <https://ekfwomen.org/wp-content/uploads/2023/03/ekaterina-karavelova-report-needs-assesment-study.pdf>.

262 Фондация „Екатерина Каравелова“. Доклад „Равнопоставеност на половете в политиката, 2022 г. Предиизвикателства и възможности в българския контекст“, достъпен на: https://ekfwomen.org/wp-content/uploads/2022/12/ravnopostavenost_na_polovete_v_politikata_bg.pdf.

263 ГЕРБ. България след кризите – план за възстановяване, достъпен на: <https://bit.ly/41f0uR>.

264 „Има такъв народ“. Програма – 2023, достъпна на: <https://pp-itn.bg/socialna-politika/>.

265 ПП – ДБ. Програма, достъпна на: <https://ppdb.bg/programa/>.

Глава 15.

Права на хората с психични разстройства

Предвидено е до началото на 2035 г. социалните домове за пълнолетни лица в България да бъдат закрити. През 2023 г. деинституционализацията на грижата за възрастни е все още далече от своя успешен край. Буксува и реформата в държавните психиатрични заведения. През 2023 г. Европейският комитет за предотвратяване на изтезанията, нечовешкото и унижително отнасяне и наказание отчита известен напредък в реформата на грижата за лицата с психични разстройства и умствени затруднения и изразява надежда, че в България ще се реализира реална промяна. В същото време като сериозен провал на българското Министерство на здравеопазването е оценено безсилието му да спре физическото насилие в психиатриите. През годините бяха направени опити за промени в законодателството, прие се нов Закон за социалните услуги и Закон за хората с увреждания. Но промените не доведоха нито до адекватно решение за института на запрещение-то, нито до прекратяване на институционализацията на

хората с увреждания, нито до преодоляване на практики на унижително и нечовешко отнасяне. Инерцията на създаване на затворени, резидентни услуги, които на практика са по-малки институции, продължи. 2023 г. завърши с обещание на политическия елит пред хората с психосоциални увреждания, че законодателството на България най-накрая ще бъде изменено по начин, който да гарантира зачитането на правата им.

Официалната картина

13 046 пълнолетни живеят в домове и центрове, още 1/3 от този брой чакат на входа. Към 31.10.2023 г.²⁶⁶ на територията на страната функционират 152 специализирани институции²⁶⁷ за пълнолетни лица. Общият брой потребители в тях е 8317. Общият брой на алтернативните социални услуги за възрастни е 951. От тях: социални услуги в общността²⁶⁸ – 261; резидентни услуги за пълнолетни лица²⁶⁹ – 427 и асистентска подкрепа – 263. Резидентната грижа е с дял от над 62% от общо 688 групови услуги. С най-голям дял от резидентните услуги, близо 55%, са малките групови домове – ЦНСТ, като близо 83% от тях са за пълнолетни лица с психични разстройства и ментални проблеми.²⁷⁰ Общо заетите места в социални услуги в общността от резидентен тип за пълнолетни лица са 4729.²⁷¹ Преобладаващият дял от потребителите са настанени

266 Официалната статистика, цитирана в този раздел, е на АСП, Решение 92-00-0390/08.12.2023 г. за предоставяне на достъп до налична обществена информация, по реда на ЗДОИ, в отговор на Заявление на БХК, с вх. №92-00-0377/29.11.2023 г.

267 През 2023 г. в страната съществуват: домове за пълнолетни деца с умствена изостаналост – 22; домове за пълнолетни лица с психични разстройства – 8; домове за пълнолетни лица с деменция – 14; домове за пълнолетни лица с физически увреждания – 22; домове за пълнолетни лица със сетивни нарушения – 4; домове за стари хора – 82.

268 Социалните услуги в общността за пълнолетни лица, които функционират на територията на страната като държавно делегирана дейност към месец октомври 2023 г., са: дневни центрове за пълнолетни лица с увреждания – 109; дневни центрове за стари хора – 37; центрове за социална рехабилитация и интеграция за лица – 115.

269 Резидентните услуги в общността са: защитени жилища – 131; ЦНСТ – 234; наблюдавани жилища – 24; преходни жилища – 8; кризисни центрове за лица – 11; центрове за временно настаняване за лица – 14; приюти за лица – 5.

270 Разпределението по профил на ЦНСТ е следното: за младежи с увреждания – 12; за лица с психични разстройства – 74; за лица с деменция – 37; за пълнолетни лица с умствена изостаналост – 71; за лица с физически увреждания – 30; за стари хора – 10.

271 ЦНСТ за младежи с увреждания – 150; ЦНСТ за пълнолетни лица с психични разстройства – 1051; ЦНСТ за пълнолетни лица с деменция – 443; ЦНСТ за пълнолетни лица с умствена изостаналост – 914; ЦНСТ за пълнолетни лица с физически увреждания – 330; ЦНСТ за стари хора – 119.

в ЦНСТ за пълнолетни лица – общо 3007, или близо 64%. Над 80% от живеещите в ЦНСТ са пълнолетни лица с психични разстройства, умствени увреждания и деменция.²⁷²

По данни на Агенцията за социално подпомагане (АСП) 4225 пълнолетни лица чакат в списъците за настаняване към октомври 2023 г.: в специализирани институции – 1668; в социални услуги в общността – 2557. През 2023 г. са затворени 3 специализирани институции за пълнолетни лица²⁷³ и са разкрити 91 нови социални услуги в общността.²⁷⁴ Съгласно действащото законодателство в областта на социалните услуги ролята на общините е водеща за осигуряване на минимален пакет от услуги на областно и общинско ниво, което ще допринесе за подобряване на ефективността на предоставяните социални услуги за уязвимите групи и ще подпомогне тяхното социално включване.

25 години – без промяна

През 2023 г. КПИ отново посети България и отново потвърди изводите си за нечовешките и унижителни условия в българските психиатрични болници и социални институции.²⁷⁵ На 31.01.2024 г. КПИ публикува своя доклад от посещението си през март 2023 г. Въпреки известния напредък в реформата наблюдателите уточняват, че продължава да се упражнява физическо насилие спрямо пациенти от страна на персонала на посетени затворени институции. Според Комитета МЗ се е провалило в опита си да преустанови неприемливите практики. Външното наблюдение констатира, че възможностите за терапия в психиатричните институции в България продължават да са малко, персоналът е недостатъчен, а използването на средства за обездвигване не съответства на международните стандарти.

От 1995 г. КПИ осъществи 14 визити в България. Външните наблюдатели посетиха 10 от 12-те държавни психиатрични болници, някои повече от един път, и 16 социални дома за възрастни с психични разстройства и с умствена изостаналост. През ноември 2021 Комитетът направи публично изявление, в което заяви, че за повече от 25 години при своите наблюдения постоянно констатира нарушения, и изрази своята дълбока загриженост относно практиките и условията в институциите за възрастни с психични разстройства в България.²⁷⁶ „За съжаление, по време на последните посещения на

272 АСП. Решение 92-00-0390/08.12.2023 г. за предоставяне на достъп до налична обществена информация по реда на ЗДОИ, в отговор на Заявление на БХК, с вх. №92-00-0377/29.11.2023 г.

273 През последните години в страната са закрити 4 дома за пълнолетни лица с умствена изостаналост – в Куделин, Преколница, Самуил и Пчелище, и 5 дома за пълнолетни лица с психични разстройства – в Заберново, Раздол, Говежда, Раговци и гара Лакатник.

274 Дневни центрове за подкрепа на лица с увреждания, включително с тежки множествени увреждания – 8; дневни центрове за пълнолетни лица с увреждания – 6; центрове за социална рехабилитация и интеграция за лица – 7; ЦНСТ за пълнолетни лица с деменция – 6; ЦНСТ за пълнолетни лица с физически увреждания – 6; ЦНСТ за пълнолетни лица с умствена изостаналост – 13; ЦНСТ за пълнолетни лица с психични разстройства – 22; ЦНСТ за стари хора – 2; защитени жилища за лица с психични разстройства – 4; защитени жилища за лица с умствена изостаналост – 3; наблюдавани жилища – 6; кризисни центрове за лица – 3; приюти – 4; центрове за временно настаняване – 1.

275 Докладът е достъпен на: <https://www.coe.int/en/web/cpt/-/council-of-europe-anti-torture-committee-cpt-carries-out-a-visit-to-bulgaria>.

276 Публичното изявление на КПИ от 04.11.2021 г. е достъпно на: <https://www.coe.int/en/web/cpt/bulgaria>.

Комитета в България през 2017 г., 2020 г. и 2021 г., делегациите на КПИ станаха свидетели на продължаваща липса на действия за изпълнение на препоръките, като по-голямата част от тях, направени преди това, остават неизпълнени или само частично изпълнени“, посочва в публичното си изявление КПИ.

През октомври 2021 г. КПИ посети държавните психиатрични болници в Ловеч, Кърджали и Карлуково, както и социалните домове в Баня, Лакатник и Петково.²⁷⁷ В началото на 2023 г. делегацията на Комитета посети за първи път Държавната психиатрична болница (ДПБ) в Церова кория, както и тази в град Бяла (втората по големина психиатрична болница беше посетена преди това от Комитета през 2020 г.). Европейските представители бяха и в домовете за социални грижи за хора с умствени затруднения в Драганово и Три кладенци. Последната *ad hoc* визита в България на КПИ от 21 до 31 март 2023 г. целеше да провери дали са изпълнени препоръките от предходните визити.

Терапия с шамари и юмруци

И при последната визита беше констатирано, че малтретирането на пациенти с психични разстройства в България продължава. Според свидетелства на пациенти в ДПБ в Бяла, в три от общо четирите мъжки отделения персоналът крещи на пациентите, а санитарите им бият шамари, удрят ги в главата, в бъбреците и ги ритат (включително и в слабините). Някои от санитарите в болницата в Бяла, споменати поименно от пациенти, са същите лица, които са посочени по време на предходно посещение на КПИ. Подобни оплаквания са получени и от лекувани в ДПБ в Церова кория. Според подадени оплаквания, в лечебното заведение е нещо обичайно персоналът да крещи на пациенти, а санитарите да ги удрят, включително с фиксиращ колан. Направени са и оплаквания, че санитарите използват нецензурни думи, наричат болните с обидни имена и ги заплашват. Пациенти и в двете болници твърдят, че санитарите носят понякога пръчка за „авторитет“. В отделения и в двете болници представителите на Комитета намират в кабинетите на персонала гървени пръчки. Според свидетелствата медицинските сестри и лекарите в болницата в Бяла са били наясно с неприемливото поведение на някои от санитарите, но са предпочели да си затворят очите дори когато пациент се е обърнал към тях за помощ. В ДПБ в Бяла делегацията установява, че 20% от пациентите вече не се нуждаят от хоспитализация, но остават в болницата, тъй като нямат алтернативно място за живеене, нито подходящи услуги, които да позволят грижите за тях извън болницата. Директорът на лечебното заведение уточнява, че освен за психиатрично лечение, институцията действа като дом за социални грижи за хора с психични разстройства, приют за бездомни и хоспис за неизлечимо болни. Комитетът изразява отново мнението си, че оставането на лица в психиатрична болница само поради липса на подходящо публично заведение е „много жалко“.

В обобщение, КПИ отново призовава МЗ да предприеме решителни мерки за преустановяване на малтретирането на пациентите от страна на персонала чрез по-

277 CPT (2022). *Report to the Bulgarian Government on the periodic visit to Bulgaria carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 1 to 13 October 2021*, гостъпен на: <https://rm.coe.int/1680a88ec1>.

...остават в болницата, тъй като нямат алтернативно място за живеене, нито подходящи услуги, които да позволят грижите за тях извън болницата.

добряване на наемането, обучението и контрола над него, както и чрез бързо и независимо разследване на оплакванията от малтретиране. „Подобни констатации показват за пореден път, че е налице сериозен пропуск на Министерството на здравеопазването да предотвратява всички форми на малтретиране на пациенти. Липсва ясно и недвусмислено послание от страна на ведомството

към персонала на психиатричните болници, че случаи на малтретиране няма да бъдат толерирани и ще бъдат обект на санкции“, пише в доклада на КПИ.²⁷⁸

Българските власти са призвани да увеличат значително усилията си за осигуряване на разнообразни алтернативни грижи в общността, включително дневни и извънболнични психиатрични грижи. За пациенти без семейна подкрепа осигуряването на социални грижи трябва да става в малки жилищни сгради, най-вече в градските райони, с осигуряване на необходимите съпътстващи услуги. Отново е подчертана нуждата от тясно взаимодействие между МЗ и Министерството на труда и социалната политика при прилагането на препоръките. Българските власти отново са призвани за спешни мерки за осъществяване на реформата за геинституционализация – съгласно препоръките в този и в предишните доклади на КПИ, в защита на човешкото достойнство на всички потребители.

Мека стая за изолация и... смърт

През 2023 г., както и през всички години преди това властите омаловажаваха и отричаха констатациите на КПИ, а промените, когато изобщо имаше такива, бяха козметични. Изглеждаше така, сякаш няма какво да промени ситуацията. През октомври 2023 г. обаче случай на смърт при възникнал пожар в ДПБ – Ловеч потресе обществото и разкри по очевиден начин нечовешки практики, прилагани спрямо пациентите. ДПБ Ловеч разполага с т. нар. мека стая, създадена с дарения, за която се твърди, че е създадена за да осигури по-щадящи и човешки практики на овладяване на кризисни ситуации. Очакването е, че пациентите няма да бъдат връзвани, а в ситуация на остра криза ще бъдат оставяни за кратко време в това помещение, проектирано така, че да не се наранят. Пожарът в болницата на 02.10.2023 г. обаче разкри съвсем друга картина. Младият пациент, загинал при инцидента, е бил изолиран в тази мека стая, но не с цел овладяване на криза, а с цел наказание, като освен това е бил имобилизиран (вързан) за четирите крайника. Разследване на омбудсмана установява, че пациентът е бил изолиран за повече от 9 часа, а вързан – за повече от 6 часа. Повече от очевидно е, че всичко това не е било необходимо, то не отговаря на никакви стандарти и изобщо противоречи на обявената

278 Пълният доклад на КПИ е достъпен на: <https://www.coe.int/en/web/cpt/bulgaria>.

цел на създаването на т.нар. мека стая. Разследването на омбудсмана установява, че тази практика не е била единична.²⁷⁹

Очевидно жестокото и нечовешко отнасяне към младия пациент, довело до смъртта му, както и установени факти за negliжиране на препоръки, дадени от Районната служба „Пожарна безопасност и защита на населението“ почти 6 месеца преди инцидента²⁸⁰, очертаха картина на пълен отказ на ръководството на ДПБ – Ловеч да се съобрази с каквито и да е препоръки. Само за пълнота на картината ще добавим, че болницата е била обект на проверка и много сериозна критика от страна на КПИ в предходни години²⁸¹, включително и към практиките на нечовешко и унижително отнасяне. Случаят показва ясно и абдикацията на МЗ от всякакви опити за контрол и подобряване на ситуацията в затворените лечебни заведения за лица с психични разстройства.

В крайна сметка общественото внимание към случая и реакцията на правозащитници и професионалисти, доведе до създаване на Временна комисия за защита правата на психичноболните и изготвяне на предложение за законодателни промени, които да ги гарантират.²⁸² Обсъждането на темата в Народното събрание обаче се оказа придружено от коментари и недопустимо отношение, като част от народните представители демонстрираха крайно предразсъдъчно и дори подигравателно отношение, в противовес на сериозното отношение и желанието за промяна на други.²⁸³

Омбудсманът: психиатриите не са места за наказание

През 2023 г. НПМ към омбудсмана извърши проверки в три психиатрични болници – в ДПБ – Раднево, ДПБ – Ловеч и ДПБ – Бяла.²⁸⁴ НПМ установи пренаселеност в някои от отделенията на болниците, липса на оборудване, лоши материални условия и липса на отопление. В някои от болниците той констатира прекомерно голям брой имобилизации. В едната от болниците НПМ установи, че в Първо женско отделение пациентката К.В.Б. с диагноза „параноидна шизофрения“ е имобилизирана 11 пъти от нейното настягане на 18.07.2023 г. до момента на проверката – 08.09.2023 г.

На 12.10.2023 г. екип на омбудсмана извърши проверка в ДПБ – Ловеч във връзка с възникналия на 02.10.2023 г. пожар, по време на който е починал пациент. НПМ изрази официално становище, че „подобно отношение от страна на държавни институции към лица с психични заболявания може да се квалифицира като жестоко, нечовешко и унижително по смисъла на Конвенцията на Организацията на обединените нации про-

279 Докладът е достъпен на: <https://www.ombudsman.bg/bg/p/dokladi-ot-proverki-555>.

280 Информация за тези препоръки се намира в цитирания доклад.

281 Докладът е публикуван през октомври 2022 г., година преди трагичния инцидент.

282 Решението е публикувано в Държавен вестник, бр. 99 от 28.11.2023 г. и е достъпно на: <https://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=201483>. Информация за Комисията е достъпна на страницата на Народното събрание: <https://parliament.bg/bg/parliamentarycommittees/3247>.

283 Протокол от заседанието на Народното събрание е достъпен на: <https://parliament.bg/bg/plenaryst/ns/55/ID/10828>.

284 Всички доклади от посещенията на НПМ към институцията на омбудсмана на България са достъпни на сайта на институцията: <https://www.ombudsman.bg/bg/p/dokladi-ot-proverki-555>.

тив изтезанията и други форми на жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание“. НПМ констатира още, че след възникналия пожар не е извършвана проверка от контролните органи на МЗ. В заключителната част на доклада се отправят редица препоръки за пребазиране и реструктуриране на психиатричните институции и за привеждането им в съответствие със Закона за лечебните заведения. НПМ също така констатира, че един от най-сериозните проблеми в държавните психиатрични болници е липсата на контрол от страна на държавните институции. Според него „държавните психиатрични болници не са места за наказание, а болници за активно лечение на пациенти, които страдат от психични заболявания“.

Трансинституционализацията продължава

Практиката на трансинституционализация в България продължи и през 2023 г. Както в психиатричните болници и социалните институции, така и в новите алтернативни услуги по-скоро се потвърждава тенденцията да се предоставя резидентна грижа за базисни потребности на хората с увреждания, но не и сериозни услуги, насочени към преодоляване на дългосрочната институционализация, към рехабилитация или изграждане на умения за живот в общността.²⁸⁵ В цитираното публично изявление от 2021 г. КПИ критикува и реформата за геинституционализация в България въпреки наблюдавания напредък. Комитетът е на мнение, че „изграждането на места за настаняване „от семеен тип“, често на територията на същите отдалечени домове за социални грижи, които след това ще бъдат обитавани от същите гомуващи и ще бъдат контролирани от същия персонал, в най-добрия случай представлява трансинституционализация, а не смислен опит за истинска геинституционализация“.²⁸⁶

Наблюдение на изпълнението на решението на ЕСПЧ по делото *Станев срещу България*

През февруари 2023 г. в Страсбург се проведе брифинг на неправителствени организации по повод мониторинга на изпълнението на решенията по редица дела, между които и *Станев срещу България*.²⁸⁷ Заседанието на КМСЕ по повод изпълнението на тези решения беше проведено през март 2023 г. С решението си²⁸⁸ Комитетът изрази загриженост по повод установените практики от КПИ във връзка с нечовешкото или унижително отнасяне към хората с психосоциални и умствени увреждания в България.

285 „Остарялата практика, при която социалните грижи в институции често се ограничават до предоставяне на хората с умствена изостаналост и психични разстройства на храна три пъти дневно и покрив над главата, без почти никакви трудотерапевтични или възстановителни дейности, е крайно недостатъчна и очевидно се нуждае от неотложно преразглеждане“, се посочва в цитираното публично изявление на КПИ от 2021 г.

286 Вж.: <https://www.coe.int/en/web/cpt/-/council-of-europe-anti-torture-committee-issues-public-statement-on-bulgaria>.

287 Вж.: <https://www.einnetwork.org/blog-five/2023/2/26/ein-civil-society-briefing-february-2023-turkey-hungary-and-bulgaria>.

288 Решението на Комитета, взето на 1459-тата среща на КМСЕ, по повод наблюдението на изпълнението на делото *Станев срещу България* е достъпно на: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680aa6d0d.

Комитетът отбеляза, че макар да има предприети действия в правилната посока, все още не може да се приеме, че изискванията, произтичащи от решението, са изпълнени. Комитетът подкани правителството да посочи дали хората, поставени под пълно запрещение, могат да обжалват решение за настаняване в резидентна грижа. Комитетът също така прикани властите да гарантират на хората със сериозни умствени затруднения, които не са поставени под запрещение, възможност да се ползват от подходящи процедури за установяване на тяхното съгласие за настаняване в условията на резидентна грижа, включващи съдебен контрол, когато е необходимо. Комитетът също така прикани властите да приемат мерки за осигуряване на съдебен контрол, съвместим с изискванията на чл. 5, т. 4 от ЕКПЧ, като предпазна мярка, когато лицето не е дало валидно съгласие за настаняване или когато желанието на лицето да напусне институцията може да не бъде взето предвид, като отбеляза, че изискванията на чл. 5, т. 4 могат да бъдат изпълнени най-добре чрез комбинация от периодичен контрол на разумни интервали от време и въвеждане на правна уредба, позволяваща на засегнатото лице директно да подаде в съда искане за прекратяване на настаняването. Властите бяха поканени да представят информация до 15.12.2023 г., а разглеждането на изпълнението на решението беше пренасрочено – за пореден път – за месец март 2024 г.

Съдебни битки на национално и на международно ниво

На фона на критиките към България и на изискванията на международните органи за гаранции и реални промени, през 2023 г. бяха установени и редица други нерешени проблеми, засягащи сериозно правата на хората с увреждания. Прегледът на съдебната практика по настаняване на деца и лица с увреждания в резидентни услуги и институции потвърждава извода от предходни години, че тя също бетонира институционализацията. Настаняването често се извършва не като последна мярка, както изисква законът, а като първи избор, когато става въпрос за хора с увреждания. Възможност за грижа в общността продължава да не се търси, особено в случаите с деца и възрастни с увреждания, без близки, готови да се грижат за тях, или в невъзможност да полагат грижа поради липса на съпътстващи социални услуги. Подкрепата за семействата е оскъдна, когато се касае за деца, а когато се касае за възрастни, тя по-скоро липсва. Дефицитът на независими от семейната система лица, обучени да предоставят специфична помощ, заедно с липсата на достъпни жилища и на адекватни социални услуги е сигурният път към институцията за хората с увреждания. И то не толкова заради недостатъчен финансов ресурс, а по-скоро заради отсъствие на политическа воля и недобро управление.

Институционализацията на хората с увреждания, независимо дали се осъществява в големи социални домове, в психиатрични болници, или в резидентни центрове за настаняване от семеен тип, нарушава правото на личен живот на хората с увреждания. Наред с това тя има потенциала да нарушава и други права на хората, настанени в институции. Както се вижда от цитирания пример с летален изход, настаняването в

психиатрична болница може да наруши правото на живот, тъй като функционирането на психиатриите в България е безконтролно.

През 2023 г. Комитетът на ООН по правата на човека постанови решение във връзка с Комуникация №3171/2018 относно смъртта на жена, настъпила в дом за пълнолетни лица с умствена изостаналост. Жената прекарва 8 години и половина в институция в унижителни условия, включително физическо насилие, липса на подходяща грижа, недостатъчна храна и облекло, както и принудително прилагане на силни лекарства. След последния случай, в който е била оставена без надзор, след прием на успокоителни лекарства, тя е намерена мъртва в гора, на 20 км от институцията.²⁸⁹ Комитетът

След последния случай, в който е била оставена без надзор, след прием на успокоителни лекарства, тя е намерена мъртва в гора, на 20 км от институцията.

приканва гържавата да заплати справедливо обезщетение на близките. Съгласно националното ни законодателство обаче максималният размер на обезщетението не може да надвишава 10 000 лв., което означава по-малко от 3500 лв. за всеки от преживелите роднини. До властите беше депозирано писмо, в което беше посочено, че това обезщетение не покрива стандартите за „справедливост“.

Този случай илюстрира много ясно и друг проблем: хората с психосоциални разстройства и умствени увреждания имат труден достъп до правосъдие, а в някои случаи дори нямат. В цитирания случай настанената в дом жена загива през м. януари 2007 г. Цитираното решение на Комитета на ООН по правата на човека е първият акт, разпознаващ нейните права след 16 години съдебни битки на национално и международно ниво. Казусът е красноречив – делата, засягащи хора с увреждания, влизат в съдебната зала в краен случай на смърт или насилие.

Невъзможният достъп до правосъдие

През 2023 г. БХК изследва правата на хора с психосоциални и умствени увреждания, обвинени в извършване на престъпление.²⁹⁰ Сходно проучване беше осъществено и от друга организация.²⁹¹ В доклада на БХК „Укрепване на правата на обвиняемите, подсъдимите и лишените от свобода лица с интелектуални и/или психосоциални увреждания“²⁹² е направен анализ на редица законодателни и практически пропуски както в наказателното производство/загържане и в процедурите за принудително лечение, така и в

289 Повече по темата на: <https://nie.expert/komitetyt-lazarovi/>. Налична е и препратка към резюме на решението на български език.

290 Информация за проекта и линк към доклада са достъпни на: <https://www.bghelsinki.org/bg/reports/2023-rights-of-detainees-with-intellectual-psychosocial-disabilities-bg>.

291 Проектът е на Фондация „Кера“. Информация за него е достъпна на: <https://www.kerafoundation.com/enable/>, а докладът е достъпен на: <https://www.kerafoundation.com/dokladi/>.

292 Докладът е достъпен на: <https://www.bghelsinki.org/web/files/reports/178/files/2023-rights-of-detainees-with-intellectual-psychosocial-disabilities-bg.pdf>.

пенитенциарната система и системата за психично здраве в България. Установени са системни проблеми и пропуски по време на наказателното производство, като: стигма, нисък приоритет на наказателните дела, в които участват хора с увреждания; социална изолация, бедност и липсата на мрежа на подкрепа за осигуряване на редовно амбулаторно лечение, ресоциализация и възстановяване от криза и болнично лечение; липса на механизъм за разпознаване на уврежданията; краен недостиг на съдебни психиатри, болници и центрове за настаняване за експертиза и лечение; бавна експертиза за увреждането; липса на достъп до амбулаторно лечение, особено за лицата, които не са здравноосигурени; липса на подкрепящи услуги за обвиняеми/подсъдим и лишени от свобода с посочените увреждания; недостатъчен капацитет в болниците и централите за психично здраве за стационарно лечение; понякога неадекватни, неясни, неаргументирани експертизи по време на досъдебното производство; липса на достъп до справедлив съдебен процес за обвиняеми, обявени за невменяеми по-късно в производството; продължителен престой на лица на принудително лечение в психиатричните болници поради липса на услуги за подкрепа извън болниците; освобождаване от принудително лечение на лица, които не са лекувани ефективно и все още представляват заплахата за себе си и за околните; незаконно лишаване от свобода на такива лица поради социални, финансови, административни причини и липса на алтернативи.

В „Изследователски доклад за пречките пред хората с интелектуални и/или психосоциални увреждания в системата на наказателното правосъдие“ се разглежда липсата на процесуални улеснения като съществена пречка пред достъпа до правосъдие на хората от посочената група. Процесуалните улеснения, съгласно чл. 13 от Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания, се дължат на хората с увреждания, те са неизменна част от гаранциите за достъп до правосъдие. Това понятие в България обаче не е добре разбрано и такива улеснения рядко се предоставят.²⁹³ По време на работата по доклада изследователи се натъкват на случай, в който човек с психосоциални затруднения е бил подлаган в продължение на години на домашно насилие. В един подобен епизод е извършил посегателство срещу извършителя, довело до смъртта на последния. Както в много подобни случаи, в които извършителят е човек с увреждане, прокуратурата приема, че той не може да носи наказателна отговорност, и го настанява на принудително лечение в психиатрична болница, а всякакви контакти със социални работници и хора, които са били в състояние да го подкрепят, е бил преустановен. Не е имал достъп до никакви процесуални улеснения, а адвокатската защита е била формална.²⁹⁴ Случаят е типичен, независимо за какво престъпление е обвинен човекът с увреждане. Той няма никаква възможност да представи пред независим съд гледната си точка и да получи справедлив съдебен процес, както това би се случило на човек без увреждане. Следва да отбележим, че още през 2019 г. е постановено решение на СЕС, установяващо не-

293 Налице са някои примери за прилагане на чл. 13 от Конвенцията за правата на хората с увреждания, но тези примери са сравнително редки и все още не очертават наличие на достъпно правосъдие за всички хора с увреждания.

294 В доклада се съдържат цитати от интервюта на хора, които са били въввлечени в случая, а историята, представена тук, е въз основа и на информация, събрана от Анета Генова и Мирослав Моравски от Сдружение „Независима експертна мрежа – НИЕ“ и предоставена за целите на настоящия доклад.

законосъобразността на тази практика. Въпреки това до момента на изготвяне на настоящия доклад напредък по тази тема няма.²⁹⁵

През 2023 г. не се случи нищо позитивно и по отношение на прилагането на чл. 12 от Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания. Цитираната разпоредба гарантира на хората с увреждания достъп до правоспособност и дееспособност, наред с всички останали, както и мерки за защита. В България все още мерките за защита се свеждат до запрещението и нищо не е предложено на негово място и към настоящия момент. Разпоредбите на чл. 65 – 67 от Закона за хората с увреждания, които позволяват подкрепа при вземане на решения, са лишени от същинско съдържание и все още няма процесуални гаранции, че подкрепата при вземане на решения ще бъде гарантирана на хората с увреждания, когато имат такава потребност.

295 Текстът на преюдициалното запитване е достъпен на български език на: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=206294&mode=req&pageIndex=1&dir=&occ=first&part=1&text=&doclang=BG&cid=2144006>. Решението от 19.09.2019 г. на СЕС по дело C-467/2018 г. е достъпно на български език на: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=217905&mode=req&pageIndex=1&dir=&occ=first&part=1&text=&doclang=BG&cid=2144006>.

Глава 16.

Права на децата

Децата с увреждания са свръхпредставени в системата на публична грижа в сравнение с детското население като цяло. Те продължават да са „непопулярни“ сред осиновителите. България пета година е без Национална стратегия за детето. Спада броят на приемните семейства и на децата, настанени в тях. Приемната грижа все още функционира на проектен принцип. Няма политики и практики за превенция на изключването на тази група деца от образователната система. В България липсва цялостна система за събиране на статистическа информация по региони и тип на психичните заболявания сред децата.

И през 2023 г. входът към последните детски домове не беше затворен. Финалът на институционализацията за деца беше отложен отново — за края на 2025 г.²⁹⁶ Новата социална инфраструктура за деца²⁹⁷ е положителен знак за постигане на целите на

296 На 01.07.2020 г. влезе в сила Законът за социалните услуги и за първи път в текст на български закон бяха заложили срокове за закриване на институциите: до 2021 г. — на всички домове за деца, а до 2035 г. — на всички домове за лица с увреждания. Завръщането на всички деца в общността е стратегически планирано да приключи през 2025 г.

297 Към 31.10.2023 г. функционират 725 алтернативи на институционалната грижа за деца в страната — от резидентен и нерезидентен тип (предоставяни в общността).

Визията за геинституционализация в България, която беше приета през 2010 г. Посоката на трансформацията в последните години бе преобърната в полза на семейната среда – броят на институциите се стопи²⁹⁸ и същевременно нарасна делът на децата, настанени в семейства, в сравнение с отглежданите в резидентни центрове. 35 на сто от децата в алтернативна на институциите грижа живеят в резидентни центрове, а 65 на сто са настанени в семейна среда. За Европа съотношението е приблизително същото – 40 към 60 на сто.²⁹⁹

Но българската специфика е в това, че общият брой на децата, отглеждани извън биологичните си семейства дългосрочно, остава непроменен съществено. Децата с увреждания са свръхпредставени в системата на публична грижа в сравнение с детското население като цяло, а най-вероятната алтернатива за тях, особено за тези с тежки диагнози, е център за настаняване. Едва 10 от 100 деца, осиновени през 2023 г., са с увреждания. За отглежданите в приемни семейства този дял е още по-малък – 3 от 100 деца. Завръщането в общността на всички деца все още предстои. Комплексната подкрепа за семействата с цел превенция на раздялата закъснява. Продължаващият поток към системата за публична грижа, включително и на деца до тригодишна възраст, е аргумент, че напредъкът остава ограничен. Реформата не е показала цялата си ефективност за всички деца и семейства и за поредна година е на финалната права.

Без национална стратегия за детето

През 2023 г. българското правителство подкрепи новата Стратегия на ЕС за правата на детето и Европейската гаранция³⁰⁰, които са важни политически инициативи, предложени от Европейската комисия. През 2023 г. започна реализацията на българския План за изпълнение³⁰¹ на Европейската детска гаранция в изпълнение на препоръката на Съвета на ЕС за създаване на Европейска гаранция за детето (2030). Очакването е всички проблеми, свързани с грижата за децата, да бъдат решени чрез заложените мерки в Националния план за изпълнение на Европейската детска гаранция.

Над 200 000 деца от уязвими групи ще бъдат обхванати от мерките в българския план, финансиран от Европейския социален фонд и чрез Програма „Развитие на човешките ресурси“ и Програма „Образование“ за програмния период 2021 – 2027 г. Децата с

298 Първите закрити специализирани институции в България са за деца и младежи с увреждания – домовете за деца и младежи с умствена изостаналост са закрити до 2015 г. Следва закриването на домовете за деца, лишени от родителски грижи, и на ДМСГД. През 2023 г. функционират 4 ДМСГД.

299 Източник: <https://eurochild.org/resource/datacare-country-overviews/>.

300 Стратегията на Европейския съюз за правата на детето (2021 – 2024) и препоръката до Съвета за създаването на Европейска гаранция за детето бяха представени на 24.03.2021 г. Достъпни са на: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/child/eu-strategy-rights-child-and-european-child-guarantee_en#the-eu-strategy-on-the-rights-of-the-child. На 14.06.2021 г. Съветът на Европа прие препоръката за създаване на Европейска гаранция за детето. Това е първият политически инструмент, който има за цел да се справи с неравностойното положение на близо 18 милиона деца в ЕС, изложени на риск от бедност или социално изключване.

301 Планът беше изготвен от Междуведомствена работна група към Министерския съвет през октомври 2022 г. През ноември 2022 г. българското правителство прие План за действие в изпълнение на Препоръка (ЕС) 2021/1004 на Съвета за създаване на Европейска гаранция за детето (2030) с Решение №879 на Министерския съвет от 08.11.2022 г.

увреждания са открити като специфична уязвима група в Националния план на България. Отбелязва се, че при тях е налице повишен риск от раздяла от биологичните им семейства, по-голяма вероятност да бъдат настанени в резидентна грижа или да останат извън обхвата на предучилищното или училищното образование. Сред крайните цели е открито разширяването на обхвата на децата с увреждания, ползващи здравни, социални и интегрирани здравно-социални услуги.

Тези усилия обаче не закриват факта, че България пета година е без Национална стратегия за детето до 2030 г.³⁰² Правителството не подреди политиките си за децата в обща рамка и през 2023 г.³⁰³ И реформата за деинституционализация на грижата за деца в България продължи да тъпче в своя финален етап. Превесът на грижата в семейна среда, както посочва Министерството на труда и социалната политика³⁰⁴, е важен резултат от реформата за деинституционализация. В сравнение с началото на промяната през 2010 г. делът на децата, които се отглеждат в семейства на роднини или близки и в приемни семейства, е много по-висок в сравнение с този на децата в услуги за резидентна грижа. Броят на специализираните институции за деца също намаля значително. До края на 2020 г. бяха закрити всички специализирани институции за деца³⁰⁵ с изключение на 4 ДМСГД, които се управляват от МЗ (във Варна, Кърджали, Плевен и Стара Загора). Закриването на домовете за най-малките деца, от 0 до 3 – годишна възраст, отново беше отложено.

Мъчителното затваряне на входа

Още през юни 2016 г. Комитетът по правата на детето към ООН препоръча на България спешно да намали настаняването на деца под три години в институции. От същата 2016 г. правителството реализира операция „Услуги за ранно детско развитие“, финансирана по Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ 2014 – 2020 г. която да осигури устойчивост на новите услуги за деца с финансиране от държавния бюджет. Каква е картината за 2023 г.?

По данни на МЗ³⁰⁶ към 29.11.2023 г. в системата на здравеопазването функционират 4 лечебни институции за бебета и деца от 0 до 3-годишна възраст – ДМСГД. Последните нереструктурирани детски институции са в градовете Варна, Плевен, Кърджали и Стара

302 Съгласно Закона за закрила на детето държавната политика за закрила на детето се осъществява въз основа на приета от Народното събрание по предложение на Министерския съвет Национална стратегия за детето. След като беше блокирана през 2019 г., работата по проекта за 2022 – 2030 г. беше възобновена. Със заповед на председателя на Държавната агенция за закрила на детето през 2023 г. беше сформирана Междуведомствена работна група за разработване на проект на Национална стратегия за детето 2024 – 2030 г.

303 Предвидено е това да стане до края на февруари 2024 г., по данни на Държавната агенция за закрила на детето, <https://sacp.government.bg/за-детето.Vera1972>.

304 Министерство на труда и социалната политика. Деинституционализация на грижата за деца, достъпно на: <https://www.mlsp.government.bg/deinstitutsionalizatsiya-na-grizhata-za-detsa>.

305 В началото на процеса през 2010 г. функционираха 137 специализирани институции за деца. Закрити са общо 133 специализирани институции.

306 Официалната информация е предоставена с Решение РД-01-693, на основание на заповед №РД-01-42/26.01.2022 г. Писмото на МЗ, Дирекция КАО, е в отговор на Заявление от БХК за достъп до обществена информация с вх. №93-00-218 от 29.11.2023 г.

Загора. Към 31.10.2023 г. с мярка за закрила в четирите институции се отглеждат 201 деца с увреждания, като 2/3 от тях са деца с потребност от постоянни медицински грижи. Една четвърт от тези деца са настанени в ДМСГД през последната година. През 2023 г. са институционализирани 51 деца на възраст от 0 до 3 години. Настаняването в домове на бебета и малки деца не е прекратено. През 2023 г. не са закривани ДМСГД. Реформата на ДМСГД е отложена до 31.12.2025 г.

Според МЗ закриването на ДМСГД може да стане факт само след извеждането на всички деца, които са настанени там, включително и на тези с най-тежки множествени увреждания. Според МЗ причините за незавършения процес по извеждането на децата от ДМСГД и тяхното закриване са комплексни. Те не се дължат само на неизградените интегрирани здравно-социални услуги, които трябва да поемат грижата за децата с тежки увреждания с потребност от постоянни медицински грижи. Към 1/3 от децата в ДМСГД трябва да бъдат изведени в социални услуги за възрастовата група 0 – 3 години, които също не са достатъчни. Според МЗ през 2023 г. са предприети мерки за разработване на планове за закриване на две детски институции – ДМСГД – Кърджали и ДМСГД – Стара Загора³⁰⁷, което се очаква през 2024 г. МЗ предвижда през 2024 г. да разработи и планове за закриването на последните два детски дома: ДМСГД – Варна и ДМСГД – Плевен.

Накратко, няма законодателство и практика, според които бебета и деца до 3-годишна възраст да не се настаняват в резидентна грижа. Закриването на последните 4 ДМСГД все така предстои. И през 2023 г. няма създадени нови алтернативни центрове за комплексно обслужване на деца с увреждания и хронични заболявания³⁰⁸ на мястото на ДМСГД. Мудно остава и изграждането на нови ЦНСТ с потребност от постоянна медицинска грижа³⁰⁹ – изградени са едва 8 от планирани 20.

Половината от децата в ДМСГД могат да ги напуснат

Това е изводът на независими експерти. През 2023 г. екипи на неправителствената организация „Надежда и домове за всички“ – Клон България оцениха състоянието на 158 деца, от които 99 деца от ДМСГД (35 от ДМСГД – Кърджали, 64 от ДМСГД – Стара Загора) и 59 деца от пилотните 8 центъра за настаняване от семеен тип за деца и младежи с увреждания и потребност от постоянни медицински грижи (ЦНСТДУПМГ). Целта е да се изготвят актуални планове за извеждане на децата, за които е преодолена потребността от постоянна медицинска грижа от алтернативите и за настаняването им в приемни семейства, а за тези от ДМСГД – настаняване в алтернативи, за да се затвори входът към ДМСГД. Независимите експерти предлагат и конкретни стъпки за по-бързо затваряне на неосъществяващото се затваряне на институциите.

307 Със заповеди №РД-02-204 и РД-02-205 от 07.08.2023 г. са сформирани две работни групи към МЗ, които да разработят конкретни планове за закриване на последните ДМСГД.

308 Лечебни заведения, в които се предоставят квалифицирана медицинска помощ и социални услуги за деца с медико-социален риск.

309 Тези центрове за деца/младежи с увреждания с потребност от постоянни медицински грижи са социална услуга в общността – резидентен тип, всеки от тях с капацитет 8 места.

Крайният извод е, че 50 деца от ДМСГД Кърджали и ДМСГД Стара Загора могат да бъдат насочени към новоизграждащите се ЦНСТДУППМГ в Стара Загора и в Казанлък и към съществуващите два ЦНСТДУППМГ в Пловдив. Оценката за 23 деца (14 от ЦНСТДУППМГ в Пловдив и 9 от ДМСГД Кърджали) е, че са подходящи за отглеждане в приемна грижа. Препоръката на независимите експерти е МЗ спешно да приключи процедурите за набиране на персонал и оборудване в ЦНСТДУППМГ в Кърджали и Хасково, както и да ускори завършването на новите ЦНСТДУППМГ в Стара Загора и Казанлък. Предлага се да се осъществят и срещи за мотивиране на приемни родители, които да се решат да поемат грижата за 23 деца, оценени за пренасочване в семейна среда.

Изгубеният ключ към завръщането

Наг 40 млн. лв. от фондовете на ЕС са инвестирани през последните 12 години в приемната грижа в България по официални данни. Броят на приемните семейства и на децата, настанени в тях, обаче спада. И това е устойчива тенденция. Актуалната картина е една и съща: във всяко пето от приемните семейства няма настанено дете. Приемната грижа все още функционира на проектен принцип. Интересът към нея се свива. Има публични данни за случаи на насилие и злоупотреба с деца, настанени в приемна грижа. Няма специализация на приемните семейства за деца с тежки и множество увреждания и с девиянтно поведение. Няма дългосрочна визия за устойчиво развитие и подкрепа за приемните родители. Липсва и политическа воля да бъде изготвен такъв ключов стратегически документ за превенция на раздялата и за завръщане в общността.

През 2023 г. общият брой на децата, настанени в приемни семейства, е 1609, а общият брой на вписаните в Регистъра на утвърдените приемни семейства е 1796, от които професионални приемни семейства са 1789, а доброволни семейства – 7.³¹⁰ Приемните семейства по проект „Приеми ме 2015“, в които няма настанени деца, е 408, или една пета.³¹¹ Според официалната статистика и броят на осиновяванията в България отбелязва устойчив спад. Общият брой на децата, преминали през 2023 г. от формална грижа към осиновяване, е 300. За сравнение, през 2022 г. този брой е 500. Обявените за осиновяване деца са малко над 1500. Близко 4/5 от тях и през 2023 г. са останали без шанс да намерят свое семейство.

Невидимите деца

По данни на УНИЦЕФ 10 067 деца в България се отглеждат в алтернативна грижа. От тях децата във формална семейна среда са 6496, а децата във формална резидентна услуга са 3571, или 35% от децата в системата на публичната грижа в България живеят в резидентна услуга, а 65% вече са в приемни семейства и в семейства на близки и

310 По данни на АСП през 2021 г. 1982 деца са настанени в приемни семейства. В регистъра на утвърдените приемни семейства са вписани 2202 семейства

311 Всички данни, цитирани в този абзац, се отнасят за децата, настанени в приемни семейства по проект „Приеми ме 2015“.

роднини.³¹² Данните за социалната инфраструктура също са аргумент за напредъка на деинституционализацията.³¹³ Към 31.10.2023 г. на територията на страната функционира 725 социални услуги за деца и семейства – делегирана от държавата дейност. От тях 417 са социални услуги в общността, а услугите за деца от резидентен тип са 308, което е малко над 42% от общия брой алтернативи. За сравнение, пет години по-рано, през 2018 г. резидентните услуги са с преобладаващ дял – 50,7% от всички социални услуги за деца.³¹⁴ Към началото на 2023 г. капацитетът на всички социални услуги е 15 336.³¹⁵ Към 31.10.2023 г. броят на успешно приключилите случаи по превенция на изоставянето, по които са работили отделите „Закрила на детето“ към дирекциите „Социално подпомагане“, е 2273.

С други думи, тенденцията в трансформацията е преобърната в полза на семейната среда през последните години и това е добър знак за реформата. Големият проблем за България е, че децата с множество и с тежки увреждания трудно намират своето семейство. От 300 осиновени деца през 2023 г. 291 са здрави, а едва 9 са с увреждания. От децата, настанени в приемни семейства през 2023 г. – 1609, броят на децата с увреждания е 157.³¹⁶ Делът на децата с увреждания, намерили семейство през 2023 г., остава оскъден – само 10 от 100 осиновени деца през 2023 г. са с увреждания и едва 3 от 100 деца са настанени в приемни семейства.

Всяко второ дете в резидентна услуга е с увреждане

По данни на АСП 2989 деца и младежи са настани в 308-те резидентни услуги в страната към 31.10.2023. От тях преобладаващият дял – 266, или малко над 86%, са малки групови домове – ЦНСТ. В резидентната услуга ЦНСТ се отглеждат преобладаващият брой деца на дългосрочна грижа – над 92% от децата в резидентни услуги. ЦНСТ остават най-вероятната алтернатива за децата с увреждания. От 2751 настанени деца в ЦНСТ малко над половината – 1435, или 52%, са деца с увреждания. Този дял е съотнесен и за всички деца в резидентна грижа – ДМСГД и алтернативи.³¹⁷

ЦНСТ бяха планирани като места за живеене, където децата да прекарват само част от ежедневието си, а през останалото време да ползват съпътстващи услуги в общността, включително детска градина, училище, центрове за социална рехабилитация и интеграция. Въпреки голямото увеличение на услугите в общността, на практика

312 Източник: <https://eurochild.org/resource/datacare-country-overviews/>.

313 През първите години на деинституционализацията увеличението на социалните услуги в общността се дължи най-вече на разкриването на нови услуги от резидентен тип в сравнение с останалите социални услуги в общността. Броят на ЦНСТ за деца намалява.

314 По данни на АСП към 31.03.2018 г. общият брой социални услуги в общността е 604, с капацитет 13 585 места, като от тях 50,7% са от резидентен тип: 306 броя с капацитет 3751 места.

315 Отчет за дейността на Агенцията за социално подпомагане за 2022 г., достъпен на: <https://asp.government.bg/bg/za-agentsiyata/misiya-i-tseli/otcheti-i-dokladi/>.

316 АСП. Решение 92-00-0388/08.12.2023 г. за предоставяне на достъп до налична обществена информация по реда на ЗДОИ в отговор на Заявление на БХК, вх. №92-00-0377/29.11.2023 г.

317 По данни на АСП за 2023 г. общият брой на децата в резидентна грижа е 3190. Децата с увреждания, настанени във всички институции и резидентни услуги, е 1636, или малко над 51%.

преобладаващият дял от децата в ЦНСТ не ползват съпътстващи услуги. Практиката в страната в последните години сочи, че системата за закрила на детето продължава да се нуждае от резидентна грижа, независимо от факта, че мярката за закрила – настаняване в резидентна услуга – е крайна мярка. Констатира се необходимост от различни типове резидентни алтернативи, които да отговорят на комплексните потребности на настаняваните деца и младежи. Нужна е цялостна оценка, която да обобщи ясни емпирично базирани рамки, спектър от услуги, включително подкрепа за напускане, терапевтични услуги, квалифициран персонал, обучен в съответните умения, както и отчетност и външен мониторинг.

Научните изследвания през последните години са по-скоро в подкрепа на резидентната грижа, но при условие че тя е специализирана и с ясни терапевтични цели, добре планирана и обезпечена с ресурси, а не само фокусирана върху грижата и настаняването, което все още е непостигната цел на реформата в България. Дефицитно е и специалното внимание към децата с увреждания. Въпреки отделни практики на приобщаване, реално по-голямата част от децата с увреждания в ЦНСТ не ползват съпътстващи услуги, не влизат в класните стаи, а специалистите – учители, психолози, рехабилитатори – по-често посещават децата в ЦНСТ. Най-честите причини за тези реплики на институционалния подход са липсата или недостатъчният капацитет на услугите в общността, а нерядко и нежеланието да се приемат деца с образователни дефицити, с нарушения в когнитивното развитие, с емоционални и поведенчески проблеми, с по-тежка патология. Независимо от факта, че се подхожда индивидуално към потребностите на всяко дете и се предприемат мерки за подкрепа на личностното развитие, приобщаването в училище на децата от ЦНСТ е проблемно – невинаги взаимодействието между училището и резидентната услуга е ефективно.

Сегрегирани класни стаи

Децата с увреждания остават невидими и за образователната система. Няма политики и практики за превенция на изключването на тази група деца от образователната система чрез преминаване на „индивидуална форма на обучение“. Това практически означава, че дете със специални потребности не се ползва от единственото, което има смисъл за него – социалното взаимодействие и участието в дейности, структурирани съобразно възрастта и спецификите в развитието му. По данни на Асоциация „Аутизъм“ децата с аутистични прояви остават основно извън класовете и се маргинализират допълнително. България е сред страните с най-висока социална и образователна сегрегация в Европа, се посочва в анализ на Световната банка.³¹⁸ Нещо повече, образователните неравенства се задълбочават. От 2006 г. досега българските резултати на теста PISA показват спад на средните резултати – към 40% от учениците са под критичния минимум по четене, математика и природни науки. Висок е и дялът на учениците със слаби резултати. С нисък и намаляващ дял са и отлично представящите се ученици.

318 България. Систематичен анализ на страната, 2021, достъпен на: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099352106282242286/pdf/IDU001631b9d05be9041090b8720e08d0ce003f0.pdf>.

Връзката между резултатите и социално-икономическата среда продължава да бъде силна. В страната 40% от децата имат ниска самооценка на способността си за учене. За ромските деца този процент е 65. Страната е с най-голям процент слаби ученици по отношение на четенето, от социалното гъно. Ученици с ниски образователни резултати са концентрирани в едни и същи „провалящи се“ училища.³¹⁹ Най-облагодетелстваните в социално-икономическо отношение ученици превъзхождат своите връстници в неравностойно положение по показателя „четене“ с близо три години обучение според PISA – 2018 г.

Стигматизацията и дискриминацията при достъпа до общообразователната система е сред предизвикателствата, пред които са изправени децата с увреждания или със СОП. Високият процент на семействата с деца с увреждания, в които единият от родителите не е включен в пазара на труда, дава допълнително негативно отражение върху качеството на живот и достъпа до услуги.

Според експерти са необходими актуално картографиране на проблема и конкретни мерки за насърчаване на интегриран подход между социалната и образователната система. В краткосрочен план правителството следва да подкрепи целеви кампании за увеличаване на достъпа до предучилищно образование и разширяване на обхвата на паричните трансфери за уязвими семейства. Учебните програми в училищата следва да се оценяват системно и да се рационализират. В по-дългосрочен план са нужни координирани, гъвкави системи за здравеопазване, образование и социална подкрепа на децата със специфични потребности. Сред ключовите стъпки за изход са: дуалната и индигуалната форма на обучение, за да бъде разширен обхватът на децата с увреждания, както и на децата във временна криза или с поведенчески проблеми. Предстои правото на образование на основата на „еднакви възможности“ и приобщаващото образование за децата с увреждания да бъдат гарантирани в България.

Децата с психосоциални проблеми

Приблизително 11,2% от децата на възраст 10 – 19 години (73 808 деца) имат някакъв вид разстройство на психичното здраве.³²⁰ В проучване на самоотчетеното психично здраве сред 6245 деца на възраст между 6 и 12 години 27,9% от децата съобщават за поне един проблем. Стигмата, свързана с психичното здраве, е една от основните бариери децата и младежите да получат професионална помощ. В допитването UReport Bulgaria³²¹ през 2020 г. 63% от отговорилите тийнейджъри посочват, че причината да не търсят помощ е тревожност или срам, а 17% посочват незнание къде да търсят помощ.

По данни на Агенцията за хората с увреждания, към юли 2022 г. броят на официално регистрираните деца с трайни увреждания в България е 28 080. В цялостния анализ като

319 Петрова, Д. *Не е дори невярно. Медийна независимост и право на информация по време на ковид пандемията*. София: БХК, 2023.

320 По данните за България от глобалния доклад на УНИЦЕФ „Положението на децата в света 2021 г.“.

321 U-Report Bulgaria е част от глобална мрежа на УНИЦЕФ и партньори, където всяко дете и млад човек на възраст 14 – 29 години може да даде мнението си по различни теми и да получава ценна информация.

най-чести причини за освидетелстване на деца с увреждания през 2020 г. са изведени: психичните и поведенческите разстройства (22,7%), болестите на дихателната система (19,4%), вродените аномалии (17,9%) и на нервната система (12%). Това съотношение между групите се запазва през годините.

В България липсва цялостна система за събиране на статистическа информация по региони и тип на психичните заболявания сред децата. Децата с психосоциални проблеми нямат изчерпателен профил. Това прави и тази група уязвими деца невидими.

По-добра база данни за по-добра деинституционализация

Подпомагането на завръщането в общността на уязвимите групи деца, в това число и на най-изолираната от тях в обществото в цяла Европа – групата на децата с ментални проблеми, изисква базирани на доказателства и информация политики, подобрени национални рамки за наблюдение и оценка на реформите в системата за закрила на детето, както и усъвършенствани системи за данни и докладване. Наличността, качеството и съпоставимостта на данните за уязвимите групи деца е базова предпоставка за вземането на информирани решения по ключови приоритети.

Националните планове за действие в изпълнение на Европейската гаранция за детето и рамките за мониторинг, които се разработват в държавите – членки на ЕС, са възможност за прецизиране на събирането на данни и докладването на напредъка в реформата на грижата и за децата с увреждания.

През последните години регионални експерти обединяват усилията си. Показателите за закрила на детето бяха преразгледани и усъвършенствани на международно и европейско ниво чрез изследователската програма TransMonEE на УНИЦЕФ.³²² През февруари 2020 г. беше създадена и работната група по статистика за деца, юноши и младежи, от Бюрото на Конференцията на европейските статистици (CES). Целите на работната група са да подобри наличието, качеството и сравнимостта на статистическите данни за децата, включително децата с увреждания и децата в алтернативни грижи. Наскоро в рамките на проект, наречен Data Project, УНИЦЕФ и Eurochild разработиха набор от ключови индикатори за събиране на данни за децата в алтернативни грижи в ЕС, включително и за децата с увреждания.

Към момента ЕС не събира сравними данни от държавите членки, за да наблюдава напредъка в реформите в грижите за деца. Съществуващите европейски рамки за мониторинг не включват индикатори за деца в алтернативни грижи, в това число и деца с увреждания в тях. Предложените индикатори на УНИЦЕФ и Eurochild могат да помогнат да се запълни тази празнина и да насърчат държавите да събират систематично и да докладват данни за деца в резидентна грижа – резидентни услуги в общността и институции.³²³

322 Изследователската програма TransMonEE, е иницирана и управлявана от Изследователския център на UNICEF Innocenti и прехвърлена на UNICEF ECARO през 2007 г. с цел укрепване на връзките между изследователска и политическа работа.

323 По данни на Eurochild общо над 300 000 деца живеят в институции в Европа. ЕС подкрепя прехода от институционална към семейна и общностна грижа, базирана на информирани ключови решения.

Глава 17.

Права на ЛГБТИ хората

През 2023 г. бяха отбелязани съществени промени в положението на лесбийките, гей мъжете, бисексуалните, трансджендър и интерсекс (ЛГБТИ) хората в България. Забележителен прогрес е въвеждането на „престъпления от омраза“ на основата на сексуалната ориентация в НК. ЕСПЧ установи, че България нарушава ЕКПЧ с липсата на правна уредба на личните и семейните отношения на еднополови двойки. Тези успехи бяха отбелязани на фона на сериозен регрес в други посоки. ВАС намери основания да не се съобрази с решение на СЕС относно гражданството на дете, родено в семейството на две майки, а ВКС, пренебрегвайки напълно международноправните норми, сериозно презгради възможността за юридическо признаване на пола след десетилетна съдебна практика, която го допускаше. Второто от тези решения предизвика известна консолидация и повишаване на видимостта на транс общността. Крайната националистическа

партия от неототалитарен тип „Възраждане“ внесе законодателни предложения за забрана за споделяне на „възгледи, свързани с нетрадиционна сексуална ориентация и/или определяне на пола идентичност, различна от биологичната“ в системата на училищното и предучилищното образование.

Престъпления от омраза и реч на омраза

През юни народните представители Надежда Йорданова (ДБ), Петър Кьосев и Стою Стоев (ПП) внесоха предложение за изменение и допълнение на приетите на първо четене законопроекта за изменение и допълнение на НК (обединени в общ законопроект). С предложението им се въвеждат квалифицирани състави за редица престъпления, когато са извършени с мотиви, свързани със сексуалната ориентация на пострадалия.³²⁴ Предложенията всъщност представляват опит да се въведе този квалифициращ признак там, където оригиналният законопроект въвежда квалифицирани състави по расистки и ксенофобски побуди, в отговор на наказателна процедура срещу България, започната от Европейската комисия за непълното транспониране на Рамково решение 2008/913/ПВР на Съвета от 28.11.2008 г. относно борбата с определени форми и прояви на расизъм и ксенофобия посредством наказателното право. Част от предложенията бяха приети, обнародвани и са в сила от 08.08.2023 г.³²⁵

Така бяха въведени тежконаказуеми състави на деяния, побудени от сексуалната ориентация на пострадалия, за следните престъпления: убийство (чл. 116, ал. 1, т. 11 от НК), телесна повреда (чл. 131, ал. 1, т. 12 от НК), отвлечане (чл. 142, ал. 1, т. 9 от НК), противозаконно лишаване от свобода (чл. 142а, ал. 3, т. 3 от НК), противозаконно унищожаване или повреждане на чужда движима или недвижима вещ (чл. 216, ал. 5, т. 4 от НК) и явно побуждане чрез проповед пред множество хора (чл. 320, ал. 3 от НК). С признака „сексуална ориентация“ бяха допълнени и основните състави на проповядване или побуждане към дискриминация, насилие или омраза чрез слово, включително онлайн (чл. 162, ал. 1 от НК), употреба спрямо някого на насилие или повреда на имота му (чл. 162, ал. 2 от НК), организиране на тълпа за нападение над обособени по защитени признаци групи от населението (чл. 163, ал. 1 от НК) и попречване на някого да постъпи на работа или принуждаването му да напусне (чл. 172 от НК). Без такъв квалифициращ признак останаха

324 Предложение между първо и второ гласуване с вх. №49-354-04-26 от 09.06.2023 г. към общ Законопроект за изменение и допълнение на Наказателния кодекс №49-353-03-6 от 26.05.2023 г., достъпно на: <https://www.parliament.bg/bills/49/49-354-04-26.pdf>.

325 Държавен вестник, бр. 67 от 04.08.2023 г.

престъпленията принуда (чл. 143, ал. 3, т. 2 от НК), закана с престъпление (чл. 144, ал. 3, т. 4 от НК), системно следене (чл. 144а, ал. 3 от НК), оскверняване на гробове и надгробни паметници (чл. 164, ал. 3 от НК) и палеж (чл. 330, ал. 2, т. 6 от НК).

Сексуалната ориентация като квалифициращ признак отсъства и от тежконаказуемия състав на обидата (чл. 148, ал. 1, т. 5 от НК), но доколкото е налице колизия на този състав с гражданската и административнонаказателната отговорност по ЗЗ-Дискр и не е ясно дали такова деяние действително има житейски проявления с толкова висока обществена опасност, че да ангажира наказателноправен отговор, отделен от подбуждането чрез проповед, този въпрос заслужава допълнителна дискусия.

През юли САС се произнесе като втора инстанция по наказателното дело за нападението от 2021 г. над общностният център „Рейнбоу Хъб“ от страна на политика ултранационалист Боян Станков – Расате.³²⁶ През 2022 г. първоинстанционният СГС се произнесе, че доколкото хомофобските и трансфобски подбуди на извършителя не са квалифициращ признак в НК, те могат да бъдат отчетени единствено при индивидуализация на наказанието. Съдът намери, че деянието осъществява състава на хулиганство в основния му състав (чл. 325, ал. 1 от НК), че – наред с друго – хомофобските и трансфобски подбуди водят до по-голяма обществена опасност на деянието, но поради наличие на законовите предпоставки го освободи от наказателна отговорност и му наложи глоба в размер на 3000 лв. Съдът намери за недоказано обвинението към Расате за нанесена лека телесна повреда на активистката Глория Филипова поради това, че свидетелите на деянията не са имали пряка видимост към мястото, където ударът е нанесен; че липсва подуване на лицето на свидетелката; и че тя не е съобщила, че разпознала Расате като свой нападател още в първоначалния си разпит.³²⁷ По обвинението в лека телесна повреда по хулигански подбуди апелативният съд отмени присъдата, призна го за виновен и го осъди на пробаця, отчитайки хомофобските и трансфобски мотиви за деянието като отегчаващи отговорността обстоятелства.³²⁸ Делото е предмет на касационен контрол, като съдът не се произнесе в докладвания период.

През ноември ВКС се произнесе с ново решение по възобновеното наказателно дело за убийството на Михаил Стоянов – 25-годишен студент по медицина, убит в Борисовата градина в София на 30.09.2008 г. Делото е възобновено³²⁹ по искане на главния прокурор след осъдителното решение на ЕСПЧ по делото *Стоянова срещу България*, отнасящо се до неотчитането при постановяването на присъдата на дискриминационния мотив, основан на предполагаемата хомосексуална ориентация на Стоянов. С решението си от ноември ВКС оставя в сила решението на апелативния съд от 2017 г. С по-ранното си произнасяне по касационното дело ВКС измени постановеното от въззивния съд, като намали наказанията на извършителите, отчитайки, че по делото има „многобройни смекчаващи обстоятелства“, и без да споменава наличието на каквито и да е отегча-

326 Вж. БХК. *Правата на човека в България през 2021 г.* София, 2022, с. 153.

327 СГС. Присъда №87 от 24.06.2022 г. по НОХД №102/2022 г. на СГС, 32. с-в.

328 САС. Присъда №21 от 10.07.2023 г. по ВНОХД №936/2022 г. на САС, 7. наказателен с-в.

329 ВКС. Решение №302 от 23.08.2023 г. по кас.н.г. №223/2023 г. на ВКС, 3. н.о.

ващи. С решението си от 2023 г. Касационният съд отчете, че апелативният е посочил хомофобските подбуди като повишаващи обществената опасност и ги е взел предвид при индивидуализацията на присъдата. ВКС смята, че търсената в решението на ЕСПЧ конкретна тежест на отегчаващите отговорността обстоятелства е изразена от апелативния съд в това, че за разлика от първата инстанция, не е приложил чл. 55 от НК (определяне на по-леко наказание поради изключителни или многобройни смекчаващи обстоятелства).

През февруари КЗД се произнесе по жалба срещу политика Волен Сидеров и двайсет и четирима членове на Общинска избирателна комисия (ОИК) – София. Производството се отнася до агитацията на Сидеров по време на местните избори през 2019 г., че ако бъде избран за кмет, ще упражни властта си, за да забрани провеждането на „София прайд“.

Агитацията е разпространена чрез плакати, билбордове, видеоклипове и онлайн публикации. Жалбоподателите – членове на организационния комитет на „София прайд“ – отнасят въпроса до ОИК, като твърдят, че дискриминацията в речта на Сидеров е несъвместима с добрите нрави, а материали с такава агитация са забранени съгласно чл. 183, ал. 4 от Изборния кодекс. Двайсет и четиримата членове на ОИК обаче намират, че са сезирани с искания извън тяхната компетентност – исканията, свързани с онлайн и телевизионна реч, са от компетентността на СЕМ и Централната избирателна комисия, а исканията, отнасящи се до останалите материали, са от компетентността на КЗД. КЗД образува производство още същата година, в което жалбоподателите добавят оплаквания и срещу членовете на самата ОИК, взели решението. Според жалбоподателите членовете на Избирателната комисия са подпомогнали дискриминацията на Сидеров с бездействието си своевременно да разпоредят премахването на незаконосъобразните агитационни материали – нарушение на чл. 8 във връзка с чл. 10 от ЗЗДискр. В решението си по преписката³³⁰ КЗД намира, че речта на Сидеров не е дискриминационна, тъй като не била насочена срещу конкретни адресати, за което се позовава на порочна практика на ВКС.³³¹ През юли АССГ потвърди това решение.³³² Делото е висящо пред ВАС.³³³

През юли ВАС се произнесе³³⁴ с окончателно решение по делото на ЛГБТИ активиста Радослав Стоянов срещу дружеството – издател на в-к „Труд“, и срещу управителя му Петьо Блъсков. Делото се отнася до превод на статия на руската гържавна информационна агенция „РИА Новости“, публикуван от онлайн изданието на българския

Жалбоподателите... твърдят, че дискриминацията в речта на Сидеров е несъвместима с добрите нрави...

330 КЗД. Решение №65 от 10.02.2023 г. по преписка №890/2019 г. на КЗД, 5. с-в.

331 ВКС. Решение №2 от 19.06.2019 г. по гр.г. №3203/2018 г., 3. г.о., ГК на ВКС.

332 АССГ. Решение №4763 от 13.07.2023 г. по адм.г. №2788/2023 г. на АССГ, 37. с-в.

333 Адм.г. №2788/2023 г. по описа на ВАС.

334 ВАС. Решение №7579 от 10.07.2023 г. по адм.г. №9989/2022 г. на ВАС, V отг.

вестник през 2019 г. Статията последователно използва унизяваща лексика по адрес на нехетеросексуалните хора, нарича хомосексуалността „болест“ и „зараза“, представя гей хората като опасност за децата. С решението си ВАС потвърди наложеното от КЗД задължително предписание медията да разработи и въведе вътрешни правила за недопускане на дискриминация, както и да премахне статията от сайта си. ВАС се произнася: „Използваните квалификации „педерастии“, „содомити“, „перверзници“ носят недвусмислено послание относно определена група лица на основата на сексуалната им ориентация, като по отношение на тях се насажда определен стереотип в обществото, водещ до враждебност, нетърпимост, непоносимост и изключване. Тези изрази не засягат конкретно лице, а цяла група лица, по причина и въз основа на притежаван от тях характерен общ признак, обхванат от закрилата по чл. 4, ал. 1 от ЗЗДискр. Практиката на Върховния административен съд е последователна във възприемане на становището, че за съставомерността на [дискриминационния тормоз] не е наложително с поведението си касаторът да е накърнил достойнството на конкретно определено лице, стига със същото да се засягат интересите на определена социална група, формирана по расов, етнически, религиозен, политически, национален, социален, сексуален или друг защитен от закона признак“. Решението на КЗД не беше изпълнено в рамките на докладвания период и статията остана достъпна онлайн.

През октомври ВАС се произнесе с окончателно решение по делото на Младежка ЛГБТ организация „Действие“ и активистките Деница Любенова и Венета Лимберова срещу рок певицата Милена Славова. Жалбата срещу Славова е подадена в КЗД през 2021 г. след нейни изявления във Facebook, придружаващи споделен от нея видеоклип на крайната националистическа партия ВМРО – БНД, в който ЛГБТИ хората са представени като опасност за „традиционните християнски и семейни ценности“ и носители на „пагубна идеология“. Към споделения клип Славова пише: „Сигурна съм, че НЕ ПОДКРЕПЯМ ГЕЙ ПАРАДИТЕ! Горко на нормалните хора, задушаваме се вече от наглостта и парадирането на разни извращения, И НЕ СЕ ИЗВИНЯВАМ ЗА ДУМИТЕ СИ!“. КЗД отхвърля жалбата и установява, че Славова не е извършила дискриминация под никоя форма, забранена от ЗЗДискр, включително „тормоз“.³³⁵ Това решение е отменено от АССГ с подробни мотиви, отчитащи забраната за всяка дискриминация по закона и това, че тази забрана не прави разлика между лично мнение и други форми на изразяване, както и публично направените изявления на Славова в телевизионно интервю впоследствие.³³⁶ ВАС отменя решението на АССГ като неправилно.³³⁷ В мотивите си обаче ВАС е пренебрегнал съществен брой обстоятелства, установени от КЗД в административното производство, и ги оставя необсъдени. Вместо това последната инстанция се съсредоточава върху обстоятелството, че Славова в телевизионното си интервю направила нюансирано изказване по адрес на „отделни участници в проведения малко по-рано „София прайд 2021“ и по принцип срещу гей-парадите като публична проява [...], а не [по адрес на] ЛГБТ общността като

335 КЗД. Решение №335 от 10.06.2022 г. по адм.г. №391/2021 г. на КЗД, 5. с-в.

336 АССГ. Решение №5768 от 12.10.2022 г. по адм.г. №6188/2022 г. на АССГ, 2. отг., 29. с-в.

337 ВАС. Решение №9474 от 10.10.2023 г. по адм.г. №425/2023 г. на ВАС, 5. отг.

цяло или към отделни нейни членове поради това, че определят себе си като такива с хомосексуална ориентация”. Според Съда певичката акцентирала, че „подобна публичност е несъвместима с интимния характер на отношенията, а не като отричане на самото право на самоопределение и равнопоставеност на представителите на ЛГБТ общността”. Така ВАС разграничава две групи – „участници в гей паради” и „лица с хомосексуална ориентация”. Този подход обаче е подвеждащ и неправилен. От една страна, макар още жалбоподателите пред КЗД да обръщат внимание, че Славова представя изкривен образ на „София прайд”, това обстоятелство не е обсъдено от ВАС, а напротив, прието е, че квалификацията, дадена от Славова, са легитимни. От друга страна, изявленията на Славова в своята цялост далеч не са така нюансирани и по никакъв начин не могат да се отнесат или прочетат – нито в контекста си, нито извън него – като ограничени само до участниците в „парадите на гордостта”. И трето, може би най-важното, този подход на ВАС пренебрегва същността на защитения признак „сексуална ориентация” и социалните и културните реалности, свързани с него. От една страна, шествията за равноправие се организират от ЛГБТИ общността именно поради нейната невидимост и неразбирането сред широката общественост за проблемите ѝ. От друга страна, тъкмо като културен негативен стереотип може да се приеме образът на участниците в прайда като хора, проявяващи неуместна сексуалност или поне проявяващи такава по неуместно време и на неуместно място – нещо, което Славова завоалира зад лексемата „парадиране”. ВАС не забелязва, че проблематизирането на публичното изразяване на еднополовата сексуалност или несексуална интимност е дискриминационно. ЛГБТИ хората имат право да изразяват и споделят за романтичните си чувства, че намират някого за привлекателен, да целуват или държат за ръка на публично място човека, когото обичат, така, както и хетеросексуалните го правят. Самият ВАС подчертава, че такива шествия „имат своето историческо значение за утвърждаване на зачитането на човешкото достойнство, правото на личен и семеен живот”, но не прави връзката между това и изразяването на сексуалност или романтична интимност. Съдът не се мотивира как етикетването на гей хората като „извращения” не е унижително за тях. Изявленията на Славова са не просто изявления на дискомфорт с еднополовата интимност, а заклеймяване, ругателство и призив такова изразяване да не се случва. Мотивите на съда оставят усещането, че той се солидаризира с тезите на Славова, че участието в прайд шествия е нещо неуместно, неподходящо и укоримо. Така се оказва, че хомосексуалният субект е допустим и приемлив само ако не е напълно себе си – ако се държи „прилично”, ако е асексуален/аромантичен, а защо не и антисексуален/антиромантичен. Идентичността на гей хората е приемлива и търпима само ако е дезинфекцирана от тези свои елементи, които всъщност я определят. Това изискване за самоцензуриране и самообезвреда под страх от обществена санкция чрез (публично) ругателство не е нищо друго, освен дисциплиниращ надзор – свобода да бъдеш гей, но само по „правилния” начин, зададен от негей хората.

През ноември в КЗД беше образувана преписка за реч на омразата под формата на дискриминационен тормоз по смисъл на чл. 5 от ЗЗДискр срещу Златан Златанов, на-

роген представител от партия „Възраждане“.³³⁸ Жалбоподателите – един небинарен и един интерсекс човек – сочат като основание за жалбата си пост на Златанов от края на февруари, в който той споделя информация за тълкувателното решение на ВКС от края на януари (вж. по-долу), с което се презгражда достъпът на транс хора до промяна на данните им за пол в регистрите за гражданско състояние. Към споделената новина за решението Златанов е изписал текст, в който определя лицата, търсеци промяна на такива данни, като „изчадия“, както и с други епитети. До края на докладвания период производството пред КЗД не е приключило.

През декември в КЗД се проведе първо открито заседание по жалбата на ЛГБТИ активиста Радослав Стоянов срещу организаторите на Луковмарш – Български национален съюз „Еделвайс“, както и срещу група лица, раздавали дипляна, описваща ЛГБТИ хората като педофили³³⁹. Дипляната е разпространявана на станция в софийското метро в дните преди „София прайд 2021“. Лицата, раздавали брошурата, са установени от полиция на място след сигнал от ЛГБТИ активист. Поради нередовно призоваване не беше даден ход на разглеждането на преписката в заседание. Следващото заседание е през април 2024 г.

Равенство и недискриминация

През ноември народните представители от партия „Възраждане“ внесоха в парламента Законопроект за изменение и допълнение на Закона за предучилищното и училищното образование³⁴⁰, с който се изменя чл. 11, ал. 2 от закона и се въвежда забрана за „действия, свързани с [...] извършването на пропаганда, популяризиране или подстрекаване по какъвто и да е начин, пряко или косвено, на идеи и възгледи свързани с нетрадиционна сексуална ориентация и/или определяне на полава идентичност различна от биологичната“ (правопис и пунктуация – запазени). Предвижда се и в допълнителните разпоредби на закона да се въведе определение за „нетрадиционна сексуална ориентация“, което гласи: „различно от общоприетите и заложените в българската правна традиция схващане за емоционално, романтично, сексуално или чувствено привличане между лица от противоположни полове“. По законопроекта постъпиха осем становища – от Министерствата на образованието и науката, от Министерството на младежта и спорта, от три синдиката и три граждански организации. Към посочените изменения отрицателни становища постъпиха от двете министерства, от Сдружението на директорите в средното образование в Република България и от Съюза на ръководителите в системата на народната просвета в България. От Синдиката на българските учители постъпи предложение за подобрене на текста, а от Движение „Българско семейство“ постъпи становище за подкрепа на законопроекта във вида, в който е. Законопроектът беше отхвърлен от Комисията по образованието и науката на първо четене със 7 гласа в негова подкрепа, 12 въздържали се и нито един против приемането му.

338 Препуска №929/2023 г. на КЗД.

339 Препуска №356/2021 г. на КЗД.

340 Сигнатура №49-354-01-119, достъпен на: <https://www.parliament.bg/bg/bills/ID/165203>.

През декември бяха публикувани новите данни на Евробарометър от периодично провежданото специално проучване за дискриминацията в държавите – членки на ЕС.³⁴¹ Данните за България³⁴², събрани в периода 13.04. – 04.05.2023 г., показват, че възприятието за дискриминация спрямо ЛГБ хората, в сравнение с тази спрямо транс хората, е само три пункта – съответно 40% и 37%, като само 3% от допитаните напълно отричат да съществува такава дискриминация. При все това, нивата на възприятие за дискриминация спрямо тези групи е по-ниско от средното европейско ниво. В контраст с това ниско възприятие обаче са отговорите на допитаните по конкретни примери. Така на въпроса дали биха се чувствали неудобно, ако човек от ЛГБТИ общността заема най-високата изборна политическа длъжност в България, 59% отговарят утвърдително по отношение на ЛГБ хората, а 61% утвърдително по отношение на транс хората. Отново около половината от допитаните отговарят, че биха се чувствали некомфортно, ако представител на тези общности е техен колега в работата, с когото са в ежедневен контакт. Процентите рязко се покачват и при въпроса дали допитаните ще се чувстват некомфортно, ако детето им има любовна връзка с лице от същия пол (74%) или с трансгендер (80%). Само 34% от допитаните смятат, че учебното съдържание трябва да съдържа информация относно сексуалните ориентации и съществуването на множество полови идентичности.

Практиката по ЗЗДискр по случаи на неравно третиране на ЛГБТИ хора продължава да е оскъдна. КЗД не води статистиката за броя на оплакванията по защитени признаци, а само за броя на образуваните производства по признаци. За последните седем години (към декември 2023 г.) КЗД е образувала общо 29 преписки за дискриминация на основата на сексуална ориентация и се е произнесла по 38. За сравнение с останалите основни признаци (признаците по антидискриминационните директиви и Хартата на ЕС за основните права), за признака „увреждане“ цифрите са съответно 2045 преписки и 2210 произнасяния³⁴³; за признака „възраст“ – 262 преписки и 309 произнасяния; за признаците „раса“, „народност“, „етническа принадлежност“, „гражданство“ и „произход“ общо – 403 преписки и 426 произнасяния; за признака „религия или вяра“ – 92 преписки и 70 произнасяния; а за признака „пол“ – 149 преписки и 187 произнасяния. За 2023 г. преписките, приключили със споразумение, са 9, а прекратените – 76, сред които е възможно и да има такива на основата на сексуална ориентация.

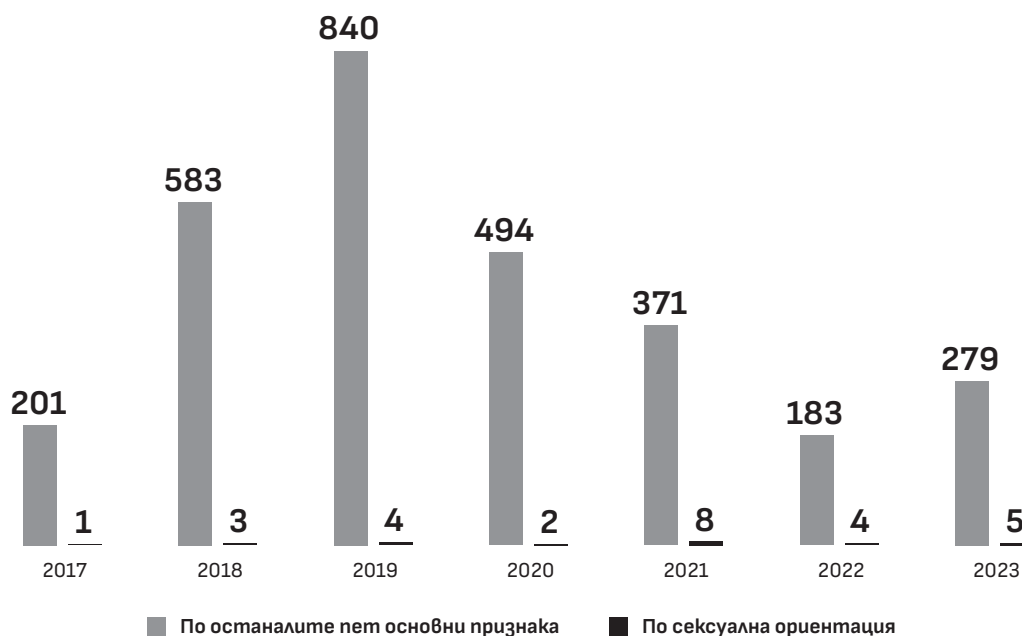
341 Eurobarometer (2023). *Discrimination in the European Union*. Достъпно на: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2972>.

342 Евробарометър (2023). *Специално проучване Евробарометър 535: Дискриминация в Европейския съюз*, достъпно на: <https://europa.eu/eurobarometer/api/deliverable/download/file?deliverableId=90230>.

343 Уместно е да се отбележи, че високият брой преписки по признака „увреждане“ вероятно се дължи не само на постъпили жалби и сигнали, но и на образувани по доклад за самосезиране производства, предвид кампанията за достъпна архитектурна среда „Достъпна България“, иницизирана с началото на мандата на члена на КЗД Петър Кичашки.

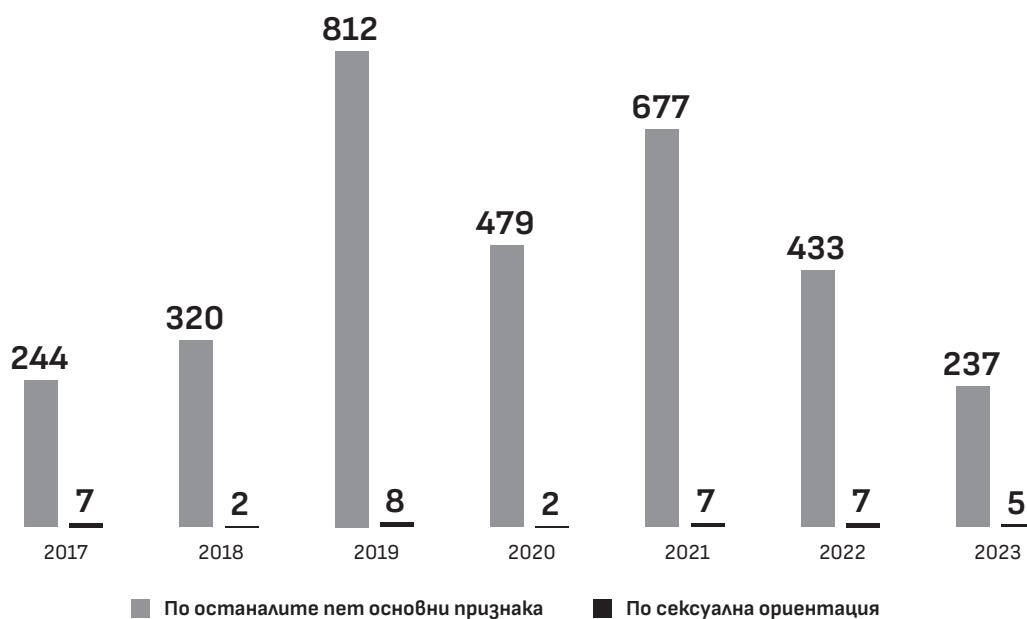
ФИГУРА 5

Брой образувани преписки на КЗД по признака „сексуална ориентация“, съпоставен с броя образувани преписки по останалите пет основни признака за периода 2017 – 2023 г.

ФИГУРА 6

Брой решени преписки на КЗД по признака „сексуална ориентация“, съпоставен с броя решени преписки по останалите пет основни признака за периода 2017 – 2023 г.

Тези данни са тревожни на фона на данните както за възприятията за дискриминация на основата на сексуална ориентация в обществото, така и за възприятията за дискриминация у самата общност на ЛГБ хората, които са високи. Инертността в сезирането на националния орган за равенството за дискриминация на основата на сексуална ориентация може да се обясни със страх и примиренчество пред лицето на хомо- и бифобията у самите жертви, с недоверие в националния орган по равенството или с ниска информираност за тази възможност за защита. И в трите случая обаче отговорност на КЗД е да предприеме решителни действия по информиране и насърчаване на общността за защитата, която се дължи в случаи на дискриминация на основата на сексуална ориентация.

Личен и семеен живот

След решението на СЕС по делото *Панчарево*³⁴⁴ от декември 2021 г., отнасящо се до отказа на българските власти да издадат паспорт и български акт за раждане на детето, станало известно като „бебе Сара“, родено на територията на Испания в еднородна двойка на българска и британска гражданка, през март ВАС се произнесе с окончателно решение по делото. Върховните съдии отмениха решението на АССГ³⁴⁵, който напълно се съобрази с решението на СЕС по преюдициалното запитване и задължи Столична община – Район „Панчарево“ да издаде акт за раждане на детето. Върховните съдии отменят това произнасяне, като намират, че в „представена пред първоинстанционния съд писмена защита от адвокат [Деница] Любенова се съдържа изявление, че [детето] е родена от [чуждата гражданка], като властите на Великобритания са отказали издаване на паспорт на детето, тъй като не е британски гражданин“. Такова обстоятелство обаче не се съдържа в актовете по делото до момента, а в лична кореспонденция за целите на настоящия доклад адв. Любенова отрича да е депозирала в съда документ с подобно съдържание. Същевременно ВАС се произнася: „... съгласно постоянната практика на [СЕС], потвърдена и в решението му по дело С-490/20, на приложението на което се основава обжалваното решение, определянето на условията за придобиване и загубване на гражданство съгласно международното право е от компетентността на всяка държава-членка, която компетентност следва да бъде упражнена при зачитане на правото на съюза. В §52 от същото решение изрично е посочено, че съгласно действащото право на ЕС правилата за гражданското състояние (към които спадаат правилата за брака и произхода), са от компетентността на държавите членки, а правото на Съюза не засяга тази компетентност и в този смисъл държавите членки са свободни или не в своето национално право да признаят брака между две лица от един и същ пол и качеството им на родители“. Интересен е изборът на върховните съдии да спрат последното изречение, което е цитат, до това място, предвид, че в решението на СЕС изречението продължава и посочва, че именно при съобразяването на правото на Съюза

344 Съд на ЕС. Решение по дело №С-490/20, *V.M.A. v. Stolichna obshtina, rayon 'Pancharevo'* от 14.12.2021 г.

345 АССГ. Решение №3251 от 13.05.2022 г. по адм.г. №3654/2020 г. на АССГ, 22. с-в, достъпно на <https://search-sofia-adms-g.justice.bg/Acts/GetActContent?BlobID=090a4929-8325-484b-8da4-ad0ebd70e3dc>.

държавите членки трябва да признават гражданското състояние на лицата, установено в друга държава членка, съгласно правото на последната. Това избирателно четене и цитиране от страна на ВАС води и до погрешно прилагане на правото на Съюза. По-нататък върховните съдии продължават:

Ако не беше еднаквият пол на майките на бебе Сара, нито една от тези институции нямаше да се занимава с въпроса за гражданството ѝ...

„В §57 от решението е прието, че няма задължение за държавата членка, на която е гражданин засегнатото дете, да предвиди в националното си право лица от един и същ пол да имат качеството на родители или да признае за цели, различни от упражняването на правата, които това дете черпи от правото на Съюза, връзката на произход между посочено дете и лицата, които са упоменати като негови родители в акта за раждане, съставен от властите на приемащата държава“. Кои са тези права, които детето черпи от правото на Съюза? За да не обсъжда свободата му на движение в нейната същина – пръв и най-очевиден отговор, – ВАС започва да обсъжда един регламент (Регламент (ЕС) 2016/1191), който се отнася не до същината на правото, а до въпроса за опростяване на изискванията за представяне на някои официални документи в ЕС. Като намира, че детето не е български гражданин по произход, ВАС отменя решението на АССГ. Така с внимателни еквилибристики за невнимателния четящ – лесно подвеждан от цитирането на европейски регламенти и практика на СЕС, които не е чел – ВАС стига до превратно представяне и на фактите по делото, и на правото на ЕС. Това пренебрегване на правото на ЕС и международното право, макар и добре маскирано в иначе стройното изложение в мотивите, има за резултат единствено изключването на децата на еднополови двойки от възможността наравно с децата на разнополови двойки да получат българско гражданство. Всъщност то разкрива дискриминационния уклон на съдебния състав, който не би изследвал дали детето е родено от майка – българска гражданка, ако е заченато с изкуствено осеменяване от чужд донор, или от сурогатна майка в юрисдикция, където това е възможно, но с издаден акт за раждане в съответната държава, където най-малко бащата е български гражданин. Общината също не би изследвала този въпрос, защото би се задоволила с българското гражданство на единия родител и различния пол на другия. Ако не беше еднаквият пол на майките на бебе Сара, нито една от тези институции нямаше да се занимава с въпроса за гражданството ѝ, поради което и това отношение е дискриминационно на основата на сексуална ориентация в разрез с общия правен принцип за равенство.

През септември ЕСПЧ постанови решението си по делото *Коилова и Бабулкова срещу България*³⁴⁶, отнасящо се до липсата на правна регламентация на личните и семейните отношения на еднополовите двойки в България, както и невъзможността да се признае правното действие на фактическия еднополов брак и на законно сключен такъв брак в чужбина. Жалбоподателките по делото, водено с правната помощ на

346 ECtHR. *Koilova and Babulkova v. Bulgaria*, No. 40209/20, Judgment of 5 September 2023, достъпно на: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-226416>.

Младежка ЛГБТ организация „Действие“, живеят семейно от 2009 г. насам. През 2016 г. сключили брак в Обединеното кралство. В съответствие с чл. 100 във връзка с чл. 25, т. 12 – 14 от Закона за гражданска регистрация едната от жените подала заявление в Общината за поддържане на данните ѝ в електронния ѝ личен регистрационен картон. Районният кмет постановил отказ да бъдат извършени промените с аргумента, че законен по българското право е само бракът на лица от различен пол. Жалбоподателката обжалвала отказа, който бил потвърден от съдилищата. ЕСПЧ не изследва задълбочено решенията на националните съдилища, а правната рамка на Република България. Като се позовава на решението си по делото *Федотова и други срещу Руската федерация*, Съдът посочва (§39), че държавите – страни по ЕКПЧ, имат позитивно задължение да осигурят на еднополовите двойки възможността да се възползват от адекватно признаване и защита на личните и семейните им отношения. Това позитивно задължение следва от по-общото задължение да се защитава личният и семейният живот на хомосексуалните хора, което е в хармония с ценностите на демократичното общество, сред които Съдът посочва плурализмът, толерантността и духа на отвореност. Осигуряването на това еднополовите двойки да се възползват от правно признаване и защита несъмнено служи на тези идеали и ценности, тъй като такова признаване и защита придават легитимност на тези двойки и насърчават включването им в обществото без оглед на сексуалната ориентация. Съдът подчертава, че демократичното общество по смисъла на Конвенцията отхвърля всяко стигматизиране въз основа на сексуалната ориентация. Основата на едно такова общество е равното достойнство на индивидите. Тази основа се подхранва от многообразието, което Съдът възприема като предимство, а не като заплаха. Съдът намира, че Република България не предоставя ефективна защита на личния и семейния живот на хомосексуалните хора. С това решение България се оказва в неизпълнение на ЕКПЧ. За да поправи това, тя следва, от една страна, да предостави правна форма за уреждане на личните и семейните отношения, която може и да не е брак, а друга по название; а от друга страна – да осигури възможност за регистриране на сключени в чужбина бракове по начин, който ще осигури признаването на правните последици от тях в Република България.

Юридическо признаване на пола

През февруари ВКС се произнесе с ново тълкувателно решение относно юридическото признаване на пола на трансджендър хората.³⁴⁷ Предмет на делото е уеднаквяване на противоречивата съдебна практика по въпроса допустима ли е промяната на данните за пол в регистрите за гражданско състояние на транссексуални и интерсекс хора, или не. Тълкувателното решение идва, след като върховните съдии изпратиха до КС искане за задължително тълкуване на понятието „пол“ в Конституцията. По това искане през 2021 г. КС се произнесе³⁴⁸, постановявайки, че „в разбирането за понятието

347 ВКС. Тълкувателно решение от 20.02.2023 г. по тълк.г. №2/2020 г. на Общото събрание на Гражданската колегия на ВКС.

348 КС. Решение №15 от 26.10.2021 г. по к.г. №6/2021 г., гостъпно на <https://www.constcourt.bg/bg/act-9173>.

„пол“ конституционният законодател през 1991 г. не е вложил друго съдържание, освен традиционното, т.е. биологичното, основаващо се на половата бинарност“. Съобразявайки това произнасяне, мнозинството съдии от Гражданската колегия на ВКС се произнесе, че законът „не предвижда възможност съдът да допусне в производството по реда на глава III, раздел VIII от Закона за гражданската регистрация промяна на данните относно пола, името и единния граждански номер в актовете за гражданско състояние на молител, който твърди, че е транссексуален“. Съдиите обсъждат практиката на ЕСПЧ по въпроса, но представят превратно скорошните му решения и по-конкретно решението на Голямата камера на Съда по делото *Hämäläinen v. Finland*, където ВКС посочва, че ЕСПЧ е формулирал свобода на преценка на държавата дали „да приеме или не законодателство относно правното признаване на новия пол на транссексуалните лица след операция“, докато в действителност по това дело ЕСПЧ определя предмета му по чл. 8 от Конвенцията като дали трябва да бъде признат новият (генитален) пол на лицето *докато то е в брак, сключен преди промяната на пола* (§64 от решението). Проблемите на ВКС в четенето и разбирането на практиката на ЕСПЧ продължават и по-нататък. Цитирайки две решения на ЕСПЧ срещу България – по делата *Я.Т.* и *П.Х.*, – върховните съдии стигат до извода, че Съдът е намерил нарушение на Конвенцията поради разнородната практика на съдилищата, която е оставила жалбоподателя в положение на несигурност, както и че националният съд не е обосновал със солидни причини от обществен интерес отказа да се допусне промяната на данните на молителя. Като игнорира големи части от тези решения, изхождащи от предпоставката, че все пак в националните производства по двете дела е било признато, че процедура за промяна на данните за пол съществува (каквото позитивно задължение ЕСПЧ признава, противно на опитите за превратно позоваване на *Hämäläinen*), ВКС стига до извода, че като презгради възможността за такава процедура с тълкувателното си решение, тази несъвместимост с Конвенцията ще отпадне – един наистина впечатляващ цинизъм. По отношение на другия проблем – липсата на солидни причини от обществен интерес, ВКС решава да „излекува“ този недостатък с мотивите на КС, че „ценностните разбирания на обществото, формирани от религията и морала“, биха били в колизия с евентуално решение на ВКС, допускащо такава промяна на данните за пол. Както и КС, ВКС също подминава въпроса със светския характер на българската държава и дали кодифицираното право все пак е над обичаите, тъй като били те основани и на „народни“ разбирания за морал. Така с това решение, не по-малко позорно от решението на КС от 2021 г., ВКС зачеркна десетилетна съдебна практика при действието на две български конституции³⁴⁹, която допускаше промяна на данните за пол в регистрите за гражданско състояние на транс хора и практика отдаваше дължимия приоритет на социалното измерение на пола (джендър) вместо на неотнositимите за повечето социални въпроси хромозоми и генитален пол на лицата. Двете решения – на Конституционния и на Касационния

349 За практиката по съдебна промяна на гражданския пол при действието на предходни конституции анекдотични доказателства се съдържат в интервю на проф. г-р Тодор Бостанджиев (<https://blitz.bg/article/2580>), а за практиката по хирургическа промяна на гениталния пол – в интервю на проф. г-р Станка Маркова (<https://youtu.be/Rcw7iHCRCGk?si=jENISAc390Dxu4VN&t=599>).

съд – са логичен резултат от масовата клеветническа кампания срещу транс хората, подета от международното лоби на консервативната реакция. Кампанията започна в края на 2017 г. с въпроса за ратификацията на Истанбулската конвенция и продължава и сега.³⁵⁰ Решенията на двете съдилища ги очертават като правоприложители, които изоставят възгледа за себе си като за „национален съд по правата на човека“³⁵¹, а изоставят впрочем и правото, което заместват със съображения за традициите (*argumentum ad antiquitatem*). Макар в решението на мнозинството да не се споменават интерсекс хората, в решението на КС от 2021 г. се посочва, че при тези от тях, при които междуполовото състояние се дължи на отклонения от типичните комбинации ХХ и ХУ на половите хромозоми, промяна на данните за пол в регистрите за гражданско състояние не би била в противоречие с вложеното в основния закон разбиране за пола. Решението на ВКС беше взето при сериозно разделение на съда – с мнозинство от 23 срещу 21 съдии. В особеното си мнение по тълкувателното дело малцинството поставя сериозен акцент върху практиката на КС, съгласно която той „многократно е тълкувал конституционните права в съответствие с принципите на международното право в областта на правата на човека, така както са прокламирани в [ЕКПЧ] и другите международни договори, по които Република България е страна“, поради което „не може да става въпрос за противоречие между чл. 8 [от Конвенцията] и Конституцията на [Република България], като съответно нито един от двата акта „не се налага“ над другия, включително и по отношение на биологичното обяснение на понятието „пол“. Малцинството подчертава, че „[н]икъде в Конституцията и законите няма забрана за промяна на вписания в актовете за гражданско състояние пол на транссексуалните, интерсексуалните и другите лица по медицински причини“ и че „[т]акава забрана не може да се изведе и по тълкувателен път“. Съдиите от тази група правдиво критикуват подминаването в тълкувателното решение на въпроси като правния статут на транссексуалните, преминали вече през промяна на гражданския пол, за равното третиране с транс хората, на които тепърва ще бъде отказана такава промяна, както и с интерсекс хората, за които и КС потвърждава, че промяна по медицински причини е допустима. В особеното мнение се посочва: „Едва ли има място за разумно съмнение за това, че чл. 9 от [Договора за Европейския съюз] не допуска национална съдебна практика, която може да признае променения пол само в едни случаи поради религиозни ценности и морални норми, но не и във всички останали еднакви („практически сходни“) случаи, при които има промяна на половата идентичност по други, различни медицински причини“. Малцинството стига до извода, че тълкувателното решение противоречи на обвърз-

350 Вж. подробно изложение по този въпрос в доклада на Европейския парламентарен форум за полово и репродуктивно здраве „Възстановяване на естествения ред. Визията на религиозните екстремисти за мобилизация на европейските общества срещу правата на човека в сферата на сексуалността и възпроизводството“, достъпен на английски, испански, френски, италиански, полски, немски и литовски на: <https://www.epfweb.org/node/175>; за финансирането на тези кампании вж. и доклада на организацията „Върхът на айсберга. Религиозните екстремисти, финансиращи дейности против правата на човека в сферата на сексуалността и възпроизводството“, достъпен на английски, френски, немски и полски на: <https://www.epfweb.org/node/837>.

351 Както се посочва в Тълкувателно решение от 15.06.2015 г. по тълк. д. №5/2013 г. на Общото събрание на Гражданската колегия на ВКС.

ващи и задължителни за изпълнение решения на КС и ЕСПЧ, което влече „обективната невъзможност за настоящото тълкувателно решение да обвърже съдилищата“.

През декември Фондация „Ресурсен център Билитис“ публикува книгата „Юридическото признаване на пола в България. Настояще и перспективи“³⁵². Публикацията, която се разпространява безплатно, е пръв опит в обема на книга да се анализира тази тема. Състои се от четири глави: общ увод в темата, придружен с исторически и научен обзор; общ поглед върху законодателните решения в Малта, Исландия, Норвегия, Швейцария и Аржентина; анализ на българската съдебна практика; критика на решенията на КС и ВКС.

Свобода на изразяването, събранието и сдружаването

На 17.06.2023 г. се проведе 16-ият „София прайд“, на който въпреки проливния дъжд отново се събраха хиляди участници. Шествието премина без инциденти. За първи път политическата партия „Да, България!“ подкрепи прайда.³⁵³ В същия ден се проведе и контрадемонстрацията „Поход за семейството“, прикрита зад наглед неутрални послания, като борба с демографската криза, въвеждане на вероучение в училищата и конституционни гаранции за свободата на словото³⁵⁴. По данни от медиите, участниците са били 3000 души. През 2023 г. не се проведе „Бургас прайд“ поради липса на инициатива от страна на досегашния организатор.

352 Стоянов, Р., С. Петкова, г. Чеширова, В. Тодорова. *Юридическото признаване на пола в България. Настояще и перспективи*. София: Фондация „Ресурсен център Билитис“, 2023, ISBN 978-619-91900-9-8, достъпна на: <https://bilitis.org/kniga>, както и на: https://www.academia.edu/114416765/Юридическото_признаване_на_пола_в_България_Настояще_и_перспективи.

353 „Да, България“ за София прайд: В България ЛГБТИ хората нямат равни права с другите, offnews.bg, 17.06.2023 г., достъпно на: <https://offnews.bg/politika/da-balgaria-za-sofia-prajd-v-balgaria-lgbti-horata-niamat-ravni-pra-803077.html>.

354 Шествие за семейството иска демографска стратегия до 2050 г. и вероучение в училищата, news.bg, 17.06.2023 г., достъпно на: <https://news.bg/society/shestvie-za-semeystvoto-iska-demografska-strategiya-do-2050-g-i-verouchenie-v-uchilishtata.html>.

Глава 18.

Климатични права и защита на околната среда

Проблемите, свързани с околната среда, остават актуални през 2023 г. Те включват липса на значително подобрение на качеството на въздуха и водите, загуба на биологично разнообразие, недостатъчно и тромаво навлизане на възобновяеми източници, особено по отношение на децентрализираното производство от индивидуални домакинства и енергийни общности. Въпреки това усилията за подобряването на тази среда на индивидуални организации, коалиции от организации или самоорганизирали се местни групи не може да останат незабелязани. Три отличаващи се примера в това отношение са инициативата за промяна на Конституцията, която да включва засилено право на природа, както и усилията на две местни общности – в Димитровград и в Павликени – да защитят правата си на чиста околна среда чрез конкретни действия.

Всеки човек има право на здравословна околна среда – на живот, здраве, храна и адекватен жизнен стандарт. То е разпознато от Конституцията на Република България.³⁵⁵ В целия свят се увеличават случаите на горещи вълни, наводнения, суши и екстремни метеорологични явления, предизвикани от засилващата се климатична криза. В България колебанията на средногодишната температура на въздуха в периода 1931 – 2020 г. разкриват статистически значима тенденция на затопляне.³⁵⁶ Учените са единодушни, че тези екстремни природни явления и най-вече техният интензитет и порядък са причинени от повишаващата се средна температура на Земята, както и че човешката дейност играе основна роля в този процес. Именно защото тези явления не са случайни, а действията на хората ги предизвикват, се заражда движение за климатична справедливост³⁵⁷, което настоява, че правителства и корпорации имат отговорност да предприемат активни действия, за да намалят отрицателния ефект, който човешката дейност има върху променящия се климат.

През 2023 г. шестима португалски младежи се изправят срещу 32 правителства в ЕСПЧ, за да поискат действия в областта на климата.³⁵⁸ Това не е изолиран случай – по света вече се водят хиляди такива дела и някои от тях приключват с успешни за жалбоподателите решения. Това води до цялостна трансформация на обхвата на човешките права – правото на живот и достойнство вече включва правото на здравословна околна среда, способна да поддържа качествен живот. Правото да не бъдем лишавани от живот, свобода или собственост вече е разпознато като включващо и правото на стабилен климат. В начина, по който следва да се отнасяме към природните блага, вече започва да се взема предвид и това че младите хора и бъдещите поколения също имат своите права и трябва да бъдат защитени от катастрофално изменение на климата.³⁵⁹

Сред отговорниците в делото на португалските младежи е и България. Делото не е иницирано от български жалбоподатели, но дела по сходни въпроси се водят и в страната, тъй като изменението на климата, унищожаването на елементи от природата и последициите от тези действия крият сериозни заплахи за правата на хората и в България. Тук правим неизчерпателен обзор на някои от актуалните събития в страната през 2023 г., свързани с тези теми.

355 Съгласно Конституцията „гражданите имат право на здравословна и благоприятна околна среда в съответствие с установените стандарти и нормативи“ (чл. 55).

356 *Променящият се климат на България – данни и анализи*. Рег. Таня Маринова и Лилия Бочева. София: НИМХ, 2023, ISBN 978-954-90537-3-9, с. 90, гостънна на адрес: https://www.meteo.bg/meteo7/sites/storm.cfd.meteo.bg/meteo7/files/kniga_klim_promeni_23-12-2023_KM_ff.pdf.

357 *What is climate justice?*, Global Witness, 02.12.2021 г., гостънно на: <https://www.globalwitness.org/en/blog/what-climate-justice/>.

358 *Нашите климатични права. Кои закони позволяват да ги отстояваме и готови ли сме като общество за това?* София: Фондация „БлуЛинк“, 2023, ISBN 978-619-92571-2-8, с. 4, гостънно на: https://www.bluelink.net/files/attachments/nashite_klimatichni_prava_rabotna_versiya_na_doklada.pdf.

359 *Нашите климатични права. Кои закони позволяват да ги отстояваме и готови ли сме като общество за това?*, с. 4; ECtHR (2020). Duarte Agostinho and Others v. Portugal and Others, no. 39371/20, Communication on the case, гостънно на: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-13055>.

Право на природа

В разгара на нажежените дискусии за промяна на Конституцията 40 граждански организации, сред които членките на коалиция „За да остане природа в България“, както и групи – туристически, земеделски и право-защитни, се обединиха, за да поискат една друга промяна в Основния закон на страната.³⁶⁰

...един милион вида... са застрашени от изчезване, загуба на плодородни почви и пресъхване на водни източници.

Предложението цели установяването на правни гаранции, че горите, реките, пасищата, влажните зони и природният ландшафт ще бъдат запазени за бъдещите поколения. Инициращите организации изразяват следните съображения, които налагат нуждата от промените: 1) 10% от всички гори в България са със статут на гори в земеделски земи и ползването им не е за целите на лесовъдството и защитата им; 2) Не всички реки са определени като такива, което води до стесняването на техните корита и в отделни случаи – до пълното им засипване и унищожаване. Езерата, блатата, торфищата и разливите на реките често липсват на кадастрални карти, което осуетява каквито и да било действия за тяхното ефективно управление и позволява унищожаването им; 3) Пасищата се възприемат основно като непродуктивни земеделски земи и са първата жертва на процесите на застрояване или комасация на обработваемите земи, като по този начин хората биват лишавани от възможността да отглеждат домашни животни, а много диви животни и растения – от местообитания.³⁶¹

Инициативата продължава да бъде отворена за други организации и граждани, които биха искали да я подкрепят. Допълнението в Конституцията и успешното включване на такова конкретно и разширено право на природа за българските граждани може да се превърне в голям успех за защитаването на естествените и полуестествените природни екосистеми в страната. Самото разпознаване на тяхната роля за оцеляването на човека в разгара на все по-заплашителна климатична криза е от голямо значение. Тяхното опазване, от друга страна, е ключово за възпирането на разрастването на друга, по-малко споменавана, но също толкова заплашителна за хората криза на загубата на биологично разнообразие. Тази криза включва в себе си опасно намаляването на природните видове и местообитания, включително един милион вида, които са застрашени от изчезване, загуба на плодородни почви и пресъхване на водни източници.³⁶²

360 За промени в Конституцията, които да защитават правото на природа, Коалиция „За да остане природа в България“, 07.12.2024 г., гостъпно на: <https://forthenature.org/za-promeni-v-konstitutsiyata-koito-da-zashtitavat-pravoto-na-priroda-1-9315>.

361 Уебсайт на инициативата: <https://pravonapriroda.bg/>.

362 *Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework*, 15-а конференция на гържавите, членки по Конвенцията на ООН за биологичното разнообразие, 19.12.2022 г., гостъпен на: <https://www.unep.org/resources/kunming-montreal-global-biodiversity-framework>.

Право на чист въздух

Достъп до правосъдие

По отношение на качеството на въздуха, за момента най-скорошният и ярък положителен пример остава колективният иск срещу Столичната община, в който съдът постанови, че публичните власти са отговорни да актуализират програмите за управление на качеството на въздуха, информират обществеността за качеството му и вземат нужните мерки за неговото подобряване. Делото е заведено през 2017 г. и спечелено през 2021 г., но от страна на Общината продължава да има неизпълнение на съдебното решение.³⁶³ През 2023 г. един от жалбоподателите – Екологично сдружение „За Земята“, продължава с опитите да насърчи въвеждането на конкретно законодателство, благодарение на което хората в цяла България да могат да търсят правата си на чист въздух в съда, като оспорват адекватността на мерките, предвидени в програмите за качество на атмосферния въздух на общините. След неуспешен иск в съда³⁶⁴ и призив от страна на Европейската комисия България да премахне пречките пред достъпа до правосъдие във връзка с плановете за качество на въздуха³⁶⁵, дискусиата е пренесена в парламента, където има предложение за изменение на Закона за чистотата на атмосферния въздух, с което тези права да бъдат защитени.³⁶⁶ Предложението все още не среща единодушна институционална подкрепа.

Дела срещу налагането на принудителни административни мерки срещу две въглищни централи – в Гълъбово и в Димитровград

През 2022 г. вследствие на активна кампания от страна на тогавашния министър на околната среда и водите срещу замърсяването на въздуха от две от значително амортизираните въглищни централи в България – ТЕЦ „Брикел“ в Гълъбово и ТЕЦ „Марица 3“ в Димитровград, пословично свързвани с енергийния бизнесмен Христо Ковачки, регионалните инспекции налагат принудителни административни мерки на инсталациите за временно спиране на дейността, докато не бъдат прекратени нарушенията на комплексните им разрешителни.

Двете дружества обжалват наложените санкции респективно пред съдилищата в Стара Загора³⁶⁷ и Хасково³⁶⁸. И по двете дела гражданските организации „Грийнпийс“ – България и Екологично сдружение „За Земята“ правят опити да се присъединят като

363 Столична община не изпълни съдебното решение за предотвратяване на замърсяването на въздуха в София. Гражданите могат да търсят обезщетение, Екологично сдружение „За Земята“, 07.12.2022 г., достъпно на: <https://www.zazemiata.org/so-se-provalia-za-vyzduha/>.

364 Съдът реши: граждани не могат да обжалват програмата за въздуха, Екологично сдружение „За Земята“, 26.01.2022 г., достъпно на: <https://www.zazemiata.org/sadat-reshi-grazhdani-ne-mogat-da-obzhalvat/>.

365 Европейска комисия. Производства за установяване на нарушения от месец юни: основни решения, 01.06.2023 г., достъпно на: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/inf_23_2707.

366 Законопроект за изменение и допълнение на Закона за чистотата на атмосферния въздух, сигнатура №49-354-01-43, достъпен на: <https://www.parliament.bg/bg/bills/ID/164838>.

367 Административен съд – Стара Загора. Агм.г. №549/2022 г.

368 Административен съд – Хасково. Агм.г. №387/2022 г.

заинтересовани страни, но това участие е разрешено само от хасковския съдия, което отново поставя въпроси за правото на достъп на гражданите до правосъдие по въпроси, свързани с опазването на околната среда и конкретно с чистотата на въздуха. Двете дела са разглеждани в съда през цялата 2023 година и производствата им продължават през 2024 г. Една от причините е, че дружествата жалбоподатели по сходящ начин целят протакане на производствата³⁶⁹, като многократно настояват за установяване на факти и доказателства, които са неотнормими към наложената мярка. Това води до необходимост от назначаване на сложни технически експертизи, а съдът среща трудности при намирането на експерти, които да отговорят конструктивно на въпросите в обозрими срокове.³⁷⁰

Делото, разглеждано в хасковския съд, среща значителен интерес от страна на местната активна гражданска група „Дишай, Димитровград“, чиито членове и последователи редовно посещават заседанията³⁷¹, а от края на 2023 г. има интерес и от работещи в предприятието.

Право на стабилен климат, преплетено с право на чист въздух

През лятото на 2023 г. ВАС отказа да постанови решение по същество по делото за разрешителното на държавната ТЕЦ „Марица-изток 2“³⁷², която е и най-голямата възглищна централа на Балканите.³⁷³ На основание на формални нарушения ВАС върна делото в Стара Загора за повторно разглеждане от местния административен съд. Предмет на делото е изключението от нормите за замърсяване на въздуха, залегнало в разрешителното на централата, издадено от Изпълнителната агенция по околната среда (ИАОС). То позволява на „Марица-изток 2“ да отделя серен диоксид близо два пъти над допустимото и живак – над четири пъти, без краен срок и без план за справяне с вредните емисии (т.нар. дерогации). В рамките на това съдебно производство българският ВАС се консултира със СЕС, като направи запитване към него. Отправянето на такъв вид запитвания³⁷⁴ – известни като преюдициални, е стандартна процедура, но далеч не е честа практика на българските съдилища. Нейната цел е да осигури еднообразното тълкуване и да унифицира практиката по приложението на правото на ЕС в държавите членки.

369 *Искане за допълнителна експертиза отложи делото на ТЕЦ-а срещу РИОСВ*, Haskovo.info, 12.12.2023 г., достъпно на: <https://haskovo.info/205840/искане-за-допълнителна-експертиза-от/>.

370 *Ново отлагане на делото по жалбата на ТЕЦ-а срещу РИОСВ – Хасково*, Haskovo.info, 21.11.2023 г. достъпно на: <https://haskovo.info/204554/ново-отлагане-на-делото-по-жалбата-на-т/>.

371 *Как върви делото за затварянето на ТЕЦ „Марица 3“ Димитровград?*, Haskovo.net, 21.11.2023 г. достъпно на: <https://www.haskovo.net/news/576825/kak-varvi-deloto-za-zatvaryaneto-na-tets-maritsa-3-dimitrovgrad>.

372 ВАС. Решение №8230 от 31.07.2023 г. по адм.г. №239/2021, VI омг., достъпно на: https://info-adc.justice.bg/courts/portal/edis.nsf/e_act.xsp?id=2158774&code=vas&guid=1415957417.

373 Делото е заведено от екологичните организации „Грийнпийс“ – България и „За Земята“ в началото на 2019 г.

374 Преюдициално запитване, Уикипедия, 04.05.2021 г. достъпно на: https://bg.wikipedia.org/wiki/Преюдициално_запитване.

Причината за запитването е противоречието между Програмата за качество-то на въздуха на община Гълъбово и новите разрешителни на възлищните централи в региона, включително ТЕЦ „Марица-изток 2“. Стратегическият общински документ трябва да включва конкретни мерки, чрез които да се справи с наднорменото замърсяване в района възможно най-бързо, в това число и с емисиите от ТЕЦ „Марица-изток 2“, но институциите го третират като поредното символично бюрократично изискване.

Производството на електроенергия в тецове на възлища е най-интензивното по отношение на парниковите газове, които усилват климатичната криза. То е свързано и с генерирането на замърсители на въздуха, като живак, серен диоксид, фини прахови частици. Щетите, причинени на човешкото здраве и околната среда, не се вземат предвид в оценките за икономическото представяне на централите и практически се превръщат в тежест за цялото общество. С потенциала си да открие проблеми в процеса на издаване на комплексни разрешителни на големи индустриални инсталации, резултатът от това дело ще има ефект най-вече върху здравето на хора, които са засегнати от причиненото от тях замърсяване – не само когато живеят наблизко, защото въздушните потоци се разпростират на десетки километри отвъд българските граници. Заради мащабите на централата обаче ефектът ще бъде разпознат и в политиките на страната за ограничаване на източниците на парникови газове, които са сред основните причинители на най-тежките последици от климатичните промени. Ако отговорните институции са задължени да преразгледат разрешителното на тази централа, това ще има ефект и върху националните политики за постигане на климатична неутралност.

Право на пряко участие

През 2023 г. се отличи още един пример за активно гражданско участие по въпроси, свързани с въздуха и изразяване на несъгласие с налагането на замърсяващи инвестиции, а именно опозицията на хората от община Павликени срещу изграждането на завод за каменна вата, захранван от инсинератор за отпадъци.³⁷⁵ След категорично изразено несъгласие на местните в референдум по темата през 2013 г., почти десет години по-късно е направен опит да бъде заобиколено общественото обсъждане за проекта на завод, който е пряко свързан с изграждането на кариера за добив на базалт и варовици в землището на с. Върбовка и с. Димча. Усилията на местните да обединят общността чрез протести, отворени писма и позиции и медийно отразяване са впечатляващи³⁷⁶, но финалната развръзка на казуса, който се разглежда вече и в съда³⁷⁷, все още е неясна.

375 БНР. *Протест в Павликени срещу инсталация за изгаряне на битови отпадъци*, 31.03.2022 г., достъпно на: <https://bnr.bg/post/101624544/protest-v-pavlikeni-sreshtu-instalacia-za-izgarane-na-bitovi-otpadaci-v-obshtinata>.

376 БНР. *Сдружението „Ти решавай“ търси подкрепа от ЕП срещу проекта за завод с енергия от отпадъци в с. Върбовка*, 16.05.2023 г., достъпно на <https://bnr.bg/post/101824451/sdrujenieto-ti-reshavash-tarsi-podkrepa-ot-ep-sreshtu-proekta-za-zavod-s-energia-ot-otpadaci-v-s-varbovka>.

377 ВАС. Агм.г. №9459/2023 г.

Право да произвеждаме сами енергията, която използваме

В дебата за намаляване на въглеродните емисии и как трябва да изглежда енергийният преход, все по-актуална става идеята за по-децентрализирана и демократична система, която да е от полза за производството на енергия от възобновяеми източници и за установяване на по-динамични отношения в обществото и енергийната система, при които гражданите са ангажирани и поемат отговорност за производството и потреблението на енергия.

Засилващата се критика върху ограниченото внимание към ролята на властта и политиката в процесите на енергиен преход поставя на дневен ред въпроса за участието на хората. Следвайки тази тенденция, в ЕС от 2018 г. вече има законодателство, което определя правото на потребителите да станат потребители на собствена електрическа енергия от възобновяеми източници.³⁷⁸ 2023-та е годината, в която това законодателство беше транспонирано и в българския правен мир, по-конкретно в Закона за енергетиката и Закона за енергията от възобновяеми източници.³⁷⁹ За момента липсват задълбочени анализи и дискусии доколко това право да бъдем производители на собствената си енергия е част от набора от универсални човешки права, които имаме, особено в контекста и на ЕКПЧ. Въпреки това може да се изведе теоретичен аргумент, че достъпът до енергия е такова неоспоримо право и във все по-изострящата се климатична криза, която преживяваме, когато достъпът до енергия на много хора е ограничен заради екстремни климатични явления, като обилните снеговалежи в края на ноември 2023 г., би следвало да ни се осигурят като минимум условия сами да си доставяме необходимата енергия и да бъде възможно тя да е възобновяема като най-евтината и достъпна за хората на ниво домакинства.

378 Директива (ЕС) 2018/2001 на Европейския парламент и на Съвета от 11 декември 2018 година за насърчаване използването на енергия от възобновяеми източници, чл. 21 (1), достъпна на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=celex%3A32018L2001>.

379 Президент на Република България. Указ №185, публикуван в Държавен вестник, бр. 86 от 13.10.2023 г., достъпен на: <https://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=200211>.

Б Ъ Л Г А Р С К И
Х Е Л З И Н К С К И
К О М И Т Е Т

Българският хелзинкски комитет (БХК) е независима неправителствена организация за защита на правата на човека, основана в София през 1992 г.

Акцент в работата на организацията е отстояването на правата на най-уязвимите групи в обществото и системното наблюдение на ситуацията с правата на човека в България.

Годишният доклад на БХК за правата на човека в България се публикува от 1994 г. Той съдържа някои от по-значимите наблюдения на екипа на организацията за отминалата година.

ISSN 2367-6922

